JEVREJI IZ JUGOSLAVIJE
RATNI VOJNI ZAROBLJENICI U NEMAČKOJ

SPOMEN-ALBUM, POLA VEKA OD OSLOBODJENJA
1945 — 1995

A MEMORIAL OF YUGOSLAVIAN JEWISH PRISONERS OF WAR

HALF A CENTURY AFTER LIBERATION
1945 — 1995

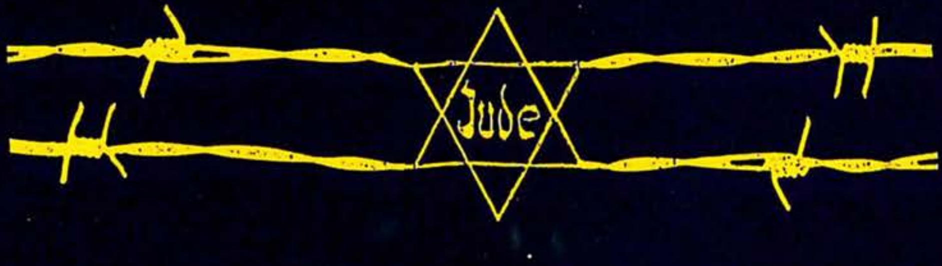

JEVREJI IZ JUGOSLAVIJE RATNI VOJNI ZAROBLJENICI U NEMAČKOJ

SPOMEN-ALBUM, POLA VEKA OD OSLOBODJENJA
1945 — 1995

A MEMORIAL OF YUGOSLAVIAN JEWISH PRISONERS OF WAR

HALF A CENTURY AFTER LIBERATION
1945 — 1995

©
Izdavač:
Udruženje veterana Drugog svetskog rata u Izraelu
Jugoslovenska grupa

Izdavački odbor:
Avraham-Oskar Štark, Ženi Lebl, Vladimir Kraus, Mina Montag,
dr Rafael Pijade, Vera Vig

Urednik:
Ženi Lebl

Štampa:
Technosdar Ltd. — Tel-Aviv

Tel-Aviv 1995

PREDGOVOR

Povodom 50 godina od oslobodjenja iz zarobljeničkih logora u Nemačkoj odlučio je Odbor veterana Drugog svetskog rata iz bivše Jugoslavije u Izraelu da objavi ovaj spomen-album.

Početak poduhvata učinio je bivši ratni zarobljenik Avraham-Oskar Štark, koji je godinama predano obilazio domove preživelih ratnih voinih zarobljenika ili njihove porodice i ubedjivao ih da je potrebno da nešto doprinesu čuvanju uspomene na taj ne tako svakidašnji detalj iz Drugog svetskog rata. Najčešće teškom mukom uspevao je da dobije fotografije, koje je preslikavao i originale vraćao vlasnicima.

Sličnim poslom bavila se i Ženi Lebl, koja je sakupljala materijal, uglavnom prepisku ratnih vojnih zarobljenika sa raznim osobama i ustanovama, dokumentaciju iz koje su se mogli dobiti podaci o sudbini zarobljenika i njihovih porodica u porobljenoj domovini.

Pošto živimo u Izraelu i hebrejski je jezik naš i naših potomaka, smatrali smo da ovo jubilarno izdanje (posle koga neće biti onih koji mogu da im to saopšte) treba da prezentiramo i na hebrejskom jeziku. Medjutim, tokom sakupljanja materijala saznali smo da ima prilično potomaka naših ratnih drugova koji žive i "preko okeana", te smo odlučili da donesemo i engleski tekst. Za ova dva poduhvata dugujemo zahvalnost pesniku i književnom prevodiocu Dini Katan-Ben-Cion, kćerki našeg pokojnog druga ing. Isaka Katana, koja je tekst prevela na hebrejski, a za prevod na engleski Cviju Lokeru, predsedniku Istorijskog odbora Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu (HoJ).

Svi navedeni radili su svoj posao bez ikakve naknade.

PREFACE

On the occasion of the fiftieth anniversary of their liberation from German POW camps, the Committee of Yugoslavian Jewish War veterans, now living in Israel, decided to publish this commemorative volume.

The initiative for this endeavour belongs to Oscar-Abraham Stark, who untiringly visited his surviving colleagues and their families year-in year-out persuading them of the importance of preserving the record of this somewhat unusual episode of the Second World War. On such occasions, he would borrow photographs of which he had copies made, returning the originals afterwards to their owners.

Contemporarily, Jennie Lebel collected evidence based mainly on the correspondence of war prisoners with various persons and institutions, as well as on available documents concerning the fate of the war prisoners and their next of kin left behind in the occupied homeland.

Since we live in Israel, Hebrew is naturally our language and that of our children and grandchildren, so that this commemorative volume — after which there will be no one left to tell the story — ought to be presented in Hebrew. However, during the stage of preparing the relevant material, it transpired that a considerable number of the descendants interested in this undertaking actually reside overseas. Consequently, we thought it appropriate to provide them with an English text too. We are gratefully indebted to Dina Katan-Ben-Zion, author and translator, the daughter of our late companion, Eng. Yitzhak Katan, for the Hebrew version and to Zvi Loker, Chairman of the Historical Commission of the Association of Yugoslav Jews in Israel, for the English translation.

All the above-named completed their tasks free of charge.

Die Aufteilung Jugoslaviens durch die Achsenmächte

Nemačka mapa podele Jugoslavije 1941. godine.

INTRODUCTION

UVOD

Rat u Jugoslaviji počeo je 6. aprila 1941. godine bombardovanjem (otvorenog grada) Beograda i drugih gradova širom zemlje. Nemački bombarderi stizali su uglavnom iz susednih zemalja — Madjarske, Rumunije i Bugarske — potpisnica "Trojnog pakta", koji je i Jugoslavija potpisala 25. marta, a odbacila dva dana kasnije.

Rat je bio kratak. Nemci su ušli u Skoplje iz Bugarske već 7. aprila. U Zagrebu je 10. aprila proglašena "Nezavisna država Hrvatska".

Zahvaljujući dobro organizovanoj obaveštajnoj službi i radu tzv. Pete kolone, Nemci su nadirali bez nekog ozbiljnijeg otpora. U Beograd su ušli 12. aprila. Kraljevska vlada i kralj Petar II uspeli su u poslednjem trenutku da se izvuku iz zemlje u koju su sa svih strana nadirale okupatorske snage.

The War in Yugoslavia began on April 6, 1941, with air strikes on Belgrade — an open city — and other towns. The German bombers arrived from based in neighbouring countries Hungary, Rumania and Bulgaria, all signatories of the 'Tripartite Pact'. This pact had also been signed by Yugoslavia on March 25, but was rejected by its people two days later.

The war operations were of short duration. The Germans, coming from Bulgaria, entered Skoplje on April 7. They were in Zagreb by April 10, when the so-called 'Independent State of Croatia' was proclaimed.

Due to good intelligence, greatly aided by the Fifth Column, they advanced without encountering any serious resistance. They were in Belgrade on April 12. The royal government and King Peter II barely managed to escape from the contry which was being invaded from all sides.

15. aprila zatražila je Vrhovna komanda Jugoslovenske vojske primirje. Sutradan je potpisana bezuslovna kapitulacija.

Rasulo je bilo totalno, stotine hiljada oficira i vojnika palo je u zarobljeništvo, a da nisu ispalili ni jedan metak. Medju njima je bilo prilično pripadnika raznih narodnosti i manjina, te je već 16. aprila objavljena naredba Adolfa Hitlera, po kojoj će biti oslobodjeni iz ratnog zarobljeništva svi Folksdojčeri, Madjari, Bugari, Italijani i Hrvati, bez obzira bili oni iz matične zemlje ili iz okupiranih i/ili anektiranih predela. Nekoliko nedelja kasnije oni su doista oslobodjeni i vratili se u domovinu (osim časnih izuzetaka, koji su smatrali da treba da podele sudbinu sa svojim dojučerasnji ratnim drugovima).

Na svoju veliku sreću, Madjari, Bugari i Hrvati "Mojsijeve vere" nisu spadali u te kategorije. Nemci su znali i priznavali samo Jevreje, koji su se morali deklarisati kao takvi.

Tako je u nemačko ratno vojno zarobljeništvo dospelo oko 650 Jevreja oficira, podoficira i vojnika, uglavnom rezervista gde su ostali do kraja rata, do proleća 1945. godine. Ofriciri su bili smešteni po logorima zvanim "Oflag", a podoficiri i vojnici su odvedeni u "Stalage".

On April 15, the Yugoslav High Command requested a truce. On the morrow, the unconditional surrender of the Yugoslav Armed Forces was signed.

Total disorder ensued and hundreds of thousands of troops fell into captivity without having fired a single bullet and were shipped off to Germany. Amongst the servicemen captured, there were soldiers of different nationalities or belonging to national minorities. As early as April 16, Hitler issued an order according to which all 'Volksdeutsche' (Resident German), Hungarian, Bulgarian, Italian and Rumanian POW's regardless their citizenship, were to be liberated. In fact, they regained freedom a few weeks later and were repatriated, with a few honourable exceptions, namely those who decided to share the fate of their former comrades-in-arm.

Hungarians, Bulgarians and Croats 'of the Mosaic faith' were excluded from this measure. Involuntarily, it saved many lives.

As it were, some 650 Jewish officers, NCO's and soldiers mostly those called up from the Reserves, found themselves in Germany POW camps and stayed there until the end of the War, in the spring of 1945. They were interned in camps called respectively Oflag (Officers) or Stalag (Other ranks).

Posle gorkih iskustava iz Prvog svetskog rata u vezi odnosa sila prema ratnim zarobljenicima protivničke strane, usvojena je 27.7.1929. godine u Švajcarskoj tzv. Ženevska konvencija (Convention de Genève), medjunarodni sporazum o statusu ratnih zarobljenika, s ciljem očuvanja humanosti u postupku prema njima. Potpisale su je gotovo sve države, uključujući Nemačku, ali su izostali potpisi Sovjetskog saveza i Japana. Za vreme Drugog svetskog rata primenjene su klauzule Ženevske konvencije na oko 4 miliona (od ukupno 12 miliona) ratnih vojnih zarobljenika. Nemci su i sami imali svoje oficire i vojnike koji su se našli u ropstvu, te im je prilično odgovaralo bar prividno priznanje klauzula Ženevske konvencije, kao što im je odgovarala i činjenica da su Sovjeti odbili da je potpišu, te su milioni sovjetskih zarobljenika bili u nemilosti i veliki broj ih je stradao.

Pravilo je bilo da se ratni zarobljenici registruju prilikom zarobljavanja, a spiskovi su morali biti upućeni Medjunarodnom Crvenom krstu u Ženevi.

In the wake of the bitter experiences of the First World War, regarding the treatment of prisoners of the opposing side, the Geneva Conventions (Conventions de Genève) were adopted, on July 27, 1929 in Geneva, Switzerland. This was an international treaty aimed at ensuring humane treatment meted out to prisoners.

Nearly all the major powers signed this treaty, including Germany, with only the Soviet Union and Japan abstaining. During the Second World War, these Conventions were applied to four million enlisted men, out of the twelve million POW in the warring armies. Since a number of German prisoners were held in Allied hands, it seemed expedient to the Germans to implement the clauses of the Geneva Conventions, at least on the face of it. It did not concern them at all that the Soviets refused to adhere to the treaty, and, as a result, millions of Soviet POW's fell entirely on their mercy and a great many of them perished.

According to the Geneva treaty, POW's had to be registered and the rosters submitted to the International Red Cross in Geneva.

70 a bis

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
Palais du Conseil Général
GENÈVE (Suisse)

STALAG XVII A
220

Nom BODER
Prénom Djordje
Grade
Nº de prisonnier 75255
Camp ST 000972 -A
Kriegsgefangenenpost
DEUTSCHLAND Deutsches Reich

COMITÉ INTERNATIONAL GENÈVE

Chèques postaux I. 5527
Téléphone 2/3140
Télégr. « INTERCROIXROUGE »

AGENCE CENTRALE DES PRISONNIERS DE GUERRE

Rappeler dans la réponse

EY 25379/mlk Fr 9

GENÈVE,
1 avenue de la Paix

Monsieur Bernat BAŠ

A T T E S T A T I O N

L'Agence Centrale des Prisonniers de Guerre certifie que selon la documentation qu'elle possède :

Nom, prénoms	BAŠ Bernat
Date de naissance	2.2.1915
Lieu de naissance	Sarajevo
Fils de	Jakob
Grade	Soldat
Incorporation	Armée Yougoslave, Unité Sanitaire
Matricule	---
a été fait prisonnier le	17.4.41 à Kos-Mitrovica
et interné	Stalag X B
sous le numéro	106616

Le renseignement ci-dessus est attesté par :

1 carte de capture provenant du camp susmentionné.

Centralna agencija za ratne zarobljenike pri Medjunarodnom Crvenom krstu u Ženevi potvrdjuje da se Bernat Baš, zarobljen 17.4.1941. kod Kosovske Mitrovice, nalazi u Stalagu X B, pod brojem 106616.

Pošto je time Nemcima bilo onemogućeno da se prema Jevrejima u zarobljeništvu ponašaju kao prema civilnom stanovništvu širom okupirane Evrope i pored pokušaja da i njih podvrgnu "konačnom rešenju", nije im preostalo drugo nego da ih izvrgnu raznim vidovima terora, ponižavanja i restrikcija. U tome su imali punu podršku tzv. "Srpske Vlade narodnog spasa" generala Milana Nedića, koja je imala svoje pristalice i doušnike i po logorima. Trauma sramnog poraza dovela ih je do traženja uzročnika i pokušaja prebacivanja odgovornosti na Jevreje, svakako uz punu podršku nemačkih vlasti po logorima. Da u Nirnbergu nije bilo časnog srpskog oficira koji je ispričao dogadjaj iz kratkotrajnog rata u kome je jedan Jevrejin pokazao izuzetnu hrabrost, došlo bi i do linča.

Diskriminacija i teror sprovodjeni su sistematski. Bilo je to zarobljeništvo sa dodatkom lišenja prava po rasnoj liniji.

Početkom 1942. godine obeleženi su Jevreji-oficiri u Nirnbergu, u Oflagu XIII B, žutom značkom s Magen Davidom i oznakom "JUDE". Obeleženi su uložili oštar protest logorskoj upravi, i posle dva meseca značka im je skinuta, ali su odmah zatim odvojeni od ostalih zarobljenika i smešteni u kažnjenički deo, u D-logor. Bio je to logor u logoru, tako da je žuta značka bila izlišna.

Grubo rušenje Ženevske konvencije pokazalo se i prilikom prebacivanja Jevreja iz Oflaga VI C u Osnabriku u podzemne bunkere Mažino-linije u Štrasburgu, kada su oficiri prilikom transporta okovani.

Bilo je i ubistava, insceniranih samoubistava i ranjavanja. Medjutim, duh Jevreja ratnih vojnih zarobljenika nije slomljen. Iako su saznali o groznoj sudbini svojih porodica, koje su ubijene u domovini za koju su pošli u rat, znali su da zajedno prebrode sve teškoće do oslobodjenja. Vratili su se u Jugoslaviju i mnogi odmah uključili u još nezavršeni rat. Ostali su se upregli u obnovu zemlje.

Under the circumstances, the Germans were not in a position to treat Jewish prisoners in the same way they did civilian populations all over occupied Europe. Nevertheless, they attempted to include them also in the 'Final Solution'. Eventually, they had to content themselves with submitting the Jewish POW's to various forms of terror, humiliation and restrictions. In this, they enjoyed the full support of the so-called Serbian 'Government of National Salvation' of General Milan Neditch, which had supporters and informers in the POW camps. The trauma provoked by the shameful defeat led to a search for its cause and to an attempt to blame the Jews. This trend of thought was, of course, encouraged by the German authorities of the camps. Had there not been in Nuernberg at that time an honourable Serbian officer who related an event of the brief warlike operations in which a Jew showed exceptional bravery, the gentiles might have lynched their Jewish comrades. (We shall refer to this episode in detail at a later stage).

The Germans used systematic terror tactics and discrimination against the Jewish POW's. Over and above their status as prisoners, they were also deprived of certain rights as part of German racial policy.

Early in 1942, the Jewish officers in Nuernberg, in Oflag XIII B, were forced to wear a yellow badge marked with a Star of David and the word "Jude". The thus marked officers entered a sharp protest with the camp's command and two months later, this badge was removed. However, shortly afterwards they were separated from the other Yugoslav prisoners and placed into the camp's penitentiary section, the D camp.

A further flagrant violation of the terms of the Geneva Convention occurred when the Jews first kept in Oflag VI C were transferred to the underground bunkers of the so-called Maginot Line at Strasbourg. On that occasion the Jewish officers were handcuffed during the transfer.

Većina je ostala bez porodice, sve je trebalo početi iznova. Ustanovilo se da je od oko 75.000 Jevreja koji su pred rat živeli u Jugoslaviji uništeno preko 60.000.

Odluka je pala: ako se već počinje sve iznova, onda će graditi svoju i svojih (najčešće novih) porodica budućnost u sopstvenoj zemlji i prvim alijama stigli su u tek rodjeni Izrael.

Ovo je priča o sudbini oficira i vojnika ratnih zarobljenika Jevreja, priča posle 50 godina, priča u reči i slici.

Da se ne zaboravi.

Literatura kojom smo se služili:

★ Cvi Azarija-Helfgott, Svedoci smo, Tel Aviv 1970. (hebrejski)

★ Oto Bihalji-Merin, Do vidjenja u oktobru, Beograd 1947.

★ Dnevnik Ženje Kozinskog, Beograd 1961.

★ HAGADA, prigodom proslave 20-godišnjice oslobodjenja iz zarobljeničkih logora u Njemačkoj, Tel Aviv 1965.

★ IZ ROPSTVA U SLOBODU, Tel Aviv 1980.

★ Josef Lador-Lederer, Jevreji u nemačkom ratnom zarobljeništvu, s naročitim osvrtom na jugoslovenske vojnike, Yalqut 1948-1978, Udruženje doseljenika iz Jugoslavije (HoJ), Tel Aviv 1978, str. 157-174. (hebrejski)

★ Josip Presburger, Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj, Jevrejski istorijski muzej, ZBORNIK 3, Beograd 1975, str. 225-275.

★ SEĆANJA prigodom proslave 25-godišnjice oslobodjenja iz zarobljeničkih logora u Njemačkoj, Tel Aviv 1970.

★ Stanislav Vinaver, Godine poniženja i borbe, Život u nemačkim "Oflazima", Beograd 1945.

★ Nikola Vujanović, Front u žicama, Beograd 1979.

Služili smo se i prilozima objavljivanim povremeno u "Biltenu" HoJ i u beogradskom "Jevrejskom pregledu", uglavnom iz pera adv. Davida-Dače A. Alkalaja, Avrahama-Arpada Epštajna, Vladimira Krausa i drugih.

There were also cases of intentionally wounding Jewish prisoners, make-believe suicides and even murder.

Despite all this, the spirit of the Jewish prisoners of war was not broken. Although they became aware of the terrible fate which overtook of their families, who were murdered in the very fatherland for which they went to war, they managed to overcome together all the vicissitudes until the liberation. They returned to Yugoslavia and many of them immediately became involved in the yet unfinished war. Others took an active part in the reconstruction of the country. Most of them found themselves without a family and had to start all over again. It has been established that out of some 75,000 Jews who lived in Yugoslavia up to the war, more than 60,000 were anihilated.

The decision dawned: If we must really start everything anew, let us build our future in our own land. Thus they arrived with the first aliyot into the newborn State of Israel.

This is a story about the destiny of Jewish officers and soldiers in captivity, a story 50 years old, a story in words and in pictures.

So that it may not be forgotten.

LITERATURE USED

★ צבי עזריה, **עדים אנחנו**, ת״א 1970.

★ יוסף לדור־לדרר, **יהודים כשבויי מלחמה בגרמניה**, תוך שימת לב מיוחדת לחיילים יוגוסלבים, **ילקוט תש״ח-תשל״ח**, התאחדות עולי יוגוסלביה, ת״א 1978, עמ׳ 157-174.

All other titles are in the Serbian-Croatian language.

We have also used articles publisned from time to time in the 'Bulletin' of the Association of Yugoslav Jews in Israel and those which appeared in the Belgrade Jewish periodical 'Jevrejski Pregled' (Jewish Review), mostly authored by David (Datcha) Alcalay, Abraham-Arpad Epstein and Vladimir Kraus.

PRED ZAROBLJAVANJE: POVREDJENI PONOS

Mirko Fuks pozvan je oktobra 1940. godine na vojnu vežbu. U medjuvremenu je doneta Uredba o upisu lica jevrejskog porekla u prve razrede srednjih škola i na prvu godinu univerziteta. "Numerus clausus" je obuhvatio i njegovu kćerku Leu, kojoj nije omogućeno upisivanje u I razred gimnazije, što joj je saopšteno 19.10.1940. godine. Mirko Fuks uputio je tim povodom svome komandantu ostavku na čin rezervnog poručnika uz sledeće obrazloženje:

"Posto sam odlukom ministra prosvete uvršten u red gradjana drugog a možda i još nižeg reda, iako su na temelju Ustava svi gradjani bez razlike na njihovu nacionalnu i versku pripadnost ravnopravni, to se u vezi ove odluke smatram nedostojnim čina rezervnog oficira... Pre podnete molbe dugo sam razmišljao o ovom svom postupku. Ako mi se uvaži ostavka znam da ću time naškoditi samom sebi, no smatram da i kao redov na kopanju rovova ili tome slično mogu dati svoj doprinos državi... Medjutim, postupkom nadležnih vlasti time što su mi kćer isterali iz škole nanesena mi je tolika uvreda, da držim da ovakvim postupkom prema mojoj porodici vlasti mene ne smatraju dostojnim gradjaninom ove države. Pošto oficirski poziv smatram časnim i uzvišenim, a uskraćuje mi se pravo dostojnog i časnog gradjanina, to smatram da si ne mogu dozvoliti da budem oficir i da me krasi oficirska uniforma..."

"Vojna vežba" Mirka Fuksa trajala je četiri i po godine.

PRECEDING CAPTIVITY: AN INJURED PRIDE

Mirko Fuchs was called up to reserve duty in October 1940. Shortly before, a regulation regarding the registration of persons of Jewish origin into secondary schools and the universities was enacted. This new 'numerus clausus' became applicable to his daughter Leah, and she was not accepted into the first grade of the Gymnasium, according to an official paper dated October 19, 1940. Because of this, M. Fuchs addressed a letter of resignation from the rank of lieutenant (Res.), citing the following reasons:

"Since I have been reduced, by order of the Minister of Education, to the status of citizen of secondary, or perhaps even lower, rank, in spite of the Constitution which grants equal rights to all citizens regardless of nationality or religious beliefs, I consider myself unworthy of being a reserve officer... Before writing this letter, I have pondered on its likely effect. I am aware that if my demand is accepted, I will have caused harm to myself; nevertheless, I consider that even serving as a private digging trenches, I could be useful to my country.. However, the state authorities, by chasing my daughter out of school, have deeply shocked and injured me and my family, showing contempt to my status as a citizen of this country. Whereas i regard the function of officer as honourable and sublime, and since I am being denied the proper rights of a citizen, I cannot continue being an officer and continue the officer's insignia..."

The 'reserve duty' of M. Fuchs lasted four and a half years.

Portret Mirka Fuksa.

מירקו פוקס

Mirko Fuchs

KAPITULACIJA, RASULO, ZAROBLJAVANJE

Koliko je oficira i vojnika palo u nemačke ruke posle poraza Jugoslovenske kraljevske vojske vidi se i po tome, da Nemci nisu stizali da organizuju vozne kompozicije za toliku masu zarobljenika, pa čak iako su ih smeštali po stočnim vagonima i mnogo više "glava" nego što je to bilo propisano. Kad je mnoštvo ratnih vojnih zarobljenika već bilo u Nirnbergu ili Osnabriku ili na putu za te logore, početkom maja 1941. godine, još je masa zarobljenika čekala u prolaznom logoru u Beogradu na transport za Nemačku. Njihova je privilegija bila što su ipak mogli da prokrijumčare izvan logora poštu ili da dobijaju poneku vest o porodici ili od nje.

Bilo je slučajeva da su pojedinci dobijali potvrdu o zarobljavanju i na svoj red čekali u svojim domovima. Jedan od takvih bio je dr Hinko Salc. Sa ostalim Jevrejima on je bio obeležen i išao na obavezni prinudni rad na raščišćavanju ruševina. 27. jula 1941. pozvani su svi Jevreji od 16 do 60 godina na "apelplac" na Tašmajdanu. Dan ranije omladinac Almozlino izvršio je akt sabotaže i uspeo da se prebaci u partizane. Za odmazdu načinio je Egon Sabukošek, komesar za Jevreje, selekciju, izabrao preko stotinu nedužnih Jevreja i zapretio da će ih postreljati ukoliko se izvršilac ne izruči vlastima do šest sati popodne. U grupi "izabranih" nalazio se i dr Salc, koji je slučajno imao pri sebi potvrdu da je nemački ratni zarobljenik, koju je pokazao komesaru Egonu. Grupa talaca je streljana, a dr Salcu je uspelo da se prebaci u italijansku okupacionu zonu.

Moša Alfandari je zarobljen i prilikom transporta uspeo da iskoči iz kamiona i vrati se svojoj kući. Nije tada ni slutio da bi ostao živ da je odveden u ropstvo. Ovako je ubijen u logoru Topovske šupe.

Grupa zarobljenih jugoslovenskih vojnika našla se u Sofiji. Papo, sofijski Jevrejin, prošao je pored njih i obratio im se na djudeo-espanjolu: "Ima li medju vama Jevreja?" Javio se jedan vojnik. Papo je potkupio stražara i "otkupio" zarobljenika. Čovek se srećan i zadovoljan vratio u rodni Bitolj, svojoj porodici, i

CAPITULATION, ANARCHY, FALLING INTO CAPTIVITY

How huge was the number of officers and soldiers taken prisoner by the Germans following the defeat of the Royal Yugoslav Army can only be conceived when one realizes that the captors were unable to provide enough means of transportation to carry that great mass of servicemen to Germany. They placed them into cattle wagons, overloading them with many more 'heads' than prescribed. While this multitude of POW's were already in Nuernberg or Osnabrueck, or on their way to the camps, early in May 1941, others were still waiting in a transit camp in Belgrade. They were somewhat privileged insofar as they could smuggle out some letters from the camp and obtain news from or about their families

Lack of space led some individuals to be handed certificates of POW status and they waited for their turn in their homes. This was the case of Dr. Hinko Sa z. He had been marked like other Jews and was ordered to do forced labour clearing rubble from bombed-out houses.

On July 27, 1941 all Jews aged from 16 to 60 were gathered at the 'Appelplatz' called Tashmaydan in Belgrade. A day earlier, a youngster called Almoslino, had carried out a sabotage attack, escaped and joined the partisans. In retaliation, Egon Sabukoschek, the Gestapo commissar for Jews, made a 'selection', choosing one hundred innocent Jews and threatening them that they would all be executed if the perpetrator was not delivered by six o'clock p.m. Dr. Salz was also among the selected, but by chance he had with him his POW certificate which he had shown to Egon. The hostages were all shot, while Dr. Salz somehow managed to reach the Italian occupation zone.

Moshe Alfandary was among the captured. During the transportation he jumped out of the truck and reached home. He could not have imagined then that he might have survived had he gone into captivity. He was later arrested and

dopisivao se sa svojim dobročiniteljem — do 11. marta 1943. godine, kad je sa porodicom odveden u Treblinku, u smrt. Papo do kraja svoga veka nije mogao sebi da oprosti što je možda vlastoručno doprineo smrti tog čoveka.

"DAVLJENICI"

Razni su putevi koji su vodili u ratno vojno zarobljeništvo. Posle okupacije Jugoslavije, jedna grupa oficira i vojnika nije htela da se preda Nemcima. Prešla je južnu granicu, našla se u Grčkoj i odstupala do Kalamate na južnom delu Peloponeza. Tamo su ih zarobili Nemci i odveli u Korint, u veliki sabirni logor, odakle su vozom prebačeni u luku Pireus.

24.5.1941. ukrcano je 500 jugoslovenskih zarobljenika u grčki teretni brod "Helena Kanavarioti", koji je pod nemačkom zastavom zaplovio ka Solunu. Tri dana kasnije, 27.5.1941. godine, desetak kilometara od obale, u desni bok broda udarilo je torpedo i voda je naglo počela da prodire. Nastala je panika, jer zarobljenici nisu imali pojaseve za spasavanje. Oni koji su znali da plivaju skakali su u more, neki su se hvatali za razne predmete koji su ih mogli održati na površini vode. Za manje od pola sata brod je potonuo.

Dva sata posle nesreće pojavilo se nekoliko grčkih brodića, koji su prihvatili brodolomce i prevezli ih u najbliže pristanište na Halkidiku. Tamo su već čekali Nemci, sakupili ih i prebacili u Solun, a odande u zarobljenički logor u Nemačku. U stroju je nedostajalo njih 180: od 377 oficira udavilo se 147, a od 123 podoficira i vojnika — 33.

Medju davljenicima bilo je i nekoliko Jevreja. Poznato nam je samo da su tada poginuli izmedju ostalih advokatski pripravnik Andrija Lustig i Oto Štajner. Imena ostalih nisu nam poznata.

Medju onima koji su preživeli i transportovani u Nemačku bili su Nandor-Noah Frenkl, Vojko Kiš, Robert Panet, Jakov Švarc i Ladislav-Cvi Vig.

killed in the 'Topovske shupe' camp in Belgrade.

A group of Yugoslav soldiers found themselves in Sofia, the capital of Bulgaria. Papo, a local Jew, approached them and asked in Judeo-Español 'Are there Jews amongst you?'. One replied in the affirmative whereupon. Papo bribed the guard and freed the prisoner. The fortunate man returned home to his family in his native Bitolj (Monastir, in Macedonia) happy and pleased. He corresponded with his saviour until March 11, 1943, when he was deported with his family to Treblinka, to his death. For his part, Papo could not forgive himself to the end of his days, fearing that he might have been responsible for the death of the very man he tried to save.

'THE SHIPWRECKED'

Different paths led into wartime military captivity. In the wake of the occupation of Yugoslavia, a group of officers and soldiers refused to surrender to the Germans. They crossed the southern border to Greece and were marching in the direction of Kalamata in the southern part of the Peloponnesus. It was there that the Germans captured them and carried them to Corinth, from whence they travelled by train to the port of Piraeus.

Then, on May 24, 1941, 500 Yugoslav POW's were embarked on the Greek freighter 'Helena Kanavarioti', sailing under the German flag to Salonika. Three days later, on May 27, 1941, about ten kilometers from shore, the ship was hit by a torpedo on its right flank and began to let in water. Panic ensued, especially as the prisoners had no life jackets. Those who could swim jumped into the sea, others tried to hold on to various objects capable of keeping them afloat. In less than half an hour the ship sank. Two hours later, a few Greek ships arrived and picked up the shipwrecked soldiers. They carried them to the nearest port, at Chalkidike. The Germans waited for them, assembled them and carried them to Salonika and from there to POW camps in Germany.

The parade revealed that 180 Yugoslavs were missing. Of the 377 officers who embarked, 147 drowned and 33 other ranks also perished in that disaster.

Among the drowned there were a number of Jews. Such was the misfortune, among others, of the young lawyer Andrija Lustig and of Otto Steiner. The names of the other Jewish victims are unknown.

Among the survivors of this group who landed in POW camps in Germany, we remember the following: Nandor-Noah Fraenkel, Vojko Kisch, Robert Pannet, Jacob Schwartz and Ladislav-Zvi Vig.

Vojnička isprava Henrika Fingerhuta iz Škole za rezervne pešadijske oficire.

H. Fingerhut's military pass — issued by the School for Infantry Officers (Reserve)

תעודת החייל של הנריק פינגרהוט מבית הספר לקציני מילואים בחיל הרגלים.

HENRIK FINGERHUT (1910-1941)

U Oflagu XIII B u Nirnbergu našli su se zarobljenici zemlje koja je tako brzo i tako sramno porobljena. Nacionalni ponos je pogodjen, tražili su se krivci. Mala ali veoma glasna i militantna grupa jugoslovenskih oficira "pronašla" ih je. Šta bi drugo moglo biti, nego: krivi su Jevreji — jugoslovenski kraljevski oficiri. Oni su sabotirali, oni su bili za Nemce!

Atmosfera je bila napeta, skoro atmosfera linča. A onda je ustao jedan zarobljenik, generalštabni potpukovnik Jefta Jovanović i zamolio da i on nešto kaže.

"Gospodo oficiri, izgubili smo ovaj rat za manje od deset dana," rekao je Jovanović. "Dobija se utisak da nigde nije ni bilo otpora, a bilo ga je tu i tamo. O tim časnim izuzecima želim da vam ispričam u ovom trenutku i da vam kažem da je i u tom kratkotrajnom ratu bilo heroja, ljudi koji bi po svim strogim merama i principima zaslužili Karadjordjevu zvezdu s mačevima. Jedan od njih bio je Jevrejin. Mnogi su ga poznavali po glasu, ali mu ime nisu znali. Bio je to Henrik Fingerhut, spiker Radio-Beograda. Kao rezervni poručnik pozvan je na vojnu vežbu. Bio je

In Oflag XIII B, in Nuernberg, were gathered many prisoners of a country so rapidly and so shamefully enslaved. The national pride was hurt and the demand grew to identify the culprits. A smal but vociferous and militant group of Yugoslav officers actually believed it had 'found' them. Who else could the culprits be but the Jews, officers of the Royal Yugoslav Army? They have undermined the country, they were on the German side!

The atmosphere there became very tense, almost lynch-like. At that moment, a fellow prisoner, Lieutenant-Colonel of the General Staff, Jefta Jovanovitch, rose to address the excited crowd. These were his words:

"Gentlemen and fellow-officers, we indeed lost this war within 10 days", he began. He continued: "One gets the impression that there was no resistance anywhere, but it is not true. Here and there our forces fought the enemy. I wish to speak about such honorable exceptions and to tell you that there were even heroes, who by all standards

u mome puku. Rat nas je zatekao na jugu zemlje, na frontu kod Debra. Italijanski tenkovi su nam se približavali i ja sam sazvao sve oficire. Zamolio sam ih da se jave dobrovoljno i da s vojnicima krenu i izvide šta se može učiniti protiv najezde. Niko nije ustao, niko se nije javio, niko — osim jednog Jevrejina, Henrika Fingerhuta. Pošao je sa svojim vojnicima i ne samo što je doneo dragocena obaveštenja, već i jedan zarobljen italijanski tenk s celom posadom. Četiri uzastopna dana javljao se samo jedan i uvek isti dobrovoljac. Četvrtog dana. 9.4.1941. godine, nije ga poslužila sreća i na putu za bazu, kraj sela Djepište, poginuo je. Kako su Italijani nastupali, nije bilo vremena ni da ga vojnici sahrane, pa je verovatno ostao da ga rastrgnu pticegrabljivice. Da, gospodo oficiri, tako je poginuo Jevrejin Henrik Fingerhut, čovek koji je zaslužio Karadjordjevu zvezdu s mačevima."

Nastao je tajac. Oficiri, do maločas tako "borbeni", pokunjili su se i razišli. Može se reći da je mrtvi Henrik Fingerhut spasao linča žive ratne vojne zarobljenike Jevreje.

Potpukovnik Jefta Jovanović

סגן־אלוף יפטה יובנוביץ'.

Lt. Colonel Jefta Jovanovitch.

merited the 'Karadjordje Star with Swords' [the highest military decoration]. One of them was a Jew. Many had heard his voice, but only very few had known him personally. He was Henrik Fingerhut, an announcer on Radio Belgrade. He was called up as a reserve lieutenant and served in my regiment. The war struck us in the south, on the frontline of Debar [in Macedonia, near Albania]. Italian tanks approached, so I called together all the officers and asked them to volunteer to find out, with some soldiers, what could be done against this onslaught. Nobody volunteered — nobody but a Jew, Henrik Fingerhut. He went immediately ahead, bringing back not only precious intelligence but also an Italian tank with all its crew. For four consecutive days he alone volunteered. On the fourth day, he was unlucky and on his way back to base he fell near the village Djepishte. Since the Italians advanced steadily there was neither time nor enough soldiers available to bury him, so that it is likely that he was taken apart by birds of prey. Yes, gentlemen, so fell the Jew, Henrik Fingerhut, a man who well deserved the Karadjordje Star."

A silent pause ensued. The officers who moments before were in a fighting mood dispersed quietly. It could be asserted that by his heroic deeds and death, Fingerhut actually saved his living Jewish comrades at arms from being lynched.

Judith Bergmann-Fingerhut, his spouse, undertook enquiries about her husband. The International Red Cross informed her on March 9, 1943 of the date and place of his death. The data corroborated the statement of Lt. Colonel Jovanovitch.

Judit Bergman-Fingerhut, Henrikova supruga, tragala je za svojim mužem i 9.3.1943. dobila preko Medjunarodnog Crvenog krsta obaveštenje o njegovoj pogibiji 9.4.1941. u selu Djepište kraj Debra. Podaci se potpuno slažu sa onima koje je u Nirnbergu saopštio potpukovnik Jefta Jovanović.

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
AGENCE CENTRALE DES PRISONNIERS DE GUERRE

Rappeler dans la réponse:

LY 260 - NB

GENÈVE, 9.3.1943

Miss A. CHURCHILL
Red Cross Sty. Mess. Bureau 2.1
St.-James
LONDON S.W.1.
England.

En réponse à votre demande du 3 février, concernant M. Heinrich FINGERHUT, nous avons le triste devoir de vous aviser que ce dernier, né le 24.2.1910 à Belgrade, qui faisait partie du 47e R.I. a été tué en date du 9 avril 1941 sur le front serbo-albanais et enterré dans le village "Djepichto", arrondissement de Dobar, Italie.

Ces renseignements nous ont été fournis par la Croix-Rouge bulgare auprès de laquelle une enquête avait été ouverte en son temps.

Avec l'expression de notre considération distinguée.

pp Comité International de la Croix Rouge
Agence centrale des prisonniers de guerre

(sgd) R. Siegrist

Centralna agencija za ratne zarobljenike pri Medjunarodnom Crvenom krstu u Ženevi obaveštava 9.3.1943. godine da je Henrik Fingerhut poginuo 9.4.1941. na srpsko-albanskom frontu i da je sahranjen u selu Djepište kraj Debra, Italija.

"REPATRIJACIJE" U SMRT

Ženevska konvencija predvidja da je sila koja drži zarobljenike dužna da teške bolesnike, ukoliko nema uslova da ih sistematski leči, vrati ili u domovinu ili u neku neutralnu zemlju. Bilo je jasno da bi primena repatrijacije u Nedićevu Srbiju za Jevreje značila sigurnu smrt. I pored svih ubedjivanja da to ne čine, dvanaest bolesnih ratnih vojnih zarob-

'REPATRIATION' INTO DEATH

One of the Geneva Conventions stipulates that the powers holding war prisoners are obliged to repatriate sick prisoners, either to their home country or to a neutral one, when the proper conditions for systematic treatment are lacking. It was evident that repatriation to Neditch' Serbia meant certain death. Despite repeated warnings to refrain from undertaking such a step, however, twelve sick POW's demanded, in med-1942, 'to be returned home'. Upon their arrival at the railway station of Belgrade,

ljenika prijavilo se sredinom 1942. godine za "povratak u domovinu". Po dolasku grupe na beogradsku železničku stanicu lišeni su čina i postali "obični Jevreji". Odvedeni su u logor na Banjici 24. jula 1942. godine, a streljani 3. avgusta. Medju streljanima su, prema podacima iz Banjičkog logora, bili:

Bauer Robert, trgovac, rodjen 27.2.1890. u Karlovcu,
Ebenspengler Leopold, arhitekta, rodjen 3.6.1903. u Dobrinju;
Giskan Rudolf, apotekar, rodjen 1902. u Plivnici;
Gorjan Žiga, trgovac, rodjen 25.10.1889;
Gutman Bela, apotekar, rodjen 10.6.1906. u Bezdanu;
Hiršler Robert, priv. činovnik, rodjen 9.6.1904. u Koprivnici;
Hohner David, direktor banke, rodjen 10.10.1885. u Nišu;
Krishaber Ladislav;
Pintović Jovan-Žan, priv. činovnik, rodjen 14.1.1889. u Beogradu.

"REPATRIJACIJA" U BUGARSKU

Nemačke vojne vlasti su ponekad oslobadjale iz zarobljeništva oficire-Jevreje koji su se prijavljivali kao podanici neke po Osovinu prijateljske zemlje. Tako se 1942. godine prijavila grupa oficira poreklom iz Pirota ili onih koji su imali porodicu u tom gradu. Oni su postali Bugari, pošto je tada Pirot bio anektiran Bugarskom carstvu. Iz Sofije su došli u Pirot, tamo su uhapšeni 12. marta 1943. i transportovani u Treblinku, gde su stradali.

Jedan od njih, Mile Vajs, imao je više sreće: Bugari ga nisu priznali za "svoga", te je vraćen u Nemačku.

Sa grupom je pošao i Pavle Melamed, koji je promenio samo dva slova u svojoj legitimaciji i postao "Turčin" Pavle Muhamed. Iz Sofije je prešao u Istanbul, a odande u Erec Israel, gde se odmah prijavio u britansku armiju i borio na strani Saveznika.

they were deprived of their rank and became just plain "Jews". They were brought to the Banjica concentration camp on July 24, 1942, and were executed there on August 3, 1942. According to the records of the Banjica camp, the following persons were thus executed:

Bauer Robert, merchant, born July 27, 1890 in Karlovac;
Ebenspangler Leopold, architect, b. June 3, 1903 in Dobrinja;
Giskan Rudolf, pharmacist, b. 1902 in Plivnica;
Gorjan Zhiga, merchant, b. October 25, 1889;
Gutmann Bela, clerk, b. June 6, 1906 in Bezdan;
Hirschler Robert, clerk, b. June 9, 1904 in Koprivnica;
Hohner David, banker, b. October 10, 1885 in Nish;
Krishaber Ladislav and
Pintovitch Jovan-Jean, clerk, b. January 14, 1889 in Belgrade.

'REPATRIATION' INTO BULGARIA

The German military authorities occasionally liberated Jewish officers who declared themselves citizens of countries friendly to the Berlin-Rome-Tokyo axis. During 1942, a group of officers originating from Pirot, or who had families in that city, asked to be sent home. Pirot, a Serbian locality, had by then been annexed to the Bulgarian czardom.

They reached Pirot safely, arriving from Sofia, but in March 1943 they all were transported to Treblinka and perished there.

Just one of them was lucky. The Bulgarians did not recognize Mile Vajs (Weiss) as 'one of theirs' so he was sent back to Germany and remained alive.

Also with this group travelled Pavle Melamed, who having changed two letters in his papers, became a 'Turk' named Pavle Muhamed. From Sofia he continued to Istanbul and from there reached Eretz Israel (Palestine). He enlisted into the British army and fought on the Allied side in the Western desert.

Barake u Nirnbergu, crtež ing. Manojla Duića, s potpisima

הצריף בנירנברג, עם חתימות.

Barracks in Nuernberg. A drawing by Eng. Manojlo Duitch.

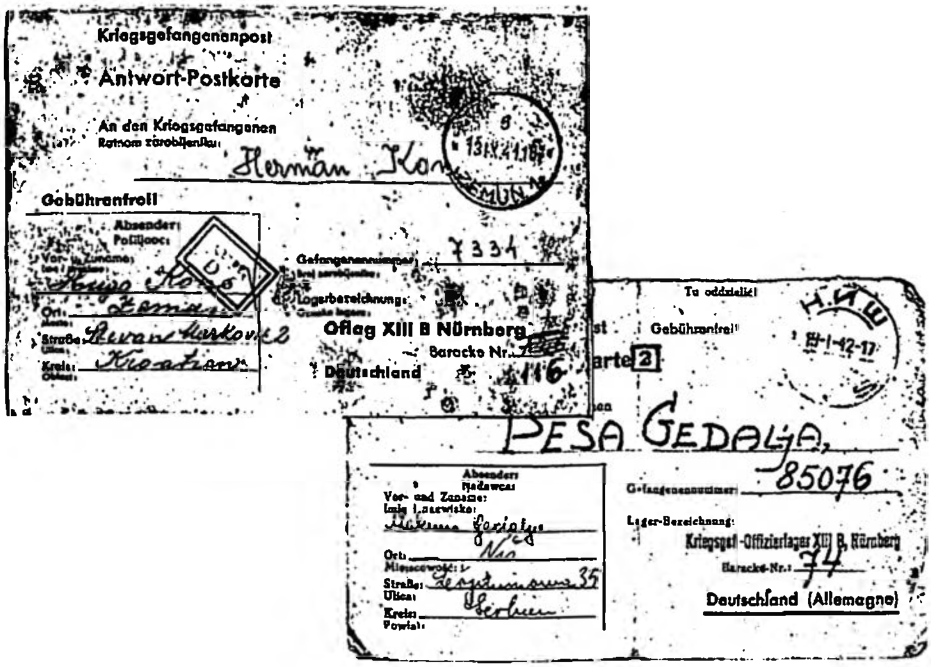

NÜRNBERG, OFLAG XIII B

Stižemo baš u Nirnberg, postojbinu antijevrejskih zakona.

U mraznoj noći nirnberški logor liči na veliki grad, na uglovima utvrdjeni bunkeri, a na kulama stražari s mitraljezima uperenim u nas. Nebom se prepliću reflektorska svetla. Ne pamtim više koliko se kapija pred nama otvorilo, koliko se iza nas zatvorilo, kroz koliko redova bodljikavih žica smo prošli.

Čekamo u hladnoj drvenoj baraci. Prijem, pretres i zavodjenje u logorsku kartoteku traju čitav dan. Svako dobija oko vrata aluminijsku pločicu na kojoj je ugravirano: Oflag XIII B, Kgf No... (Oficirski logor XIII B, ratni zarobljenik br...)

So we reached Nuernberg, the birthplace of the anti-Jewish laws. It was cool night-time when we arrived in the huge camp, almost a whole town, surrounded with bunkers and guards with machine guns pointed toward us from towers. The sky was highlighted by powerful and criss-crossing searchlights. I no longer remember how many gates opened up nor how many of them were shut behind us, but I do recall that we had to pass a great number of rows of barbed wired fences.

We were waiting in cold wooden barracks. Reception, search and registration into the camp's card-catalog lasted a whole day. Each one of us received an aluminium-made disc on which 'Oflag XIII B, Kfg. No.' [Officers Camp. War Prisoner No.] was engraved.

The registration completed, we became numbers. We felt offended, without realizing at that time that this was a guarantee of our survival, being a recognition of our status as was prisoners within the framework of the Geneva Conventions.

Registracija je obavljena, postali smo brojevi. Bili smo uvredjeni, nismo ni slutili da je to izvesna garancija za život, legalizovanje našeg zarobljeničkog statusa u smislu Ženevske konvenciie.

Na pitanje o narodnosti, mnogi od nas su izjavili da su Srbi ili Hrvati — Mojsijeve vere. Saopšteno nam je da toga nema. Zapisani smo kao Jevreji. Ljudi raznih profesija, iz raznih mesta, raznih mentaliteta, raznih činova, raznih godišta, ali s dve zajedničke crte: Jevrejin i zarobljenik.

Bili smo prljavi, vašljivi, neobrijani. Posle dugog, mučnog puta preko Rumunije i Madjarske u zarobljeništvo uniforme su nam bile prljave i iscepane. Dok smo se kupali, naše uniforme su prošle kroz peći za dezinfekciju. Dobili smo ih izgužvane, ali su na naše bluze krupnim slovima utisnuli tri slova: KGF (Kriegsgefangener — ratni vojni zarobljenik). To da bi nas lako prepoznali u slučaju bekstva.

Tek nas predveče razmeštaju po barakama. Dvo- i trospratni boksovi i ležaji sa madracima od slame ličili su na štenare, pod je bio prekriven blatom, vazduh kiselkast, magličast. Zgražamo se. Zar je mogućno ovde živeti i preživeti?

Okupili smo se oko velike gvozdene peći u sredini barake, jer toplota nije bila dovoljna da ugreje celu baraku.

Kratki dani su tako dugi. Noću ustajemo po nekoliko puta, teturamo se do klozeta udaljenog nekih tridesetak metara. Tmurno budjenje, umivanje napolju, ledenom vodom, cupkamo po barakama ne bismo li prevarili hladnoću.

Očigledna diskriminaciona mera i kršenje Ženevske konvencije dogodilo se 2. februara 1942. godine. Zarobljeni oficiri-Jevreji bili su prisiljeni da na svojim uniformama nose veliku žutu značku s crnim Magen Davidom, u koji je ubeležena reč "JUDE". Rezervni potpukovnik ing. Lebl i rez. major Isak Baruh uložili su 4. februara 1942. pismene proteste armijskom generalu Stanisavljeviću, u kojima napominju da ova mera predstavlja povredu Ženevske konvencije, koja ne dopušta različiti postupak prema zarobljenicima — prema verskim razli-

Answering the question about nationality, many of us declared ourselves as Serbs or Croats — of the Mosaic faith. We were told that there is no such thing. All of us were inscribed as Jews. People of various professions, hailing from different places, of different mentalities, of various military grades and sundry age groups, but sharing two common traits: Jew and POW.

We were dirty, crawling with lice, unshaven. After a long and painful journey through Rumania and Hungary, our uniforms were worn and torn. Whilst we showered, our clothes were fumigated. We got them back rumpled and with our shirts stamped with three letters: 'KGF' (Kriegsgefangener-POW) so that we would be easily recognized in the case of our escape.

It was already evening when we were conducted to our new living quarters. Our barracks, two or three-storied boxes with mattresses of straw for bedding, looked more like pigsties than dwellings for humans. The ground was muddy, the air acerbic. We were flabbergasted. Was it possible to live here and survive?

We gathered around the big iron stove in the middle of the barrack, since its heat was insufficient to warm the whole barrack.

Short days seemed to feel rather long. At night we rose several times, staggering to the water closet about thirty meters away. Gloomy awakening, washing in the open air, in icy water; then we hopped up and down in the barracks trying to keep out the cold.

A flagrant act of discrimination and violation of the Geneva Conventions occurred on February 2, 1942. All Jewish POW's were forced to wear on their clothes a large yellow badge, with a black Star of David which contained the word 'Jude'.

Lt. Colonel Eng. Lebl and Major Isaac Baruch submitted, on February 4, 1942, a written protest addressed to Army General Stanisavljevitch. In it the violation of the Geneva Convention — which

kama, jer su u zarobljeništvo dospeli kao jugoslovenski oficiri, što treba da im obezbedi ravnopravnost sa ostalim zarobljenim oficirima. Obeleženi mole najstarijeg po činu oficira-zarobljenika, da ih zaštiti i da preduzme potrebne korake kako bi se ta naredba povukla.

Dva dana kasnije stigao je odgovor od armijskog generala Mil. R. Petrovića, da je o tužbi referisao nemačkim vlastima i da mu je rečeno da je naredba došla od OKW (Nemačke vrhovne komande), te logorske vlasti niti mogu, niti pak hoće da intervenišu. Saopšteno mu je da tužbu Jevreja ne treba predati nemačkoj logorskoj komandaturi, već je kao potpuno neumesnu vratiti onima koji su je napisali. Na kraju se Jevrejima daje na znanje i na izvršenje, da od 5. februara svi moraju da se pojave sa značkom prišivenom na uniformu.

Ing. Evgenije-Ženja Kozinski zapisao je u svoj dnevnik:

"Antisemitski ispadi ruše našu teoriju, da bi drugovi nejevreji baš u teškim trenucima trebalo da pokažu bar malo simpatija za nas obeležene. Mi smo za Jugoslaviju pošli u rat, bili spremni da se za nju žrtvujemo, ne kao Jevreji, već kao patrioti. U odnosu na mnoge od njih, poneli smo se mnogo poštenije. Izadjem li odavde živ — plovim u pravcu cionizma."

26. marta skinuli su nam žute zvezde, a izdvojili nas u žicama ogradjeni deo, u poseban blok VII B, potpuno izolovan od ostalih blokova. Logor u logoru, geto u zarobljeništvu. Dobijali smo manji broj formulara kojima smo se mogli koristiti za prepisku sa porodicom, što nam je veoma teško palo, jer smo dobijali vesti o proganjanju Jevreja u okupiranoj i raskomadanoj domovini. Tu je bilo lepih gestova naših drugova nejevreja, koji su nam i pored opasnosti da ih pogodi metak stražara prebacivali preko žice svoje formulare ili prenosili vesti.

Naša korespondencija mogla se voditi samo na nemačkom jeziku, kako bi se olakšao rad nemačke cenzure. Čak je postojao dvojezični pečat "Nur in

prohibits discrimatory treatment based on religious distinctions — was stressed and the fact underlined that the men had become POW's as Yugoslav officers. This fact, it was written, should ensure equal treatment with other captured officers. Those thus stigmatized requested their highest ranking officer to protect them and to undertake all necessary measured to ensure that this act be rescinded.

Two days later the reply of Army General Mil. R. Petrovitch was received, in which he stated that he had referred the complaint to the German authorities; they replied that the order had come from OKW (German High Command) and therefore the camp's command could not and wished not to intervene. They were also told that this complaint by the Jews should not be submitted to the camp command, but being completely improper, be returned to the complainants. In the end, the Jews were ordered to appear with the badge sewn on their clothes as from February 5.

Engineer Eugen-Zhenya Kozinsky noted in his diary:

"At a time when antisemitism is ruining our country, our gentile comrades might, in these difficult moments, show a little more sympathy with us, the marked ones. We went to war for Yugoslavia and were willing to sacrifice ourselves for her, not as Jews but as patriots. In comparison to quite a few of them, we behaved much more honestly. If I ever get out of here alive, I will embark in the direction of Zionism."

On March 26, we were allowed to remove the yellow stars but were separated from our non-Jewish colleagues and placed into a fenced-off area known as Block VII B, completely isolated from the other blocks. A camp within the camp, a ghetto in captivity. We got less privileges for correspondence with our families, which was a real blow, as the news spread about the persecutions of Jews in the occupied and carved up Fatherland. At this stage, we saw some

Alle Juden haben sich am 19 April d. J. um 8 Uhr morgens bei der Städtischen Schutzpolizei (im Feuerwehrkomando am Taš-Majdan) zu melden.

Juden die dieser Meldepflicht nicht nachkommen, werden erschossen.

Belgrad 16-IV 1941

Der Chef der Einsatzgruppe
der Sicherheitspolizei
und des S. D.

Сви Јевреји морају да се пријаве 19 априла т. г. у 8 час. у јутро градској полицији (у згради Пожарне команде на Ташмајдану).

Јевреји који се не одазову овом позиву биће стрељани.

Београд, 16-IV-1941 год.

Шеф групе полиције
безбедности и С. Д.

Deutscher Sprache schreiben — Odgovor samo na nemačkom jeziku", uz dodatak: "Pisanje izmedju redova zabranjeno". A da bi se izbeglo pisanje nevidljivim mastilom, gotovo svako pismo bilo je prevučeno tečnošću za otkrivanje tajnih poruka. Cenzurisana pisma bila su obeležena pečatom "Geprüft".

Tim ograničenjima doskočili smo raznim dosetkama i aluzijama, koje je ponekad bilo prilično teško dešifrovati. Kasnije, kad su nas selili i preseljavali iz logora u logor i prilikom svakog pokreta pretresali, naši drugovi su falsifikovali pečat "Geprüft", kako Nemci ne bi rekvirirali razne dnevnike i ilegalna pisma.

Iz naše logorske perspektive najvažnije su bile vesti o porodici i sa frontova. O porodicama — tragedija, sa frontova — vesti uvek pune optimizma. Još od naše prve zarobljeničke godine gajili smo nadu da će to biti i poslednja.

nice gestures from our non-Jewish comrades who, at the risk of being shot by the sentries, threw over the fence their application forms and passed on to us information.

We were allowed to write only in German so as to facilitate the work of the German censors. A special bilingual stamp was in use: "Nur in deutscher Sprache schreiben", with a supplement stressing "Writing between the lines is prohibited". Letters were also impregnated with a liquid to obviate secret messages. Censored communications were then stamped as 'Geprueft'.

We circumvented these restrictions by clever witticisms and allusions, some of which could hardly be decoded. Later, as they moved us from camp to camp, at each juncture searching us, a comrade managed to reproduce the 'Geprueft' stamp, so that the Germans could not get hold of our dairies or some illegal papers.

From our perspective, the news about our families and from the different war zones were of paramount importance. From the families came tragic news, but from the battlefields most of the news was optimistic. From the first year of our captivity, we cherished the hope that it would be also the last.

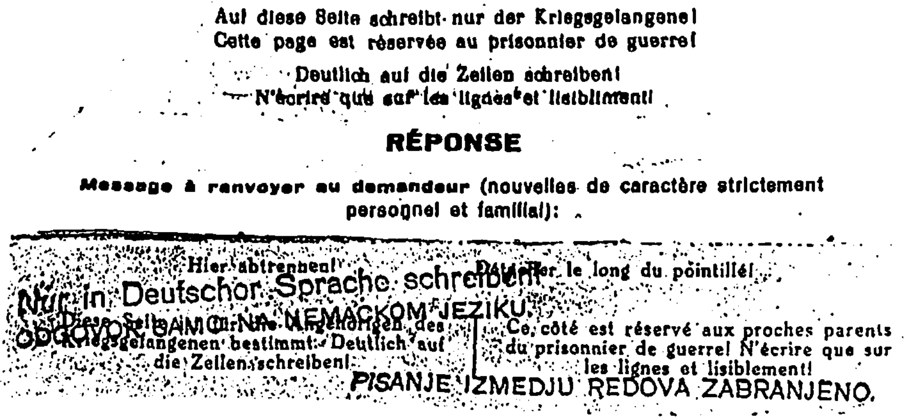
Auf diese Seite schreibt nur der Kriegsgefangene!
Cette page est réservée au prisonnier de guerre!
Deutlich auf die Zeilen schreiben!
N'écrire que sur les lignes et lisiblement!

RÉPONSE

Message à renvoyer au demandeur (nouvelles de caractère strictement personnel et familial):

Hier abtrennen! Détacher le long du pointillé!
Nur in Deutscher Sprache schreiben!
ODGOVOR SAMO NA NEMAČKOM JEZIKU.
Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt. Deutlich auf die Zeilen schreiben!
Ce côté est réservé aux proches parents du prisonnier de guerre! N'écrire que sur les lignes et lisiblement!
PISANJE IZMEDJU REDOVA ZABRANJENO.

Iz dnevnika ing. Evgenija-Ženje Kozinskog:

"Na godišnjicu mog venčanja uzeo sam da pročitam poslednja Klarina pisma. Čudno su delovala na mene. Odučio sam se da mi neko kaže "dragi, ljubljeni, Ženjička", da mi govori nežno, s ljubavlju i brižno, kako samo žena i majka mogu da govore. Uzbudio sam se. Nežnost, ljubav, bol i očajanje gušili su me. Čitao sam, zanosio sam se, a bol je postojao veći, jači... Trajalo je to nekoliko dana. Nikada ih više nisam čitao, ta stara pisma. Samo sam ih ljubomorno čuvao u unutrašnjem džepu bluze."

Mogli smo dobijati pakete sa životnim namirnicama, cigaretama i raznim sitnicama, što je umnogome olakšavalo naš zarobljenički život, a često služilo i kao "sredstvo plaćanja" i za razne olakšice. Medjutim, pakete smo mogli primati samo ako bismo poslali svoj tzv. "Paketschein" (niko drukčije nije nazivao te "nalepnice" ili "etikete").

Dobili smo štampane formulare s uputstvom za slanje paketa i to smo morali slati potencijalnom pošiljaocu.

Another quotation from Kozinsky's diary:

"On my wedding anniversary, I read Clara's last letters. They affected me oddly. I am no longer used being called 'dear, darling, Zhenichka', to be talked to mildly, lovingly and toughtfully, the way only wives and mothers know. I got excited. The desire for kindness, love; pain and despair choked me. I went on reading, fantasized, but the pain grew worse and worse.. It lasted several days. I never read them again, those oldish letters. I did only one thing: I jealously guarded them in the inside pocket of my shirt."

We were allowed to receive packages with foodstuff, cigarettes and sundry items. These consignments caused us relief in our captive life, often serving also as means of payment or to obtain various mitigations. However, we could get packages only having previously despatched our so-called "Packetscheins" (approval forms enabling us to receive packages).

They supplied us with printed forms containing instructions as to how to consign packages; these forms had to be despatched to the potential senders.

Kriegsgefangenensendung

ПОШИЉКА ЗА РАТНЕ ЗАРОБЉЕНИКЕ

17/4-44

Ставите у пакет дупликат адресе!

УПУТСТВО ЗА СЛАЊЕ И ПАКОВАЊЕ ПОШТАНСКИХ ПАКЕТА.

Поштански пакети и мале пошиљке биће им уручени само ако су снабдевени адресом на овом штампаном формулару. Сви пакети, на чијем омоту није прилепљен овакав формулар са адресом, неће доспети до њих већ ће бити раздељени другим заробљеницима.

У пакетима с плавим формуларима смеју се слати само животне намирнице и слаткиши, а у пакетима с црвеним формуларима само одело и рубље.

Омот мора да буде чврст и отпоран да се пакет не би распао а његов садржај изгубио.

Kada su nam najzad prispeli prvi paketi, u svakom detalju ogledala se briga i ljubav, sve je bilo pažljivo složeno. Osetili smo da nismo sami. Neko nas negde voli, misli na nas. Nismo ni bili svesni da smo mi najčešće bili u boljem položaju nego oni. Nismo znali s kakvim je odricanjima i teškoćama to bilo skopčano, nismo bili svesni da su porodice odvajale od usta, kako bi nama olakšale ropstvo.

Prepiska sa porodicom je uglavnom prestala. Od prijatelja gotovo svakog dana poneko dobija šifrovane vesti koje prolaze cenzuru, da mu je porodicu zadesila nesreća, da je izgubio brata, da su mu streljali oca, da su mu ubili čitavu porodicu. Stižu vesti o bačenima u Dunav kod Novog Sada, o nestanku ljudi koji su bili u koncentracionim logorima u Beogradu, na Banjici i u Topovskim šupama, o sistematskom ubijanju jevrejskog življa... Svaka karta je pun pogodak u srce za nas, čas za jednog, čas za drugog.

Ovde u zarobljeništvu stvorili smo sebi "erzac"-porodicu. Ako se našoj stvarnoj porodici zaista dogodila nesreća, kako to čujemo, ali ne možemo da poverujemo, onda je bolje da to saznamo ovde, gde je svako od nas pogodjen. Uteha tužna, ali uteha.

Malo po malo doznajemo šta je sa onima s kojima ne možemo direktno da se dopisujemo. Najčešće se prepiska vodi specijalnim šifrovanim jezikom, asocijativno, upotrebljavaju se izrazi na hebrejskom i drugim jezicima. Tako nam o smrti milih i dragih javljaju da su otputovali u posetu gospodinu Malah Hamavetu (andjelu smrti), da je kod kuće ostao "kadiš" i sl. Čudi nas samo što ponekad dodaju kako su sigurni da će onima koji su "otputovali" biti lakše nego onima koji su ostali kod kuće.

★ ★ ★

Iz domovine stiže "Novo vreme". Puno je jezovitih vesti: "Streljano je 200 komunista i jevreja", "Za odmazdu streljano 122 talaca, jevreja i komunista". Jevreji se više ne pišu velikim, već malim slovom. Nisu dolični velikog.

When the first packages reached us, the care and love with which they were prepared became apparent in every little item. We felt that were not abandoned. Someone somewhere loves us and thinks of us. Most of the time we were unaware that we were actually in better shape than they were. We ignored how much self-denial and hardship were involved and we did not imagine that the families had to restrain their own food so as to alleviate our situation.

The correspondence with our families practically ceased. From the mail sent by friends, we learned almost daily, by codes that passed censorship, that a misfortune had struck a family, that someone lost a brother, that a father was shot dead or that a whole family was exterminated. News came in about inmates of the Belgrade concentration camps Banjica and Topovske shupe, on the systematic killing of Jews... Each postcard hit us right in the heart, one after another.

In captivity, we formed 'ersatz' families. If our real family was hit by disaster, as we were told, but could not believe, it was preferable to learn it here, where everyone was bereaved. A sad consolation, but consolation all the same.

Little by little we became aware of what had happened to those with whom we could no longer exchange letters. Generally, the letters of our families or friends were conceived in coded, associative language, using Hebrew words or expressions from other tongues. For instance, we knew about the death of our dear and loved ones, through such expressions as 'they went to visit Malakh ha-Maveth' (the Angel of Death) or 'at home only kadish was left'. Much to our surprise, sometimes they added that they are sure that those who 'went away' will be better off then those staying at home.

Nismo znali da li da pokažemo našim drugovima "Novo vreme" od 19. jula 1941. Dok se govori o velikom broju talaca, čovek oseca užas i stravu, ali ovoga puta doneta su i imena streljanih, medju kojima su bili Pavle Bihalji, brat našeg druga Ota Bihaljija i mr. ph. Evgenije Mandelbaum, bliski rodjak Rafajla Blama.

Pojedincima stižu pisma iz Albanije, iz Madjarske, iz Bugarske, ponajviše iz Dalmacije, koja je pripojena Italiji. Ponekad preko raznih, često nepoznatih adresa, ali je rukopis poznat.

From the fatherland we received 'Novo Vreme' (Belgrade daily under occupation and the Neditch government). It was full of terrible news: '200 Communists and jews executed', 'In retaliation 122 hostages, jews and Communists were executed'. Jews was no longer spelled with a capital letter, but with a small one. They did not deserve a big letter.

We hesitated about whether to show our comrades the issue of July 19, 1941. When the news spoke in general terms of a great number of hostages, one was only struck by horror and fear, but this time the names of the executed persons were also printed, amongst them that of Pavle Bihalji, brother of comrade Otto Bihalji and that of pharmacist Eugen Mandelbaum, near relative of Raphael Blamm.

СПИСАК СТРЕЉАНИХ ЛИЦА

због саботаже и насиља

Београд, 18 јула (ДНБ)

Са меродавне стране се саопштава:

У вези са извршеним делима саботаже и насиља, стрељана су следећа лица:

1. Петровић Љубиша, адвокат (приправник) из Краљева.
2. Марковић Видак, дипломирани филозоф из Ниша, рођен у Подгорици.
3. Полгар Андрија, столар из Новог Сада.
4. Поповић Владета, студент медицине из Београда.
5. Стојаковић Александар, моделар из Ниша.
6. Стојиљковић Димитрије, бравар из Ниша.
7. Шкеровић Слободан, приватни чиновник са Цетиња.
8. Семлекан Којин, обућар из Београда.
9. Антић-Долић Вукашин, чиновник Народне банке у Београду
10. Бихаљи Павле, издавач из Београда.
11. Шпенглер Натан, трговац из Славонског Брода.
12. Краус Фриц, извозник из Осека.
13. Манделбаум Евгеније, апотекар из Београда.
14. Бошић Живота, адвокат (приправник) из Ниша.
15. Ћосић Живан, обућар из Аранђеловца.
16. Миловановић Илија, столар из Аранђеловца.
17. Петронијевић Душан, књиговезац из Београда.
18. Бебер Золтан, столар из Београда.
19. Милошевић Александар, паркетар из Београда.
20. Барић Благоје, столар из Београда.
21. Холендер Павле, трговац из Београда.
22. Херцлер Јакоб, трговачки помоћник из Београда.
23. Николић Јордан, приватни чиновник из Београда.
24. Велишевић Богдан, апсолвент техничке школе из Даниловграда.
25. Бодар Милош, кројач из Београда.
26. Ивић Михајло, машинист из Београда.
27. Коло Иван, келнер из Сплита
28. Бокић Милош, столар из Београда.

19. jula 1941. objavljena je u "Novom vremenu" lista od 28 lica (od kojih osam Jevreja) streljanih u Beogradu "zbog sabotaže i nasilja".

List of executed persons. — רשימת הקורבנות שנורו למוות

Nije to bio zastoj u prepisci posle relativno redovnog poštanskog saobraćaja. Nastao je prekid. Pišemo ludačka pisma, molimo, preklinjemo, obraćamo se Bogu i ljudima, ali odgovora nema. Obraćamo se Medjunarodnom Crvenom krstu, kome bismo drugome. Ponekad dobijemo i čudne odgovore.

Vodimo borbu za primenu Ženevske konvencije o ratnim vojnim zarobljenicima. Nama Jevrejima ne koristi nikakav protest. Medjutim, nekim našim drugovima zarobljenicima, Srbima oženjenim Jevrejkama, uspeva da spasu svoje supruge odlaska u logor (Duda Timotijević), ponekad ih čak oslobadjaju iz logora na Sajmištu (Predrag Antić).

Dušan Timotijević
Rad B. Ignjatovića

Predrag Antić

U Beogradu više nema "muške glave". Neki od drugova još su dobijali odgovore od članova porodice u okupiranoj domovini do decembra 1941. Žene i deca prebačeni su izmedju 8. i 12. decembra 1941. u logor na Sajmištu, u tzv. "Judenlager Semlin" (koji se nalazio na teritoriji "Nezavisne države Hrvatske", ali je uprava logora bila u nemačkim rukama), još izvesno vreme poneko od nas dobijao je i odande odgovore. Poslednji su datirani 14. aprila 1942. Otada — ništa.

Tada nismo znali da su od marta do početka maja 1942. godine odvodjeni zatočenici sa Sajmišta u pokretnoj gasnoj ćeliji — specijalnom kamionu poznatom pod imenom "Dušegupka" — i svi do poslednjeg ugušeni.

Individuals also received letters from Albania, Hungary, Bulgaria and, most frequently, from Dalmatia, annexed to Italy. The cards came from various addresses, often unknown places, but the handwritings were familiar.

In Belgrade there no longer remained any 'male heads'. In December 1941 the news came that all women, children, elderly and sick persons were transported to the 'Semlin Judenlager' — all of them concentrated in the pavilions of Saymishte (the derelict and abandoned structures of the last pre-war International Exhibition Hall of Belgrade).

There was no standstill in our correspondence, since postal communications were relatively normal. A hiatus nevertheless occurred. We wrote crazy letters asking, nay pleading, God and men, but there was no response. We wrote to the International Red Cross, to whoever we could. Occasionally, we received some strange replies.

We were fighting for the proper application of the Geneva Convention regarding war prisoners. Our protestations, being Jews, were of no avail. Some of our fellow POW's married to Jewish wives, however, spared them from captivity (Dushan Timotijevitch), or sometimes even liberated from the Saymishte concentration camp (Predrag Antitch).

Certain comrades received answers from their families until December 1941. Women and children were evacuated to the Saymishte camp between 8 and 12 December, 1941. This camp belonged to the territory of the 'Independent State of Croatia' but it was under German supervision. During the folowing short period, some letters arrived from there. The last one carried the date of April 14, 1942. After that — nothing.

We were as yet unaware that from March to early May, the inmates of Saymishte were executed in specially-built mobile gas trucks, known in Slavonian languages as 'Dushegubke', literally 'soul-killers'. Every last one was asphyxiated.

AUFFORDERUNG

Der Chef der Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des S. D. Belgrad gibt bekannt:

SAEMTLICHE JUDEN, sowie deren Angehörige, welche bisher eine Aufforderung nicht erhalten haben, werden hiermit aufgefordert am 12. XII. 1941 vormittags 8 Uhr, auf dem Hofe des Judenarbeitseinteilungslagers Djordja Washingtona 21 zu erscheinen.

ES DARF LEDIGLICH NUR SOVIEL GEPAECK, BETTEN USW. MITGENOMMEN WERDEN, ALS SELBST GETRAGEN WERDEN KANN.

Bei der Meldung sind die Wohnungs- und Kellerschlüssel mit einem Namens- und Strassenschild versehen, abzugeben.

DIE WOHNUNG IST BEIM VERLASSEN ZU VERSCHLIESSEN.

ESSGESCHIRR, BESTECK, TASSEN USW. SOWIE DECKEN SIND MITZUBRINGEN, EBENFALLS VERPFLEGUNG FUER EINEN TAG. — NICHTERSCHEINEN WIRD STRENGSTENS BESTRAFT.

ПОЗИВ

Шеф полиције безбедности саопштава:

Позивају се СВИ ЈЕВРЕЈИ, који до сада нису добили особени позив, да се лично јаве 12-XII-1941 у 8 сати ујутро у дворишту Специјалне полиције за јевреје у Ђорђа Вашингтона ул. бр. 21.

СВАКИ МОЖЕ ПОНЕТИ САМО ОНОЛИКО ПРТЉАГА И ПОСТЕЉИНЕ, КОЛИКО САМ МОЖЕ НОСИТИ.

Код пријављивања има да се предаду кључеви од стана и подрума привезани на једном картону са написом свог имена и улице становања. СТАН ИМА КОД ОДЛАСКА ДА СЕ ЗАКЉУЧА.

ТРЕБА ПОНЕТИ ЈЕДИК, ПРИБОР ЗА ЈЕЛО, ПОКРИВАЧ И ЈЕЛО ЗА ЈЕДАН ДАН.

КО НЕ ДОЂЕ БИЋЕ НАЈСТРОЖИЈЕ КАЖЊЕН.

צו קריאה —

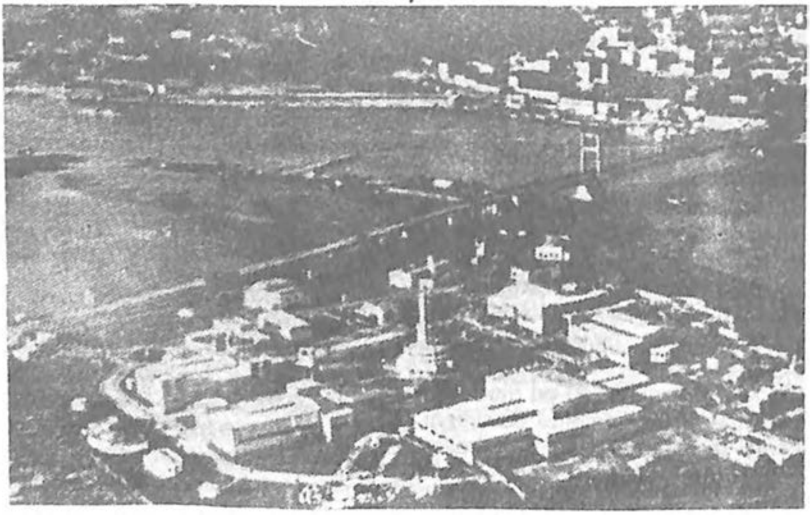

Sajmište Zemun — Judenlager Semlin — Juden-Frauenlager.

גלויות מתוארכות מ-Judenlager Semlin

Hier abtrennen! — Tu oddzielić!

Kriegsgefangenenpost

Gepr. D 20

Antwort-Postkarte

Gebührenfrei!

An den Kriegsgefangenen

Lt. d.R. NAFTALI GEDALJA,

Gefangenennummer: 7543

Lager-Bezeichnung: Kriegsgef.-Offizierlager XIII B, Nürnberg

Baracke-Nr.: 39/III

Deutschland (Allemagne)

Absender: / Nadawca:
Vor- und Zuname: / Imię i nazwisko:
Ort: / Miejscowość: Zemun, Sajmište
Straße: / Ulica: Judenlager
Kreis: / Powiat: Pav. 3.
Kroatien

BEOГPAД 7 — 14.IV.42

Hier abtrennen! — Tu oddzielić!

Kriegsgefangenenpost

Antwort-Postkarte

Gebührenfrei!

An den Kriegsgefangenen

Dr. Helfgott Herman

Gefangenennummer: 7488

Lager-Bezeichnung: Kriegsgef.-Offizierlager XIII B, Nürnberg

Baracke-Nr.: 39

Deutschland (Allemagne)

Absender: / Nadawca:
Vor- und Zuname: / Imię i nazwisko: Roza Helfgott
Ort: / Miejscowość: Zemlin
Straße: / Ulica: Sajmište
Kreis: / Powiat: Pav. 3.

BEOГPAД 7 — 14.IV.42

Poslednja pisma iz Jevrejskog logora na Sajmištu nose datum 14.4.1942.

Postcards dated from Judenlager Semlin

"Dušegupka" — specijalni kamion — gasna komora.

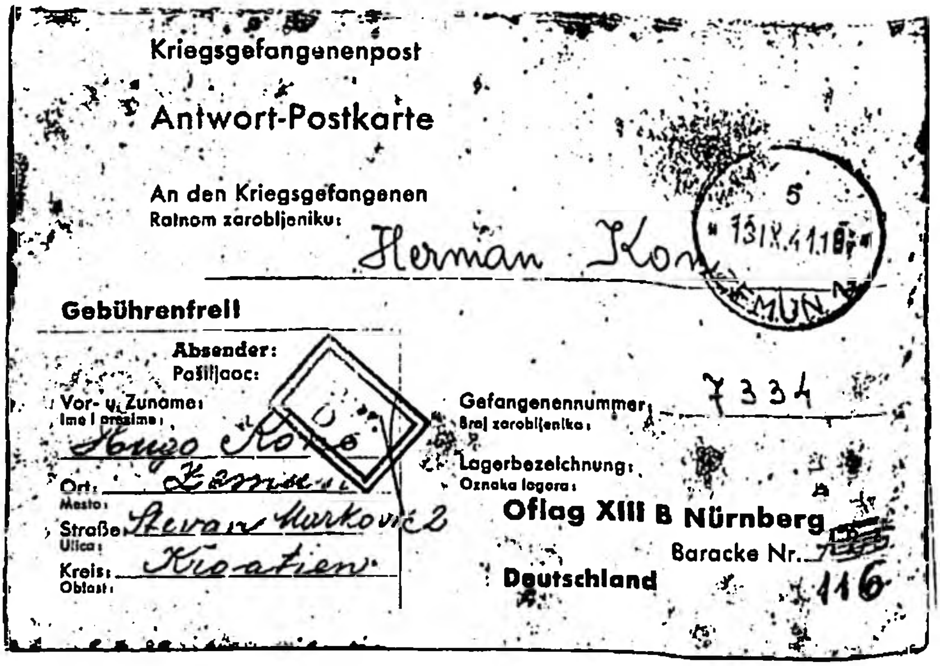
Kriegsgefangenenpost

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen
Ratnom zarobljeniku: Herman Kon

Gebührenfrei

Absender:
Pošiljaoc:
Vor- u. Zuname:
Ime i prezime: Hugo Kon
Ort: Zemun
Mesto:
Straße: Stevan Markovic 2
Ulica:
Kreis: Kroatien
Oblast:

Gefangenennummer:
Broj zarobljenika: 7334
Lagerbezeichnung:
Oznaka logora:
Oflag XIII B Nürnberg
Baracke Nr. 116
Deutschland

13.IX.41.18 — ZEMUN — 5

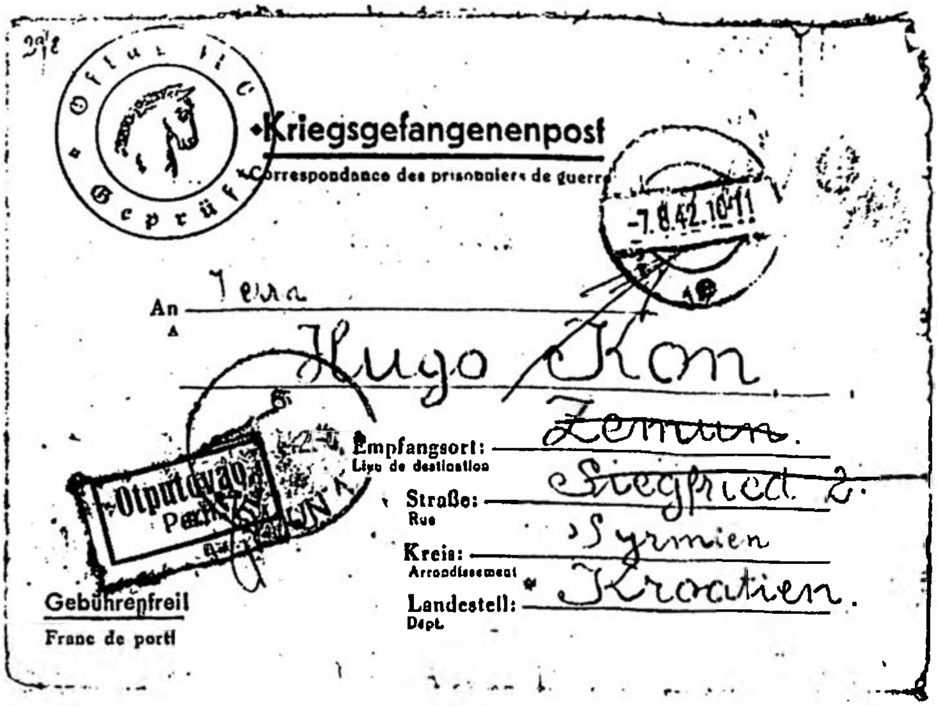
Oflag XIII C Geprüft

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre

-7.8.42.10-11

An Herrn
à Hugo Kon

Empfangsort: Zemun.
Lieu de destination
Straße: Siegfried 2.
Rue
Kreis: Syrmien
Arrondissement
Landesteil: Kroatien.
Dept.

Otputovao

Gebührenfrei
Franc de port

Hermanu-Pubi Konu iz Zemuna vratilo se 7.8.1942. pismo upućeno ocu, sa naznakom "Otputovao". Nije navedeno da je Hugo Kon "otputovao" u Jasenovac.

21. januara 1942. godine uputio je starešina 16. barake u Osnabriku — u ime 31 zarobljenika — pismo predsedniku Crvenog krsta u Beogradu:

Poštovani Gospodine Predsedniče,

Od strane nemačke komande logora odobreno nam je da Vam se obratim ovim putem. Ja sam slobodan da Vam, u ime svojih drugova, uputim sledeću molbu:

Odvodjenjem Jevreja iz Beograda u logor teško su pogodjeni i mnogi od nas, čije su porodice bile u Beogradu. Od svojih odvedenih porodica nemamo od početka decembra prošle godine nikakvih vesti, te smo veoma zabrinuti, ne znajući ni gde se nalaze (Sajmište?), ni da li su živi i zdravi, u strahu zbog narušenog zdravlja starih roditelja i nežne nejake dece.

Kao oficiri koji smo došli u zarobljeništvo samo časnim vršenjem dužnosti prema svojoj Otadžbini, mi Vas, Gospodine Predsedniče, najučtivije molimo za dejstvo da se naš Crveni krst izvoli zauzeti kod nadležnih nemačkih i srpskih vlasti, da se naše porodice, prema priloženom spisku, kao porodice zarobljenih oficira, oslobode interniranja i otpuste iz logora svojim kućama, a da se do odluke o tome omogući poštanska veza izmedju nas i naših porodica u logoru.

Moji drugovi u zarobljeništvu i ja bićemo veoma blagodarni Vama i našem Crvenom krstu, ako budete našli mogućnost da se raspitate o našim jadnim interniranim porodicama u logoru i da ih po mogućstvu putem svojim predstavnika posetite i nas obavestite o stanju njihovog zdravlja i o prilikama pod kojima žive.

U čvrstom uverenju da ćete, Gospodine Predsedniče, imati razumevanja za čovečne osećaje kojima je ova molba prožeta i da ćete se izvoleti zauzeti za naše porodice, ostajem, uz duboku blagodarnost svoju i svojih drugova, s odličnim poštovanjem, rezervni sudski poručnik, zarobljenik broj 2189

David A. Alkalaj

Uz pismo je bio priložen formular za odgovor. Pismo je ostalo bez odgovora. Posle rata nadjeno je u arhivi jugoslovenskog Crvenog krsta.

The eldest officer of Barrack 16 at Osnabrueck, — in the name of 31 POW's — addressed the following letter, dated January 1942, to the President of the Red Cross in Belgrade:

"Honourable Mister President,

The German camp command has allowed as to communicate with you in this manner. I am, therefore, taking the liberty to submit to you, in the name of my fellow officers, the following demand:

The deportation of Jews from Belgrade to internment camps was a heavy blow to many of us who had families in Belgrade. Since early December last we are without news from our families; we are anxious as we do not know their whereabouts (Saymishte?) nor do we know whether they are alive and well. We are fearful in view of the impaired health of our elderly parents and feeble small children.

As officers who became POW's solely by honourably performing our duty towards our fatherland, we ask you most kindly, Mister President, to influence our Red Cross to kindly intervene with the competent German and Serbian authorities in order that our families, listed in the appended roster, as well as the families of all officers — prisoners of war, might be freed from internment and released from the camps to their homes and that, until such a decision be adopted, postal communications between us and our families kept in camps be made possible.

Our fellow war prisoners and myself will be most grateful to you and to our Red Cross, if you could find a way to enquire about our unfortunate families now in internment camps and if you would be able to have them visited by your representatives and to let us know their state of health and their living conditions.

Strongly believing, Mister President, that you will comprehend the humane feelings which animate this demand and that you will undertake action in favour of our next-of-kin, I am profoundly

Likvidacija makedonskih Jevreja počela je i završila se marta 1943. godine. Jakov Navon je imao porodicu u od Bugara anektiranom Bitolju. Poslednji put dobio je pismo od svojih februara 1943. Otada ništa. Na pitanje gde su mu supruga i petoro dece, Crveni krst mu je odgovorio da su "otputovali u nepoznatom pravcu". Ukoliko nešto o njima budu doznali — javiće mu.

Nisu mu javili da je "nepoznati pravac" bio poznati logor smrti Treblinka.

I David Kvartler dobija svoje pismo natrag. Njegovi iz Skoplja su "otputovali". I oni — u Treblinku.

grateful in the name of my colleagues and myself and most obediently yours,"

(Signed) David A. Alcalay

Appended to the letter was an official form for reply. It remained without response. It was found after the war, untouched, in the archives of the Yugoslav Red Cross.

The liquidation of Macedonian Jewry started and ended during March 1943. Jacob Navon had a family in Bitolj (Monastir), annexed to Bulgaria. He received his last letter from them in February 1943. After that — nothing. Following his enquiry to the Red Cross regarding the fate of his wife and five children, the Red Cross replied that 'they left to an unknown destination', adding that if they learn anything more about them, they will let him know.

Internationales Komitee vom Roten Kreuz
Zentralstelle für Kriegsgefangene

C.C.Y.4973 GENF, den 23. Dezember 1943

AL/CG

NAVON Jakov
No. 514
STALAG XII F
Deutsches Reich

Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz beehrt sich, Ihnen nachstehend die auf Ihre Anfrage vom 12.IV.43. erhaltene Antwort bekanntzugeben: Laut Auskunft des Bulgarischen Roten Kreuzes, haben NAVON Mato und seine 5 Kinder das Land nach einer unbekannten Richtung verlassen.

Sollten dem I.K.R.K. weitere Nachforschungen zukommen, so würde es nicht unterlassen, diese Ihnen sofort mitzuteilen.

תשובת הצלב האדום

Internacionalni komitet Crvenog krsta u Ženevi obaveštava 23.12.1943. godine ratnog zarobljenika Jakova Navona, da je po obaveštenju bugarskog Crvenog krsta njegova supruga Mato (Matilda) sa petoro dece napustila zemlju "u nepoznatom pravcu" — čitaj: logor smrti Treblinka.

Dok smo primali pakete od kuća nije bilo problema. Kad je svaka veza sa porodicom prestala, kad su porodice u domovini "nestale", snalazili smo se kako smo znali i umeli. Obraćali smo se i slali svoje "Paketscheine" rodjacima i prijateljima u inostranstvu, dobijali pakete iz od Nemaca okupiranih zemalja, uglavnom Francuske, Belgije i Holandije, kao i iz neutralnih zemalja, uglavnom iz Švajcarske i Turske, a mnogo je pomogao i medjunarodni Crveni krst u Ženevi.

U Turskoj je centar za slanje paketa bila Marija Bauer, poreklom iz Jugoslavije, koja je kupovala namirnice iz svojih sredstava, a u organizaciji slanja aktivno su joj pomagali tada izbeglice u Istanbulu dr Franja-Feri Ofner i njegova supruga Ili — poznate pošiljke od "Ferili".

What they did not tell him was that the 'unknown destination' was the well-known death camp, Treblinka.

David Kvartler also got his letter returned. His family from Skoplje 'had left'. They too were deported to Treblinka.

As long as were still receiving packages from home, no particular problems arose. When all ties with our families back home ceased, we had to improvise as best as we could. We sent our 'Packetscheine' to relatives and friends abroad and received packages from German-occupied territories, mostly France, Belgium and Holland, as well as from neutral countries, mainly Switzerland and Turkey; the International Red Cross in Geneva was very helpful in this respect.

In Turkey, Maria Bauer, originally of Yugoslavia, was the clearing-house for the packages. She purchased foodstuff from her own pocket and was supported in this endeavour by the then refugees in Istanbul, Dr. Francis-Feri Ofner and his spouse, Illy, who signed the packages as 'Ferili'.

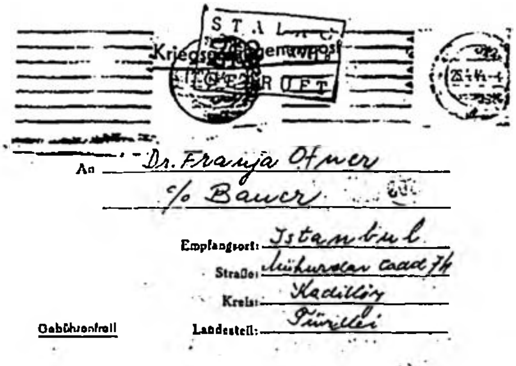

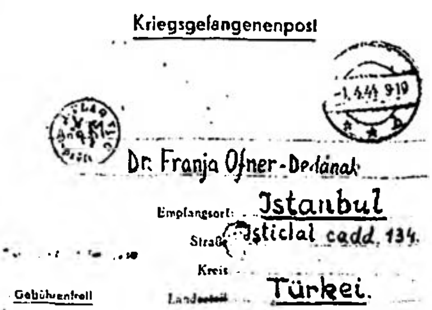

Dva od mnogobrojnih pisama iz arhive dr Franje Ofnera od ratnih zarobljenika koji su dobijali pakete "Ferili".

Arhitekta A. Levi piše iz zarobljeništva svojoj verenici Veri Miler u logor za civilne internirce u Kraljevici.

מכתבי מהנדס אלכסנדר לוי לארוסתו ורה מילר.

Pozdrav iz konfinacije u Kraljevici, januara 1943. godine, od grupe Jevreja koja je imala rodjake u zarobljeničkim logorima širom Nemačke.
Kasnije su svi internirci prebačeni na ostrvo Rab, a septembra 1943. većina ih se priključila partizanima.

Naše molbe uglavnom su se završavale istom frazom: "Bitte, schicken sie mir ein Paket" (Molim, pošaljite mi jedan paket). Tako se rodila istoimena pesmica, autora Petra Mačkića, za koju je Rafajlo Blam napisao muziku. Donosimo strofu ove pesmice:

Dok u peći ugalj žari
i kuva se erzac-čaj,
sto drugova u baraci
sneva brz i srećan kraj.
Pisma, karte svuda lete,
opominju ceo svet:
"Setite se naših muka,
schicken sie mir ein Paket."

Imali smo sjajno organizovanu instituciju "Samopomoć", čiji su rad pratili s ogromnim čudjenjem naši drugovi nejevreji, pa i sami Nemci. U jevrejskom logoru imali smo "dobrovoljnu obavezu": svako ko je primio paket sa hranom predavao je Mariju Baharu 10 procenata iz paketa za drugove koji ih uopšte nisu primali ili davno ništa nisu dobili, a Bahar je o tome vodio tačnu evidenciju.

Karakteristično za zarobljenike je bilo prikupljanje novčane pomoći za porodice ili prijatelje u nevolji, u konfinaciji ili po izbegličkim centrima, ukoliko je to do njih moglo stići. Iz logora se moglo slati do 100 RM.

Our letters generally ended with the same phrase: 'Bitte, schicken Sie mir ein Packet' (Kindly, send me a package). So was born the song beraing the same name, written by Peter Matchkitch. Music for it was composed by Raphael Blamm. We present here a few lines of it:

"The embers in the oven are glowing
The ersatz-tea is warmly waiting
A hundred comrades in the barracks
of a quick happy end are dreaming.
Letters and cards fly around
Calling out to the entire world
'Remember our pains and swiftly:
Schicken Sie mir ein Packet'"

We had a brilliantly organized institution — the 'self-help' (mutual assistance) fund. Its efficient work had been admired by our non-Jewish fellow POW's, and even by the Germans. In the Jewish camp, we undertook a voluntary engagement, to wit: Each person who received a package of food, handed over 10% of its contents to Mario Bekhar, for the benefit of comrades who did not get any packages or had not got one over a long period. Bekhar maintained a strict accounting in this matter.

We also made collections for indigent families or for friends in dire need or for those kept in solitary confinment or to aid refugee centers, where such could be reached. We were allowed to send out of the camp up to 100 RM (Reichsmark, the German currency of that era).

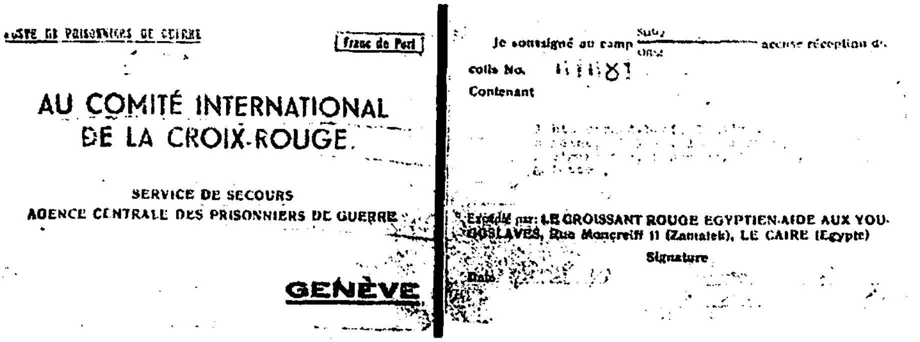
Franc de Port

AU COMITÉ INTERNATIONAL
DE LA CROIX-ROUGE

SERVICE DE SECOURS
AGENCE CENTRALE DES PRISONNIERS DE GUERRE

GENÈVE

Je soussigné au camp ... accuse réception du
colis No.
Contenant

Expédié par: LE CROISSANT ROUGE EGYPTIEN-AIDE AUX YOUGOSLAVES, Rue Moncreiff 11 (Zamalek), LE CAIRE (Egypte)

Signature

Date

УПОЗОРЕЊЕ

Пакети са писменим саопштењима за примаоца и са предметима који су забрањени или начином свог паковања требају бити сакривени од контроле (сакривање сваке врсте) **неће се више изручивати.**

Забрањени предмети су:

Новац сваке врсте и валуте.

Цивилно одело за ратне заробљенике (Од тог се изузимају цивилни интернирани) и доње рубље које би се могло употребити као спољње цивилно одело (Слање пуловера је дозвољено).

Санитетски повези за руку за оне који на то немају права.

Оружје и оруђе слично оружју, веһи џепни ножеви и маказе.

Муниција и експлозивни материјал.

Оруђе, које је прикладно за саботажу или покушаје бекства.

Апарати за прештампавање, хартија за процртавање и индиго.

Компаси, ранци, земљописне карте, фотографски апарати, догледи, лупе.

Електричне лампе, упаљачи, фитиљи, потпаљивачи, свеће.

Шпиритус и алкохолна пића.

Тврди шпиритус, запаљиви предмети, грејачи.

Телефонски, емисиони и пријемни апарати и делови за њих.

Лекарска средства у сваком облику, тубе с вазелином, салмијак (у чврстом или растопљеном стању).

Воћни сокови, хемикалије, киселине.

Књиге и штампане ствари сумњивог или неморалног садржаја, иностране новине, књиге са додацима карата.

Муштикле од хартије за цигаре или хартија за цигарете.

Остала неисписана хартија, бележнице, хартија за писање, поштанске карте.

Кромпир.

Примедба: Књиге се имају слати појединачно или у пакетима с поклонима Црвеног крста.

Пакети требају бити тврдо и чврсто упаковани и завезани, да би се избегли губици или крађа.

"אזהרה"

Štampani formulari s uputstvom za slanje paketa.

Kriegsgefangenenpost-Postkarte

Dr Franja Ofner, [illegible]

~~MADAME NA... LUKOVITCH~~

PRESIDENTE DU COMITE DE SECOUR
AUX PRISONNIERS DE GUERRE YOUGOSLAVES

Per Adresse

TÜRK KIZILAY CEMİYETİ – TÜRKISCHER ROTER HALBMOND

Sirkeci/ ISTANBUL
TÜRKEI

No. 154 –

KRIEGSGEFANGENENSENDUNG

Oblt.d.Res.
Vladimir Kraus
176/V-D
Baracke 37
Kgf-Oflag VI-C

DEUTSCHLAND

INVENTAR

Za mesec februar 1945

	Gramm:
Emballage-Verpackung	300
Fruits secs-Gedörrtes Obst	2.000
Cigarettes Zigaretten	. 500
Viande de porc	1.175
Poisson salë/sans huile	1.000
	5.000

UNTERSCHRIFTEN
Primio Zarobljenik:

Signature
du Commandant du
Camp

OFFENBURG

U jednoj od poslednjih preostalih zarobljeničkih grupa koje su u Beogradu čekale na transport bilo nas je oko 25 oficira-Jevreja. 22. maja 1941. sprovedena je pretposlednja grupa zarobljenika od logora do železničke stanice, a sutradan je krenuo i ostatak od oko nas hiljadu. Preko Madjarske i Austrije (tada Ostmarka, sastavnog dela Velikog Rajha) stigli smo 28. maja u ponoć u totalno zamračeni logor Ofenburg, za vreme vazdušnog napada.

U početku smo bili zajedno sa ostalim zarobljenicima, ali je ubrzo izvršena selekcija i mi oficiri-Jevreji smešteni smo u "geto", u dve "jevrejske sobe" jedne barake.

Boravili smo u Ofenburgu desetak meseci. Taj grad je udaljen od švajcarske granice oko 50 km. i tu povoljnu okolnost iskoristila su naša dva druga za uspešno bekstvo, te smo 2. marta 1942. uklonjeni od "opasne granice" i preseljeni u Nirnberg, a dva meseca kasnije u Osnabrik.

Iako smo po raznim logorima proveli pune četiri godine, solidarnost "Ofenburžana" bila je posebna i medjusobne veze održavale su se ne samo do kraja rata, već i mnogo kasnije, zahvaljujući Avrahamu Epštajnu, "govorniku" te grupe.

In one of the last groups of war prisoners waiting for transportation were also 25 Jewish officers. On May 22, 1941, the penultimate convoy was conducted to the railway station. On the morrow, it was the turn of the rest of us, some one thousand prisoners. We travelled though Hungary and Austria (then called Ostmark, forming part of the Great Reich), arriving at midnight, on May 28, into the totally blacked-out camp of Offenburg, during an air raid.

At first, we were placed together with the other POW's, but shortly afterwards the 'selection' was made and the Jewish officers were placed in a 'ghetto' of two 'Jewish rooms'.

We stayed in Offenburg for ten months. The town is located only fifty kms from the Swiss border. This favourable circumstance was made good use of by two of our colleagues who successfully escaped. On March 2, 1942, they removed us from the 'dangerous frontier' to Nuernberg, and from there, two months later, to Osnabrueck.

Although we spent the following four years in a number of different camps, a special comradery of the 'Offenburgers' developed and we kept in touch even after the end of the war, due to Abraham Epstein, spokesman of this group.

S leva, prvi red: **Alkalaj Moša, Kapon ing. Žarko, Zunana Gabriel, Fridman ing. Mihajlo.** Drugi red: **Dajč ing. Ernest, Kraus Vladimir, Levi Salamon, Alkalaj ing. Albert.** Treći red: **Šilinger Oto, Almuli Josif.** Čuči napred: **Heron Aleksandar.**

.אוסנבריק, שער הכניסה

Osnabrück — the Gate of entry.

OSNABRÜCK — OFLAG VI C —

Logor u logoru

U Oflagu VI C u blizini Osnabrika bilo je oko 5.000 jugoslovenskih ratnih zarobljenika-oficira, a medju njima nešto oko 200 Jevreja, kojima su se kasnije priključili zarobljeni Jevreji iz Hamelburga, Varburga i drugih mesta. Iako prema njima nisu bile preduzete oštre mere kao u Nirnbergu, posle svega nekoliko nedelja oni su koncentrisani u dve barake, koje nisu bile izolovane od ostalih.

Nirnberško-ofenburška grupa prebačena je u Osnabrik 12. maja 1942. godine, i odmah odvojena u baraku br. 33. Ukupan broj zarobljenih Jevreja u Osnabriku popeo se na preko 400.

A camp within the camp

In Oflag VI C near Osnabrueck there were 5,000 Yugoslav officer POW's, among them 200 Jews. To the latter, the Germans attached Jewish prisoners from Hammelburg, Warburg and some other nearby cities. This group was not submitted to such harsh measures as those taken to Nuernberg, but after a few weeks they too were concentrated into two barracks and isolated from the rest.

The POW's from Nuernberg and Offenburg brought to Osnabruck on May 12, 1942 were immediately isolated into Barrack No. 33.

The total number of Jewish POW's was now over 400.

Hier abtrennen! Овде одрезати!

Kriegsgefangenensendung

ПОШИЉКА ЗА РАТНЕ ЗАРОБЉЕНИКЕ

17/4-44

An den Kriegsgefangenen YOUGOSLAVISCHEN
Ратном заробљенику
LTN. ING. ISAK ALTARAC

Absender: Пошиљалац:	Gefangenennummer: Заробљенички број: 19.814/VIII B
Vor- und Zuname: Име и презиме:	Lager-Bezeichnung: Ознака логора:
Ort: Место:	Kriegsgef.-Offizierlager VI C
Straße: Улица:	Baracke: 37
Kreis: Срез:	DEUTSCHLAND (НЕМАЧКА)

Hier abtrennen! Овде одрезати!

Ставите у пакет дупликат адресе!

УПУТСТВО ЗА СЛАЊЕ И ПАКОВАЊЕ ПОШТАНСКИХ ПАКЕТА.

Поштански пакети и мале пошиљке биће ми уручени само ако су снабдевени адресом на овом штампаном формулару. Сви пакети, на чијем омоту није прилепљен овакав формулар са адресом, неће доспети до мене већ ће бити раздељени другим заробљеницима.

У пакетима с плавим формуларима смеју се слати само животне намирнице и слаткиши, а у пакетима с црвеним формуларома само одело и рубље.

Омот мора да буде чврст и отпоран да се пакет не би распао а његов садржај изгубио.

Paketšajni — Paketske nalepnice.

Pred dovodjenje grupe iz Nirnberga logorske vlasti u Osnabriku izdvojile su četiri barake na kraju logora, te su svi Jevreji odmah smešteni u taj posebni blok, u dve barake — br. 37 i 38.

U to vreme oslobodjena je iz zarobljeništva grupa srpskih nacionalista-kvislinga. Oni su vodjeni kao "zarobljenici na odsustvu", a u skladu sa obavezom o vernosti nemačkim vlastima, koja je predvidjala vraćanje u logor ili vojni sud za onoga ko se o nju ogreši.

Po molbi te grupe repatriranih, predsednik "vlade narodnog spasa" Milan Nedić saopštio je 22. juna 1942. godine opunomoćenom nemačkom komandujućem generalu i zapovedniku Srbije generalu artiljerije Baderu, da se u zarobljeničkom logoru Osnabrik nalaze oficiri Jevreji i izvestan broj izrazitih komunista, koji bezobzirno sprovode svoju razornu akciju. Da "nacionalno zdravi" oficiri ne bi postali podložni razornom uticaju jevrejo-komunista, bilo bi poželjno da se Jevreji i levičari izdvoje iz opštih logora. Na osnovu tog predloga, komandant logora u Osnabriku pukovnik Blimel odlazi u Beograd na savetovanje sa Nedićevim vlastima i sa generalom Baderom. Sačinjeni su spiskovi i 14. juna 1943. prozvano je oko 350 "levičarski nastrojenih" oficira. Dali su im 10 minuta da se spakuju, a onda su ih sproveli u dve prazne barake u izolovanom, do tada "jevrejskom bloku", u barake 35 i 36. Taj zajednički kažnjenički blok nazvan je "Logor D".

Te četiri barake su tada bodljikavom žicom potpuno izolovane od ostalih delova logora. Pošto je i medju Jevrejima bilo ne malo simpatizera, pa i članova ilegalne KPJ, oni su se odmah uključili u organizovani politički rad i koncentrisali se u baraci 37, u sobi broj 7. Njima je u neku ruku ilegalni rad bio mnogo lakši nego nejevrejima, jer medju njih nisu mogli da se uvuku fašistički provokatorski elementi.

Prior to the arrival of the Nuernberg transport, the camp command of Osnabruck had earmarked four barracks at the end of the camp, Nos. 37 and 38, making sure that all Jews were kept separated from the rest of the POW's.

At about that time, a group of Serbian nationalists-Quislings were freed. They were considered as 'POW's on leave' as they could be brought back to the camp and face a military court, in the event of disobedience to the Germans.

Upon their repatriation and at their request, Milan Neditch, Head of the 'Government of National Salvation' presented a memorandum, dated June 22, 1942, to the German General (Artillery) Bader, who was the Officer-in-Command of Serbia, in which he informed him that in the POW camp at Osnabrueck there were Jewish officers and a certain number of communists. These elements waged a reckless and destructive campaign. In order that 'nationally sane' officers should not be exposed to the ruinous Jewish-Communist influence, it was suggested that Jews and leftists be excluded from the general POW camps. Acting on that proposal, Colonel Blummel, the O.C. Osnabruck, went to Belgrade for consultation with the Neditch government and General Bader. A list of 350 'left-leaning' officers was made up and called to parade. They were given ten minutes to pack their belongings and they were led to two empty barracks situated in the 'Jewish block', i.e. barracks Nos. 35 and 36. This common penitentiary camp received the name of 'Camp D'.

These four barracks were enclosed by barbed wire and thus completely separated from the rest of the camp. As a matter of fact, amongst the Jews were quite a few sympathizers, or even members of the illegal (since 1922) Yugoslav Communist party, and they participated in the political work. They were all located inside barrack No. 37, Room 7. In a sense, their illegal activity was much easier than that of the gentiles, as they did not to have to bother about infiltrated Fascists or other provocateurs.

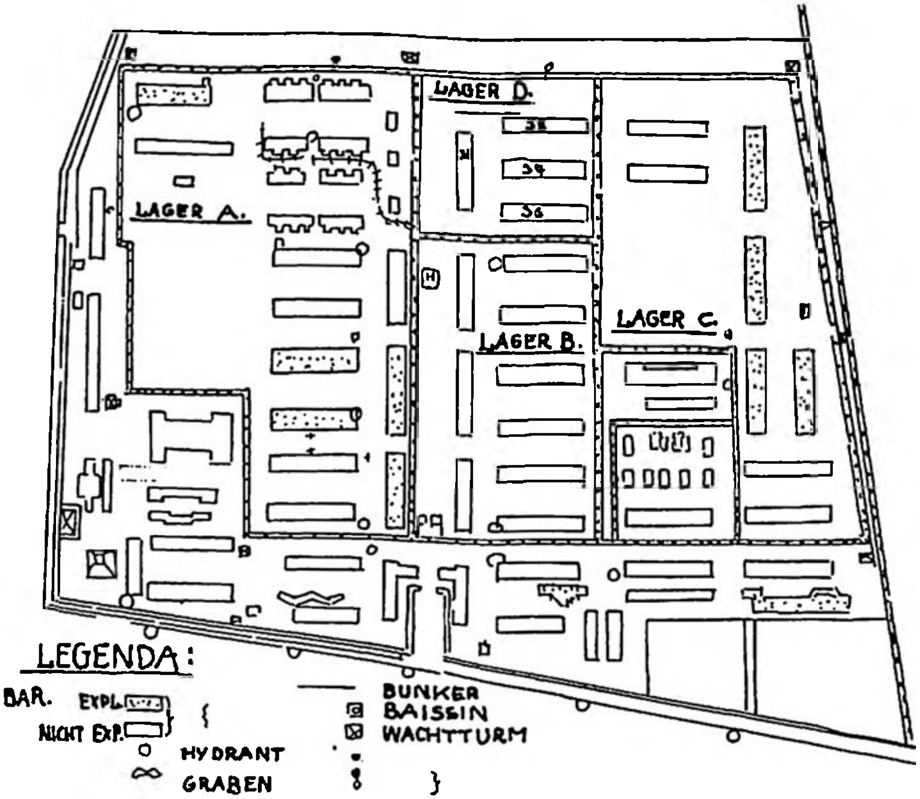

Zarobljenički logor u Osnabriku. Logor D gore, u sredini skice.

תרשים עם סימון מחנה ם

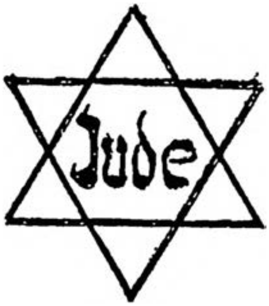

Although a harsher regime had been imposed upon camp D, even under these circumstances, we did not neglect educational, cultural or artistic activities. These were primary requirements during those hard years, no less than food. We set up various professional courses, and also had a theater, an orchestra and a choir. The literary circle was among the most active groups and we managed now and again to circumvent the German censorship.

אחד משני הצריפים היהודים באוסנבריק. צייר משה מבורך.

Iako je u Logor D uveden veoma strog režim, pod teškim uslovima nismo zapostavili ni prosvetni niti kulturno-umetnički život. U tim teškim godinama to nam je bilo potrebno ne manje od hrane. Organizovali smo kurseve u okviru stručnih udruženja. Imali smo i naše pozorište, orkestar, horove. Književni krug je bio veoma aktivan, i uvek smo nalazili mogućnost da obidjemo cenzuru nemačkih vlasti.

Najviši domet naše izdavačke delatnosti u zarobljeničkom logoru bila je knjiga **"Odabrane stranice"**, na 172 kaligrafskim rukopisom napisane strane, s ilustracijama u boji. Sadrži 50 pesama i 20 priča, odabranih od oko hiljadu pesama i 200 priča napisanih u logoru. Od 25 autora desetorica su iz grupe oficira-Jevreja, koji su zastupljeni sa 11 pesama i 6 priča. Pesnici su Željko Lederer, Mosko Atijas, Solomon Konforti i "arijevac" Stanislav Vinaver, a autori proze su Mosko Atijas, Milan Goldštajn-Zlatarević, Sabitaj Konfino i Milan Barić, i Oto Bihalji-Merin i Sima Karaoglanović kao zajednički autori jedne priče.

Održavali smo i kurseve jezika. Za hebrejski predavač je bio dr Herman Helfgot, ruski su nam predavali Maks Vajs, Lav Zaharov i Ženja Kozinski, od dr Otona Grosa smo učili engleski, a italijanski nam je predavao Ivo Doran. Pošto je korespondencija vodjena na nemačkom, učio se i taj jezik.

Zahvaljujući snalažljivosti naših drugova, nabavili smo dva radio-prijemnika, i pod najtežim uslovima noću su dežurni slušali vesti, koje smo izjutra pisali, prepisivali, umnožavali i svakodnevno delili bilten sa svežim vestima, ne samo po Logoru D, već smo ga proturali i u Logor C. Nemci su bili svesni da mi krijemo radio-aparate, vršili su pretrese pomoću aparata za otkrivanje metalnih predmeta, ali do kraja rata nisu uspeli da ih pronadju. Uspevali smo ne samo da ih dobro krijemo, već i da ih prenosimo iz logora u logor.

The highest achievement of our publishing endeavours inside the camp was a book called **"Selected Leaves"** comprising 172 calligraphically produced pages, with illustrations in colour. It contained fifty poems and twenty stories, selected and edited from some one thousand poems and two hundred stories composed in captivity. Among the 25 authors whose works were published, ten belonged to the group of Jewish reserve officers. This group was represented by eleven poems and six stories. The poets were as follows: Željko Lederer (in Israel — Joseph Lador), Mosko Attias, Solomon Conforty and the 'Aryan' (considered Serbian, but of Jewish origin) Stanislav Winaver. The contributors of prose pieces were: Mosko Attias, Milan Goldstein/Zlatarevitch, Shabbetay Confino and Milan Baritch, whilst Otto Bihalji-Merin and Sima Karaoglanovitch co-authored a story.

We also had language courses. The Hebrew teacher was Dr. Hermann Helgott (Zvi Azaryah); Russian was taught by Max Weiss, Lav Zacharoff and Zhenya Kozinsky; Dr. Otto Gross taught English, and Ivo Doran Italian. Since German was the language of all correspondence, it was also taught.

Thanks to the adeptness of our comrades, we obtained two radio transmitters and constantly listened to the news. This was done at night by duty officers and in the morning the news was transcribed, recopied, and distributed not only in camp D, but also in camp C. The Germans knew that we had receivers and searched for them with metal detectors, but did not succeed in finding them until the end of the war. They were well disguised and we even managed to carry them over from one camp into another.

Ing. Evgenije-Ženja Kozinski, rodjen 1912. godine, oženio se pred sam rat. Kada je zarobljen, njegova porodica prebegla je u Prištinu, odakle su predati Gestapou, koji ih je vratio u Beograd i likvidirao. U početku je veoma patio, bio povučen u sebe. Vremenom je počeo da obavlja veoma odgovorne zadatke. Jedan od njih bio je i uspostavljanje veze sa sovjetskim zarobljenicima, koji su bili u mnogo težem položaju od nas. Ženja Kozinski, čiji je maternji jezik bio ruski, a koji je bio "majstor sitnog pisanja", pisao je za njih poruke i doturao im materijal, odeću, obuću, hranu i cigarete. Medjutim, medju njima se našao izdajnik, koji je Nemcima prokazao našu vezu.

Uhapšen je u logoru. Prilikom sprovodjenja u zatvor pokušao je bekstvo iz voza, iako je imao lisice na rukama, nadajući se da će ga ubiti, jer je znao kakvim se metodima služi Gestapo, pa nije verovao da će muke izdržati. A ako progovori — ugrozio bi mnogo svojih drugova, koji su se bavili ilegalnim radom.

Prilikom pokušaja bekstva samo je ranjen, a posle su ga toliko mučili, da su torture postale neizdržive. Jednoga jutra kad su došli da ga ponovo vode na saslušanje našli su ga u ćeliji u lokvi krvi. Prerezao je sebi vene, zatvorio sebi usta zauvek da ne bi došao u iskušenje da oda drugove. Grob mu je ostao u dalekom Osnabriku.

Engineer Evgeny-Zhenya Kozinsky was born in 1912, and married shortly before the war. Whilst he was taken prisoner, his family fled to Prishtina (in the Kosovo region). There they were handed over to the Gestapo. The latter brought them back to Belgrade, where they were killed. At first he suffered immensely and was completely withdrawn. As time went by, however, he undertook various responsible common tasks, one of which involved establishing contact with the Soviet POW's, whose situation was much worse than ours. Kozinsky's mother tongue was Russian and he was also an expert in miniature writing. In such script, he had sent them messages and despatched to them all sort of material, from items of clothing to shoes, food and cigarettes. Unfortunately, there was a traitor in the ranks who revealed these ties to the Germans.

He was arrested in the camp. While being driven to prison he attempted to escape from the train, despite his being handcuffed. He expected that they were going to execute him. Knowing the methods of the Gestapo, he was afraid that he might be broken by torture, and if he spoke, he would endanger many comrades who took part in illegal activities.

During the attempted escape he was wounded and indeed terribly tortured, until he could no longer withstand it. One morning, as they came to take him to further interrogations, he was found in a pool of blood. He had cut his veins, thereby sealing his lips forever and ensuring that he would not be tempted to betray his comrades. His grave remained in far-off Osnabrueck.

S leva, napred čuče: **Amar Isak, Menaše Bernard.** Stoje: **Levi Aleksandar, Amodaj Samuel, Kon Andrija-Duci, Kozinski ing. Evgenije-Ženja.**

Lager-Bezeichnung:
Nom du camp

Kriegsgef.-Offizierlager VI C
Osnabrück - Eversheide
Baracke: 37

Deutschland (Allemagne)

Tombstones Nadgrobni spomenici u Osnabriku מצבות הקבר

Na inicijativu rabina dr Helfgota — odmah posle oslobodjenja podignuti su u Osnabriku spomenici našim umrlim drugovima.
25 godina kasnije položili su vence na njihove grobove Mirko Fuks i Rafajlo Blam.

Pošto smo preko Medjunarodnog Crvenog krsta dobili muzičke instrumente, najpopularniji su bile pozorišne predstave i koncerti. Naši drugovi bili su sjajni i u ženskim ulogama.

Od muzičara treba istaći Rafajla Blama, organizatora muzičkog života, kompozitora i dirigenta (uz dr Alfreda Švarca).

Uz obavezno izvinjenje onima koje ne pominjemo, jer su nam se izgubili iz sećanja, navodimo sledeće, po instrumentima na kojima su svirali:

★ Violina: ing. Dajč, Oskar Šer, Mojsilo Mojsilović i dr Mandl-Somborac.

★ Klavir: dr Drago Engl, dr Nikola Balog, dr Oton Gros-Grozdić.

Za osnivanje i razvijanje sinagogalnog hora zaslužan je pre svega rabin dr Herman Helfgot, kome ne bi uspelo da ga razvije da nije bilo Rafajla Blama, dr Otona Grosa-Grozdića, Atijasa-Bosanca, Lalija Lederera, Andrije Keslera, Bele Flajšmana, uče-Rajsa i drugih.

U zarobljeništvu su došli do izražaja i naši slikari Oto Bihalji-Merin, ing. Manojlo Duić, Gustav Gavrin i drugi. Živko Selinger je nabavio sav potreban pribor za crtanje i ukrasio sobu veoma živim pastelima. Rekord svoje vrste postigao je potpukovnik Moša Mevorah, koji je vredno radio portrete nekoliko stotina drugova koji su strpljivo sedeli ispred Mevoraha dva-tri puta po dva-tri sata.

Pozajmna biblioteka stvorena je zahvaljujući drugovima koji su te knjige primali. Bili su to Gabor Vig, tri brata Rozenberg, Mirko Šporer i drugi.

Veoma važnu ulogu u životu naše zajednice imale su naše "zanatlije", pre svega ing. Jichak Katan i ing. Ervin Salamon, koji su nam montirali radio-prijemnik. Ing. Lali Montag i Oton Giskan uveli su svoj genijalni izum — pećice od praznih plehanih konzervi, koje smo ložili malenim kuglicama papira ili upotrebljenim šibicama. Puba Kon je neumorno popravljao časovnike, Gabor Vig postao je stručnjak za štopovanje čarapa, Oskar Šer je majstorki pravio papuče od ćebeta, a Nandor Frenkl je šio kragne za košulje.

After we had received musical instruments, through the International Red Cross, the theatrical performances and concerts became extremely popular. Some of our comrades excelled in women's part too.

Among musicians, special mention must go to the composer and conductor — together with Dr. Alfred Schwartz — Raphael Blamm, who organized the musical life in the camp.

With due apology to all those unmentioned, as we could not remember them all, we list here a few of our musicians, in accordance with their respective instruments:

★ Violin: Eng. Deutsch, Oscar Scherr, Mojsilo Mojsilovitch and Dr. Mandl-'Somborac' (native of Sombor).

★ Piano: Dr. Drago Engel, Dr. Nikola Balog, Dr. Otto Gross-Grozditch.

The foundation and development of the liturgical choir was the work of Rabbi Helfgott, but he could not have achieved it without the active collaboration of Blamm, Gross, Attias-'the Boshniak', Laly Lederer, Andrew Kessler, Bela Fleischmann, Reiss-'the teacher' and others.

A lending library was also formed, thanks to comrades who had received books. Among them, we note the following: Gabor Vig, the three Rosenberg brothers and Mirko Sporer.

An extremely important part in our life was played by our 'craftsmen', foremost Engineers Isaac Katan and Ervin Salamon, who constructed the radio receiver. Eng. Laly Montag and Otto Giskan contributed an ingenious invention, namely the mini-stoves made of tin cans, which were "fuelled" by small pellets of paper and used matches. Puba Kohn repaired watches tirelessly. Gabor Vig became an expert sock-mender. Oscar Sherr created slippers out of blankets and Nandor Fraenkel sewed collars for shirts.

Ing. Leon H. Lebl. Rad Moše Mevoraha.

Potpukovnik Moša Mevorah

Leon Ašerović
Rad Moše Mevoraha.

Mojsilo Mojsilović
Rad Moše Mevoraha.

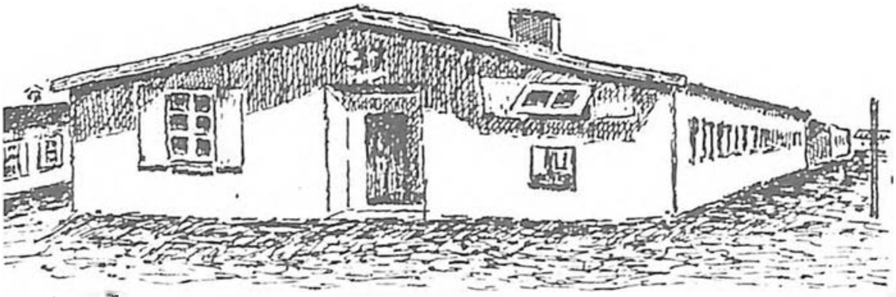

OSNABRÜCK-EVERSHEIDE 15-4-1944

DVE BARAKE JEVREJA ZAROBLJENIKA IZ JUGOSLAVIJE U LOGORU D" U OSNABRÜCKU. CRTAO: rez. konjički pukovnik Moša Mevorah

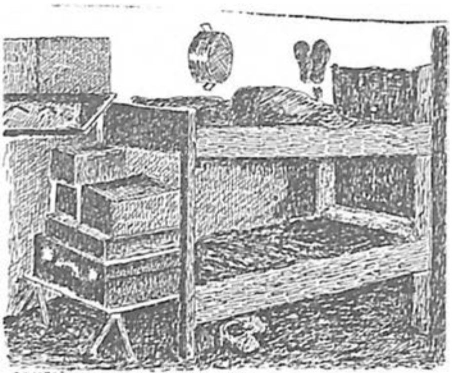

OSNABRÜCK-EVERSHEIDE 12-8-1943

KREVET ZAROBLJENIKA U BARACI LOGORA U OSNABRÜCKU - CRTAO: rez. konjički pukovnik Moša Mevorah

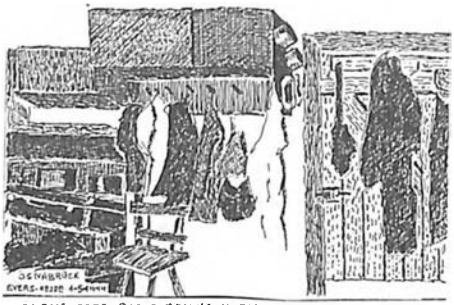

JEDNA SOBA ZAROBLJENIKA U BARACI LOGORA U OSNABRÜCKU - CRTAO: rez. konjički pukovnik Moša Mevorah

Sa jedne pozorišne predstave.

Odlazak na predavanje, koncert i pozorišnu predstavu. Rad Momčila Stevanovića.

Ing. Leon H. Lebl.
Rad Ota Bihaljija.

Prilikom zarobljavanja nismo mi Jevreji činili neki homogenu grupu. Medju nama je bilo od veoma politički angažovanih do potpuno nezainteresovanih. Bilo je i ogromnih razlika i u stavu prema veri, prema jevrejstvu kao nacionalnosti, prema cionizmu. Postojala je razlika i u socijalnom poreklu, pa i u jeziku.

Postepeno smo se privikavali na zajedništvo, oženjeni i "bećari", mladi, kojima je to bilo prvo ropstvo, i stariji, koji su se borili još u Balkanskim i Prvom svetskom ratu, ponekad u protivničkim taborima. Bilo je onih koji su prelazili Albaniju i onih koji su robovali u Sibiru, bilo je Aškenaza i Sefarda, Beogradjana i Bosanaca, "prečana" i Makedonaca, Hrvata i "Arnauta". Čega sve nije bilo pod zarobljeničkim nebom! Bez obzira u koju smo se kategoriju mi svrstavali, nacisti su imali svoja merila i kategorisali su nas najjednostavnije — svi smo bili Jevreji.

Gledali smo se svakodnevno, danju i noću, sat za satom, dan za danom, mesecima, godinama. Znali smo šta kažu i kada ćute, opraštali im kad se naljute, veselili se kratkim srećnim trenucima, tugovali s drugovima, znali šta ko misli, kako će reagovati.

Oto Bihalji-Merin.
Rad Vladete Gajića.

On being taken prisoner, we, i.e. Yugoslav Jews, did not form a homogenous group. Some of us were highly involved in politics, while others were less so or even completely indifferent. There existed huge differences among us regarding attitudes to religion, as well as toward Judaism as a nationality (Zionism). We were divided also as to social background and language.

Gradually, we became accustomed to communal life, both married men and young bachelors for whom this was their first servitude. There were veterans of the Balkan Wars and the first World War, sometimes on opposing sides. There were veterans of the Albanian crossing (of the Serbian Army) and others who had experienced Siberian captivity. Some were Ashkenazi, others Sephardim; Belgraders and Bosnians; Jews from Vojvodina in the North and from Macedonia in the South; Jews from Croatia and from Kosovo. In short, we were a mixed lot under the German sky! Regardless of what category we considered ourselves belonging to, the Nazis had their own criteria — they considered us all as Jews and nothing else.

We looked at one another every day, by day and by night, hour after hour, day in day out, for months, nay years, on end. We knew what they were saying even as they remained silent. We forgave them when they got angry; we shared with them their short happy moments, as well as their bereavements; we knew what any person was thinking and how he was going to react.

Medjutim, naše zajedništvo nije uvek bilo savršeno. Ponekad smo znali i da se posvadjamo, pa i potučemo. Ropstvo je ipak stvaralo tešku psihozu, ljudi su bili osetljivi i razdražljivi. Ali onda su nas drugovi mirili, izgladjivali sukobe, koji možda i ne bi bili sukobi da smo bili na slobodi. Sutradan smo mi mirili druge.

Ladislav Vajs.

U Osnabriku su stražari više puta iz čista mira pucali u noge drugova koji bi se našli pored žice. Posle bekstva Ota Bihaljija Nemci su bili besni. Samo zbog nekoliko minuta zakašnjenja ulaska u baraku, 22. aprila 1942. godine stražari su pucali u Ladislava Vajsa i teško ga ranili, razneli mu butinu i zdrobili butnu kost. Vajs je prenet u bolnicu, gde je lečen četiri meseca, a kad je vraćen u logor, njegovi sobni drugovi Žiga Vajs, Nandor Frenkel i Pavle Fišer brižljivo su ga lečili fizioterapijom: za gornji ležaj privezali su uže i svakih nekoliko dana sve teži i teži kamen obešen mu je za ranjenu nogu, sve dok se nije oporavio.

Manje sreće imao je ing. Vladislav Gajger. Dok je razgovarao sa A. Epštajnom u krugu logora, sa stražarske kule odjeknuli su pucnji. Ing. Gajger pogodjen je u butinu. Uvukli su ga u sobu, ispirali ranu rakijom i slomljenu nogu stavili izmedju dve daske izvučene iz kreveta. Nemci su ga preneli u bolnicu, ali je Gajger uskoro umro. Sahranili smo ga na "jevrejskom groblju", izmedju ing. Ženje Kozinskog i Jakova Aruetija.

Our community, however, was less than perfect. From time to time we quarrelled, sometimes even getting into fisticuffs. The captivity was responsible for a heavy psychosis and people were touchy and irritable. But in the end, the comrades calmed down and made peace, endeavouring to smooth out conflicts, conflicts that would never have occurred in liberty. The day after, we tried to reconcile others.

In Osnabrueck, the sentries used to fire at us for no reason at all, right into the feet of comrades that happened to be near the fences. This occurred several times. After the escape of Otto Bihalji, the Germans became furious. Because of a few minutes delay in rejoining the barrack, the sentries shot at Ladislav Weiss, on April 22, 1942, heavily wounding him, shattering his hip bone. He was taken to hospital and treated there for four months. Upon his return to the camp, his roommates, Zhiga Weiss, Nandor Fraenkel and Paul Fischer, lovingly healed him using physiotherapy: they tied a rope to the upper berth and attached a stone to the side of his wounded leg, changing it every few days to a heavier one, stretching the leg until its complete recovery.

Much less lucky was Eng. Vladislav Geiger. He was quietly conversing with A. Epstein in the camp compound. Suddenly, shots were fired from the sentries' tower. Geiger too was hit in the buttock. We dragged him into the barrack and cleaned the wound with rakija (plum brandy) and put the fractured leg between two planks taken out of the beds. The Germans then took him to the hospital but Geiger died shortly afterwards. We burried him on the new 'Jewish burial ground' between Zhenya Kozinsky and Jacob Aruetti.

Mnogi su izgubili veru u ljude, pa su se setili Svevišnjeg. Imali smo i "bogomolju", mini-sinagogu u sobi broj 4 barake 18. Verovatno je to bila jedina aktivna sinagoga na teritoriji Rajha. Naš mladi vojni rabin, kapetan dr Herman Helfgot, KGF Nr. 7488, vodio je sve vreme zarobljeništva dnevnik (kasnije objavio knjigu "Svedoci smo"). Od svoga dnevnika nije hteo da se rastane ni kada smo premeštani iz Osnabrika, te mu je jedan drug falsifikovanim pečatom "Geprüft" pomogao da ga ponese.

Dr Helfgotu se pridružio Rafajlo Blam. Na rabinovu inicijativu, Blam je povodom smrti advokata Nikole Najmana komponovao posmrtni marš, prema rečima iz psalma "Jošev baseter", koji su zarobljenici pevali na sahrani. (Taj posmrtni marš još i danas izvodi hor "Braća Baruh" u Beogradu). Blam je harmonizirao nekoliko sinagogalnih pesama, medju njima "Šma Jisrael" i "Adonaj meleh", koje su zarobljenici pevali prilikom praznika u logorskom "hramu". Na jednoj hanuka-svečanosti u Osnabriku posle "Maoz cura" izveli su Blam, ing. Dajč, Oskar Šer i Dragan Jovanović Mendelsonov Gudački kvartet.

Nekome je smetala ta naša delatnost, te je posle službe za praznik Šavuot i Jizkora naš rabin pozvan u nemačku logorsku komandu na saslušanje i izričito mu je zabranjeno da održava bogosluženja. To mu nije smetalo da nastavi, pa čak i počne da održava kurseve hebrejskog jezika i jevrejske istorije, iako nismo imali udžbenike. Kasnije smo preko Crvenog krsta dobili nekoliko molitvenika, rabin Helfgot i M. Kabiljo sastavili su kalendar, te nismo propuštali nijedan praznik, pevali prigodne pesme i slušali od našeg rabina o značaju praznika. Ing. Ast napravio je od pleha konzerve i kartona "oltar" i veoma lepu Menoru. Gabaj sinagoge bio je Ruben Rubenović. U uslovima zarobljeništva, najlakše je bilo praznovati Jom kipur. Nemci su čak smatrali da je počeo štrajk gladju, jer je poveća grupa odbila da primi hranu sa kazana.

Many of us lost faith in people and turned to the Almighty. We had an oratorio, a sort of mini-synagogue, in room 4 of barrack 16. This was possibly the only working synagogue on the entire territory of the Reich. Our young military chaplain, Rabbi Captain Dr. Hermann Helfgott, KGF No. 7488, kept a diary throughout captivity. He later published it under the title 'We are Witnesses' (עדים אנחנו). He refused to part from it when we were removed from Osnabrueck and this was made possible by the use of a falsified O.K. stamp 'Gepruefl'.

Dr. Helfgott was assisted by Raphael Blamm. In line with the idea of the rabbi, following the death of Nikola Neumann, Blamm composed a funeral march, based on the Psalm 91,1 'Yoshev beseter elyon' (O thou that dwellest in the covert of the Most High) which was sung by our comrades during the burial. This march is still being performed today by the choir 'Braća Baruch' of Belgrade. Blamm also arranged some liturgical songs such as 'Shema Israel' and 'Adonay Melekh', which were used during holiday prayers in our camp 'temple'. On one Hanukkah celebration in Osnabrueck, following the singing of 'Maoz Zur', Mendelsohn's violin quartet was performed by Blamm, Eng. Deutsch, Oscar Sher and Dragan Jovanovitch.

Our activities must have bothered someone, since after the Shavuot prayers and Yizkor, our rabbi was called to the camp headquarters, interrogated and told that religious services were prohibited. It did not at all deter him from going on with them. Moreover, he initiated courses in Hebrew and Jewish History, despite the lack of textbooks. Later on we received, through the Red Cross, a few prayer-books and Rabbi Helfgott and M. Kabiljo established a calendar. Consequently, we did not miss a single Jewish festival, the latter accompanied by the singing of the appropriate melodies while our rabbi dwelt on the significance of the day. Eng. Ast constructed an 'altar' of tin boxes and pasteboards and also produced a pretty menorah. The function of Gabbay

Sinagoga je 20. marta 1943. "provaljena" i demolirana, molitvenici su uništeni, ukradena je rabinova odežda, sa vrha oltara otkinut je i uklonjen Magen David, a na oltar je prilepljena cedulja sa tekstom: "Ovo je početak izvršenja presude koju ste sami sebi presudili". Potpukovnik ing. Lebl, major Rafajlo Levi i rabin kapetan dr Herman Helfgot uputili su oštar pismeni protest armijskom generalu Dimitriju Živkoviću, starešini logora zarobljenih jugoslovenskih oficira u Osnabriku i naglasili da učinjeno delo sadrži sve elemente krivičnog dela provalne kradje, skrnavljenje verskih svetinja i raspirivanja verske mržnje i razdora. Ovo skrnavljenje hrama nije usamljeno, već predstavlja najbestidniji čin u nizu akcija koje izvesni elementi sprovode protiv jugoslovenskih oficira Mojsijeve vere. Pre pomenutog čina, na javnim mestima u logoru su se pojavili leci i crteži sa protivjevrejskom sadržinom, na nekim barakama su istaknuti natpisi "Jevrejima ulaz zabranjen", a izvesna su lica propagirala društveni bojkot oficira Mojsijeve vere. Potpisani su molili da se povodom svih tih ispada povede istraga.

Kao što se i očekivalo, nisu preduzete nikakve mere. Našu bogomolju obnovili smo sopstvenim snagama.

was taken care of by Ruben Rubenovitch. In captivity, the easiest holiday to celebrate is, of course, Yom Kippur. The Germans even presumed that we had started a hunger strike, when a rather large group of us refused to take food from the cauldron.

On March 20, 1943 the synagogue was 'assaulted' and demolished, the prayerbooks destroyed, the rabbi's robe stolen and the Star of David torn down from the altar, on which the following note was posted: "This is the beginning of the carrying out of the sentence, which you have brought upon yourselves". Lt. Colonel Lebl, Major Raphael Levi and Captain/Rabbi Helfott thereupon addressed a sharp protest to Army General Dimitrije Zhivkovitch, the head of the Yugoslav POW's in Osnabrueck. It affirmed that this deed had all the elements of the crime of burglary, defiling religious shrines and of inciting religious hatred and strife. This defiling of the synagogue was not an isolated act, but a bestial occurrence within the antagonistic policy pursued against Yugoslav officers of the Mosaic faith. Prior to the above described act, anti-Jewish leaflets and drawings had appeared on public places in the camp and on some barracks the inscription "Entry of Jews prohibited" was seen. Certain persons propagated the social boycott of officers of the Mosaic faith. The signatories demanded that all these incidents be investigated.

As expected, no measures were undertaken. We rebuilt our modest synagogue by our own means.

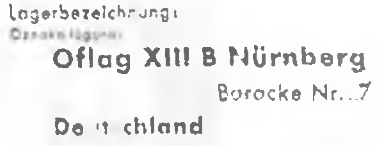

9. avgusta 1942. izvode nas iz baraka, samo nas oko 400 oficira Jevreja, vrše pretres, oduzimaju nam stvari i prehranbene artikle koje smo dobijali od Crvenog krsta. Oduzeli su nam i korespondenciju, zabeleške i dnevnike, a porodične fotografije su cepali i bacali. Nemci su nama, oficirima — ratnim vojnim zarobljenicima stavili gvozdene okove na ruke i tako okovane ukrcali nas u furgone. Po dvadeset i dva zarobljenika u jednoj trećini vagona bilo je odeljeno žičanom ogradom od sedam stražara u dve trećine vagona. Pravac — nepoznat.

Iako nam svakako nije bilo do šale, svi smo se slatko nasmejali kad je Hadži-Marko počeo čudom da se čudi: stari ratnik prvi put je video okovanog rabina. Predložio je da ovaj dogadjaj propratimo pesmom, što smo svi veoma rado prihvatili.

Hadži-Marko Šrajber nije bio hodočasnik u Meku, niti je išao na Hristov grob. Za vreme Prvog svetskog rata služio je u K.u.K.-vojsci. Njegov puk je sa raznim nemačkim jedinicama bio stacioniran — u Jerusalimu, te je posle rata svome imenu dodao prefiks "hadži". Jedan od ratnih drugova iz tog doba bio mu je neki Fuks, na koga je potpuno zaboravio tokom medjuratnih godina. Godine 1941. našli su se ponovo, ovoga puta u Nirnbergu, Fuks kao nacistički lagerfirer, a Hadži-Marko kao zarobljenik.

On August 9, 1944, we were ordered out of the barracks and assembled. Only the 400 Jewish officers were searched and their personal belongings confiscated, including foodstuffs which had been received from the Red Cross. They took away our correspondence, notes and dairies and they tore up or threw away our family photographs. The Germans placed us, officers and prisoners-of-war, in iron handcuffs, and thus shackled, herded us into cattle-wagons. Each group of twenty-two prisoners was dragged into a fenced-off one-third part of the wagon, while seven sentries occupied the other two-thirds of it. Destination-unknown.

Although we were really not in the mood for fun, we all burst into laughter when Hadji-Marco voiced his astonishment: the old warrior never yet saw a manacled rabbi. He proposed that this event be marked by a song, which was readily accepted.

Hadji-Marco was no pilgrim to Mecca, neither had he visited Christ's tomb. During World War One he had served in the K.u.K. (Austro-Hungarian) Army. His regiment had been stationed, with some German units, in Jerusalem. On this basis, he added, after the war was over, the prefix Hadji to his name. One of his war comrades of that era was a certain Fuchs whom he had completely forgot-

S leva: **Alkalaj Žak, Lebl ing. Leon, Lajtner Ignac, Koen Rudi, Hercog Leopold-Bata.**

Posle trodnevnog putovanja stigli smo na stanicu Štrasburg. Nekoliko minuta kasnije sirena je zaurlala, počeo je vazdušni napad. Nemci su nam na brzinu skinuli okove sa ruku, isterali iz vagona i poterali prema logoru.

Logor u Štrasburgu bio je ustvari podzemno utvrdjenje zvano "Bizmark". Nije bio sličan nijednom od logora kroz koje smo prošli. Prilazeći mu nismo mogli ni da ga zapazimo. Bio je to bastion, ukloplјen u konfiguraciju terena, deo "Mažino linije". Rov u koji su nas doveli predstavljao je odbranbeni pojas utvrdjenja. Iz njega su se dizali, do površine zemlje, kazamati u kojima je trebalo da živimo mi, a društvo su nam pravili pacovi, stenice, vaši i buve. Nad našim "stanovima" bila je šuma. Dva puta dnevno po pola sata dozvoljeno nam je da se na "zemljinoj površini" nadišemo svežeg vazduha.

Jednog dana čuli smo da su Amerikanci zauzeli Sarbriken, da su na širokom frontu izbili na Rajnu i da je južna kolona zauzela Bezanson i Dižon. Pojurili smo da to prostudiramo na mapi.

Ustanovili smo da je front sasvim blizu. Raspoloženje naglo raste. Svi gajimo nadu: možda će još ove noći...

Zastoj na zapadnom frontu. General Paton je izgleda naišao na otpor, pa od skorog oslobodjenja nema ništa. Logor se opet seli.

Nemci saopštavaju da se na put može poneti samo po dva kilograma hrane. Preostali prtljag ostaje u logoru. Dolazimo na ideju, da pored svog imena i broja napišemo na kofer i svoje jugoslovenske adrese. Amerikanci će sigurno biti fer i poslaće nam naše stvari u zemlju.

Krećemo 11. septembra 1944. Saopštavaju nam: do železničke stanice ići će se pešice, neće biti vezivanja. Poneti samo najnužnije. Patona više niko ne pominje, ali njegovu majku bez prestanka... Govori se da su nas njegove jedinice obišle, da je on sad 80 km. istočno od Štrasburga. Englezi snažno bombarduju železničke pruge. To može da

ten in the interwar years. A.D. 1941 they met again, this time in Nuernberg, but in different roles. Fuchs was the Nazi 'Lagerfueher' (O.C. of the camp), while Hadji-Marco was one of his prisoners.

After a three day journey, we reached the station of Strasbourg. A few minutes later, the sirens wailed as an airraid began. The Germans hastily took off our handcuffs and bundled us out of the wagons and into the camp.

The camp at Strasbourg was actually an underground fortress known as 'Bismarck'. It was unlike any other camp we had experienced. Upon approaching, we could hardly see it. A bastion enclosed within the configuration of the terrain, it formed part of the 'Maginot Line'. The trench into which we were led was part of the defensive perimeter of the fortification. From it rose, to the surface of the earth, a sort of barracks in which we were obliged to live, in companionship with rats, bedbugs, lice and fleas. Above our 'quarters' was a forest. Twice daily we were allowed to breath some fresh air on the 'surface of the earth'.

One day we learned that the Americans had occupied Saarbruecken and had, on a wide front, reached the Rhine; also that their southern column had occupied Besancon and Dijon. We hurried to examine the news on maps.

We realized that we were quite near. A positive frame of mind was suddenly kindled. All of us nursed the hope: maybe they will come tonight...

Stalemate on the Western front. General Patton had apparently met with opposition, so nothing came of our expectations of rapid liberation. The camp was on the move again.

The Germans announced that we could not carry with us more than two kilograms of food — the rest of the baggage must remain on the spot. We therefore decided to mark our luggage not only with our POW number and name, but also with our Yugoslav addresses.

bude opasno za nas, ali ćemo izdržati i to. Samo da nas baš sad ne izda i ono malo preostalih živaca.

Pretresaju nas civili gestapovci i abverovci. Vode nas preko njiva. Stižemo na onu isto stanicu na koju smo došli pre oko mesec dana iz Osnabrika, ali od zgrade nije ostalo skoro ni traga. Onoga dana kad smo stigli Saveznici su je uništili.

Očekuje nas dugačka kompozicija, ali lokomotive nema. Vagoni su pregradjeni. I opet — u manjem delu su zarobljenici, u većem straža. Pošto jedan vagon nedostaje, ubacuju po jednog ili dvojicu kao marvu u već prepune vagone. Naredjuju da se izuju cipele i da im se predaju zajedno sa kajišom od pantalona, ali nam okove ne stavljaju.

Krećemo baš kad počinje vazdušni napad. Naš voz vozi stalno duž fronta, te smo stalno pod vazdušnim napadima, ali su naši i tu uspeli da se šale. Kao — mi se vozimo u cik-caku. Dok smo mi u ciku, Englezi bombarduju cak i obratno.

Kad je krajem 1944. godine Nemačka doživljavala poraz za porazom na istoku i na zapadu i kako su Saveznici napredovali, Nemci su činili sve da nas, ratne vojne zarobljenike, udalje od mogućnog oslobodjenja.

S leva: **Rozenberg Franjo, Montag ing. Ljudevit, Viner-Vinarić Rudolf.**

We felt that the Americans were certainly going to be fair and would send our belongings home.

We departed on September 11, 1944. We were told: You will have to go by foot to the railway station, without handcuffing. Take only the most requisite items. No-one mentioned Patton by name anymore, but his mother's was frequently on our lips... (Reference to the most common Serbian curse). Gossip had it that his units had circumvented us, that he was 80 kms to the east of Strasbourg. The English were heavily raiding the rail-tracks. We felt that could be dangerous for us too, but that we would overcome. We tried not to lose what still remained of our nerves.

We were searched by Gestapo civilians and also by the 'Abwehr' (agents of the German military intelligence). We were conducted across fields, reaching the same station to which we had arrived nearly a month ago, but there were no buildings around. On the very day of our arrival, the Allied had razed them to the ground.

We waited for a long train, but there was no engine car. The wagons had been partitioned, once again POW's in the smaller part, and the guards in the larger. Since one wagon was lacking, they unceremoniously threw in one or two additional people into the already overloaded compartments. We were ordered to remove our shoes and hand them over, together with our belts, but this time, no shackles.

As we started moving, an air raid began. Our train moved steadily along the frontline, yet we managed some jokes. Like this one: we are riding in zigzags. Whilst we are in zig, the English are bombing zag, and vice-versa.

Near the end of 1944, as Germany suffered defeat after defeat on the Eastern front and whilst the Allies kept advancing, the Germans undertook everything to keep us, their war prisoners, away from possible liberation.

S leva, prvi red: **Jontović Bora, Mevorah David, Koen Rudi, Mojzeš Geza, Zaharov Lav, Salom Izidor.** Drugi red: **Vajs dr ing. Mirko, Ruso Liko, Ruso Rajko, Varnaj Franjo, Koen Leon, David Artur.** Treći red: **Ejduš ing. Ljolja, Gaon Avram, Gaon David, Štark Oskar, Kerpel Oskar, Gedalja Žika.**

Iz jednog dnevnika:

11.9.1944. Pošli u 16:00 iz Fort Bismarka na stanicu Königshafen.

12.9.1944. U 3:00 posle ponoći pošli iz Königshafena — Strassburg — Landau (Pfalz) — Ludwigshafen — Worms — prelaz Rajne — uveče stigli u Frankfurt/M.

13.9.1944. Jutro Kassel — Nordhausen (Harz) — Halle a/Salle.

14.9.1944. Leipzig — Chemnitz — Dresden — Görlitz — Hirschberg — Waldenburg (Schlesien) — Freiburg — Königszelt — noću stigli u Breslau.

15.9.1944. Posen — Scheidemühl — stigli u Ratzenbuhr oko 8:00.

Iz Racenbura smo krenuli pešice. Pomeranija, potpuno pust predeo, ne vidi se nijedno naselje, nema žive duše. Osam kilometara prešli smo za šest sati.

From a diary:

September 11, 1944
Left at 4 p.m. Fort Bismarck to Koenigshafen.

September 12, 1944
At 3 a.m. left Koenigshafen — Strassbourg — Landau (Pfalz) — Ludwigshafen — Worms — crossing the Rhine — arrived at evening in Frankfurt on-Main.

September 13, 1944
In the morning Cassel — Nordhausen (Harz) — Halle a/Salle.

September 14, 1944
Leipzig — Chemnitz — Dresden — Goerlitz-Waldenburg (Silesia) — Freiburg — Koenigszelt — at night arrived in Breslau.

September 15, 1944
Posen — Scheidemuehl — arrived at Ratzenbuhr at around 8 a.m.

From Ratzenbuhr we continued on foot, into Pomerania, a derelict region with no human settlement in sight. We did not meet a soul. We marched eight kilometers in six hours.

BARKENBRÜGGE

Oflag 65, baraka 2/2, Barkenbrige. Zatekli smo oko 100-200 sovjetskih vojnika zarobljenika. Oni su svako jutro odvodjeni pod stražom na radove, a predveče se vraćali u logor.

U Barkenbrige smo stigli baš pred naše velike praznike, te smo se odmah postarali da organizujemo proslave. Naš rabin i gabaj dali su se na posao i sredjivali "Hram". Za Roš hašana došli su gotovo svi naši drugovi, pa čak i mnogi "levičari", koji su ranije osudjivali naša bogosluženja. Za Jom kipur ponudio se Rafajlo Blam da pripremi hor od 50 pevača za njegovu novu kompoziciju "Kol nidre", što je jednoglasno i s oduševljenjem prihvaćeno.

Oflag 65, barracks 2/2, Barkenbrugge. We found there 100-200 Soviet war prisoners. Each morning they were led, under armed guards, to work, returning in the evening to the camp.

Arriving in Barkenbrugge just before our High Holydays, we turned to prepare the celebrations. Our rabbi and gabbay had set up a new 'temple'. On Rosh Hashana, almost all comrades came, including a number of 'leftists' who had previously condemned our religious services. Blamm offered to train a choir of fifty singers for Yom Kippur, who were to perform his new composition 'Kol Nidrey", a plan which was wholeheartedly approved.

S leva, prvi red: Rikov Nikola, Kabiljo Naco, Finci mr. ph. Jaša, Altarac dr Majer, Štokhamer Josif, Pinto ing. Bencion, Romano Majer, Finci Mišo. Drugi red: Katan ing. Isak, Altarac Žači, David Artur, Atijas Nisim, Papo Moric. Treći red: Papo Moto, Levi Cezar, Levi David-Dale, Kamhi dr Samuel-Bumbule, Papo Mišo. Četvrti red: Kajon Majer, Koen dr Samuilo-Mile, Atijas Mosko, ?, Bahar Teodor (u senci), ?, ?, Sarafić dr Emil, Alkalaj ing. Leon, Altarac Mordo, Konforte dr Salamon, Gaon Hajim, Demajo Avram, Altarac Leon-"Handži-Lehem", ?, Danon Markus, Danon Leon, Ast ing. Samuel. Peti red: Papo Jehiel, Kabiljo Moric-Moco, Šajer Vilim, Kampos Daniel, Ast ing. Herman, Papo Leon, Gaon David, ?, Rajs Oto, Icković Josif, Konforte Cadik, Kabiljo Juso, Ašerović Leon, Kamhi Samuel, Pinto ing. Leon.

Mnogi drugovi nejevreji želeli su da saznaju nešto o Jevrejima i o cionizmu. Kolega zarobljenik Dragoje Djurić zamolio je nastavnika istorije prof. Arpada Lebla, istaknutog propovednika marksizma, da on održi predavanje s tom temom. Naše je razočarenje bilo, kad je predavač izjavio, da on zapravo i ne zna šta znači biti Jevrejin, iako ga je rodila majka Jevrejka. On je samo čovek, kao i svi drugi ljudi. O cionizmu je samo čuo toliko, da je to težnja Jevreja za ostvarenjem sopstvene države, što on smatra najvećom utopijom. On preporučuje Jevrejima da se ostave svojih snova i da se uključe u socijalizam, u kome će uz ostale narode naći svoje mesto.

Po svršenom predavanju javio se za reč D. Djurić, koji je izjavio da je veoma iznenadjen onim što je čuo of prof. Lebla i da smatra da cionizam ni i kom slučaju nije utopija. (Djurić je posle rata bio nekoliko godina opunomoćeni ministar Jugoslavije u Izraelu).

Barake slabo gradjene, klima surova, ledeni istočni vetar briše Pomeranijom. Užasno je hladno, nema knjiga, nema pošte, sedimo po barakama tužni, svakim danom sve je više apatije, niko ne govori o kraju rata, o slobodi. Hrane je malo, drugovi vidno mršave, svi samo misle na jelo, pušačima je teško bez duvana, čuvamo opuške koje puše po dvojica-trojica. Stvarnost se narugala i najvećim pesimistima.

Januara 1945. vodile su se borbe oko Poznanja. Mi u Barkenbrigeu jasno smo čuli grmljavinu topova i videli odseve kanonade. Po mišljenju naših vojnih stručnjaka (u kojima nismo oskudevali), front je mogao biti udaljen ne više od 50 km. u vazdušnoj liniji.

Baš tada neki sovjetski vojnici koji su išli na rad napali su nemačkog stražara, vezali mu ruke na ledja, obesili pušku o vrat i pustili ga da se vrati u bazu. Njima je pošlo za rukom da se probiju kroz liniju fronta. Nemci su pretpostavljali da će Crvena armija, saznavši za lokaciju logora, požuriti da nas oslobodi, te su 27. januara 1945. naredili pokret.

Many non-Jews desired to learn about Jews and Zionism. Our colleague Dragoje Djuritch requested that Professor Arpad Lebl, a well-know promoter of Marxism, give a lecture on the subject. To our disappointment, he declared that he was completely unfamiliar with the meaning of being a Jew, although his mother was Jewish. He was only a human being, like all other people. On Zionism, he had heard only that it was an aspiration of the Jews to establish their own state, an idea which he believed to be an utter Utopia. He recommended that the Jews abandon their dreams and adopt socialism, where among other peoples, they could find a place.

At the end of this 'lecturė' D. Djuritch rose to speak. He said that he was much surprised to hear Prof. Lebl's view and that he thought Zionism was not at all a Utopian idea. Some years later, Djuritch served for several years as Minister Plenipotentiary of Yugoslavia in Israel.

Badly-built barracks, a harsh climate, with an icy eastern wind blowing over Pomerania. Such were our conditions there. It was very cold, no books and no mail. We sat in these barracks in a sad mood, each new day becoming more apathetic. There was no more talk about the end of the war, about freedom. There was little food and the comrades were becoming visibly thinner. Their only thought was about food. The smokers suffered because of the lack of tobacco. We saved cigarette butts, with two or three people smoking them. The reality of our situation mocked even the regular pessimists.

In January 1945, great battles were fought near Poznanj (Posen). In Barkenbrügge, we could hear the thunder of cannons and see the flashes of the artillery barrage. Our military experts — of whom we had a few — estimated the direct distance to the front at about 50 kilometers.

At this juncture, some Soviet attacked their guard, tied his hands behind his back, hung his rifle over his neck and so

Sutradan izjutra postrojili smo se i osim bolesnih i "bolesnih" (uglavnom naših drugova levičara) koji su ostali u Barkenbrigeu, krenuli smo pešice, na temperaturi od 35°C ispod nule. Ono malo stvari vukli smo na malim saonicama, napravljenim od dasaka kreveta. Išlo se svakodnevno 30-40 km. od jutra do mraka. Noćili smo po šupama i štalama, jeli smo nekuvanu pšenicu i kukuruz. Istinski smo se radovali kad smo jednom naišli na uginulog konja. Naši drugovi veterinari dr Traub i dr Hauzer, uz asistenciju Mirka Fuksa, stručno su isekli i podelili meso, koje smo kuvali u sred snega u "porcijama", a dodavali štirak, koji smo našli na tavanu neke porušene tvornice. Niko nije znao šta nam je cilj, čini se da ni Nemci to nisu znali. Verovatno su hteli da se udalje od Crvene armije.

Za vreme tog marša neki su drugovi dobili ozbiljne nervne napade. Nemci su ih odvojili i nekuda odveli. Njihova nam je sudbina ostala nepoznata.

Po svršetku rata saznali smo da su komandanti naša dva marširajuća ešalona dobili naredjenje da nas sve streljaju u šumi u kojoj smo prenoćili uoči 16. aprila 1945. godine. Medjutim, naši čuvari nisu izvršili naredjenje i dok smo mi spavali kraj šumskih stabala, oni su pobegli. Nas su oslobodile trupe generala Montgomerija nedaleko od Bergen-Belzena, u blizini Falingbostela.

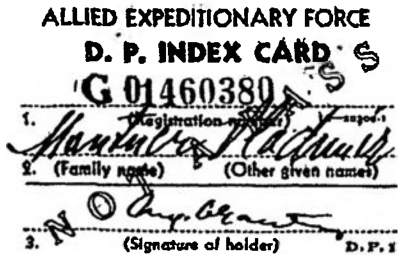
ALLIED EXPEDITIONARY FORCE
D. P. INDEX CARD
G 01460380
1. (Registration number)
2. (Family name) (Other given names)
3. (Signature of holder) D.P. 1

let him rejoin base. They succeeded in penetrating through to the front line. The Germans now feared that the Red Army, having learnt about the location of the camp, might hasten to liberate us and ordered, on January 25, 1945, a new movement.

On the morrow, we were lined up, except for the sick ones and the reported 'sick' (mostly our leftist comrades who stayed in Barkenbrügge), and marched on foot in a temperature of 35 degrees Celsius below zero. Our small affairs we dragged on a small sledge that we had put together from boards taken out of our beds. We walked 30-40 kilometers from morning to dusk. We spent the nights in sheds and in stables, eating uncooked wheat and corn. We were truly elated when we discovered a dead horse. Our veterinarians, Dr. Traub and Dr. Hauser, aided by Mirko Fuchs, dissected him professionally and prepared the meat, which was cooked on the snow on our tin trays, with some starch found in the attic of a demolished factory. Nobody among us knew the goal of this march. Neither did the Germans know it, apparently. They, most likely, were trying to get as far away as possible from the Red Army.

During this march some of the comrades suffered serious nervous breakdown. The Germans separated them and led them somewhere. We know nothing of their subsequent fate.

We learned only after the war that the commanders of our two marching columns had been ordered to shoot us all in the woods where we spent the night of April 16, 1945. Our guards, however, did not carry out this order, but instead chose to flee while we were asleep. We were liberated by the troops of General Montgomery, near the POW camp — Stalag XI B — of Fallingsbostel.

Onoga dana kad je grupa drugova evakuisana iz logora, stigla je u Barkenbrige omanja sovjetska konjička patrola-izvidnica i oslobodila nas. Njihov komandant je naredio pokret, ali je fizička iznurenost nagnala mnoge da se zadrže u jednom na brzinu evakuisanom nemačkom selu. U medjuvremenu su Nemci prešli u protivnapad, ponovo zarobili tek oslobodjene zarobljenike i otpremili ih vozom u Hamerštajn, gde su krajem februara oslobodjeni i stigli u Beograd marta 1945. godine, skoro istovremeno kad i grupa koja je pošla sa sovjetskom jedinicom i izbegla ponovno zarobljavanje. Posle četiri godine ropstva, većina ih se odmah javila u JNA, medju njima Marko Špicer, Aleksandar Levi, Bernard Menaše, Samuel Sarafić i David Kvartler. Učestvovali su u borbama na Sremskom frontu, u kojima je poginuo naš drug Martin Švarc.

On the same day that a group of our comrades was evacuated, a small Soviet cavalry patrol reached Barkenbrügge and liberated us. Their commander ordered our movement, but many physically exhausted comrades stayed behind in a hastily abandoned Germany village. Meanwhile, the Germans counterattacked and retook the recently freed POW's as prisoners, taking them by train to Hammerstein, where they were finaly liberated at the end of February, reaching Belgrade in March 1945. At about the same time, the group that was freed by the Soviet cavalrymen, also reached home.

After four years in captivity, the majority of these officers volunteered into the ranks of the JNA, the new Yugoslav People's Army. Amongst them we recall Marko Spitzer, Alexander Levi, Bernard Menashe, Samuel Sarafitch and David Kvartler. They participated in the fighting along the Srem front against the retreating German invasion forces. In these battles, our comrade Martin Schwartz lost his life.

Liberation Hospital (PW X)
Bomlitz
5 Septembra 1945

P O T V R D A

Potvrdjujem, da je podnar. djak art. tehn. struke, bivse Jugoslovenske vojske, Inzenjer Vladimir MAUTNER, iz Zagreba, bio po dobrovoljnom pristanku odredjen na sluzbu tumaca i sefa kancelarije ove bolnice, u kojoj su leceni pored drugih narodnosti i brojni jugoslovenski bivsi ratni zarobljenici i internirci.

Imenovani je stupio na d[illegible]nost [illegible]bodjenju iz zarobljenistva iz Stalaga XI B Fallingbostel, dne 16 aprila [illegible] i nalazi se sve do dana repatrijacije, koji je predvidjen za sutra.

Upravnik bolnice:

rez.sanit. potpukovnik.

Ulaz u tvrdjavu St. Julian-Manteufel.
Naše boravište od 13.9.1941. do 1.9.1944.
Rad ing. Aleksandra Levija.

JEVREJI-VOJNICI ZAROBLJENICI

JEWISH SOLDIERS AS POW'S

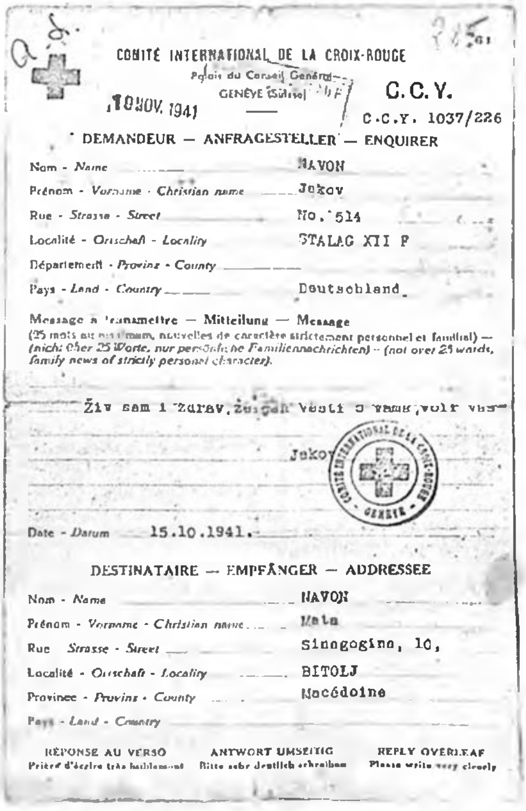

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
Palais du Conseil Général
GENÈVE (Suisse)

10 NOV. 1941

C.C.Y.
C.C.Y. 1037/226

DEMANDEUR — ANFRAGESTELLER — ENQUIRER

Nom - *Name* NAVON
Prénom - *Vorname* - *Christian name* Jakov
Rue - *Strasse* - *Street* No. 514
Localité - *Ortschaft* - *Locality* STALAG XII F
Département - *Provinz* - *County*
Pays - *Land* - *Country* Deutschland

Message à transmettre — Mitteilung — Message
(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) — *(nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten)* — *(not over 25 words, family news of strictly personal character).*

Živ sam i zdrav, željan vesti o vama, volim vas
Jakov

Date - *Datum* 15.10.1941.

DESTINATAIRE — EMPFÄNGER — ADDRESSEE

Nom - *Name* NAVON
Prénom - *Vorname* - *Christian name* Mata
Rue - *Strasse* - *Street* Sinagogina, 10,
Localité - *Ortschaft* - *Locality* BITOLJ
Province - *Provinz* - *County* Macédoine
Pays - *Land* - *Country*

RÉPONSE AU VERSO — Prière d'écrire très lisiblement
ANTWORT UMSEITIG — Bitte sehr deutlich schreiben
REPLY OVERLEAF — Please write very clearly

HRVATSKI CRVENI KRIŽ
SREDIŠNJI URED
ZAGREB
DERENČINOVA UL. 30

ČEKOVNI RAČUN 30-848
BRZOGLAS: 31-13 I 84-20

Broj: I. 1904/45
Predmet: /

U Zagrebu, 27.IX. 1945

U V J E R E N J E ,

kojim se potvrđuje,da se je drug ing. MAUTNER VLADO,kao đak podnarednik,vojnik bivše jugoslavenske vojske,nalazio bolestan u zarobljeničkoj bolnici u Nišu od 20.IV.1941. do 1.VI.1941. godine:
Toga je dana transportiran u zarobljenički logor u Njemačku,gdje je boravio do rujna.1945. god. pod broj. St.XI:B. 110327.-

SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU !

Šef ureda za informacije :

Iz kartoteke Stalaga XI B u Falingbostelu:
Vladimir Mautner, zarobljenički broj 110327.

U zarobljeništvo su dospeli i mnogi Jevreji podoficiri i vojnici, od kojih su neki prikrili svoje jevrejstvo. Nažalost, bilo je slučajeva da su ih drugovi nejevreji "raskrinkavali".

Bilo je više djaka-narednika Jevreja, koji nekim čudom nisu uspeli da prodju oficirski kurs, iako su završili fakultete. Takav je slučaj bio sa arhitektom Aleksandrom Levijem. U Nirnbergu su ga odvojili od oficira i poslali u Stalag XII A.

Many Jewish NCO's and privates had also been taken prisoner, some of whom concealed their Jewishness. Unfortunately, in some instances, their non-Jewish colleagues 'unmasked' them.

It shouid be empnasized that among the soldiers of the ex-Yugoslav army, there was a considerable number of illiterate peasants. One of the tasks incumbant upon the Jews was writing letters to their families and reading the incoming mail from home. There were also some cadet-sergeants who for one reason or another did not complete the officer's school, though they were academically trained. Such was the case of architect Alexander Lowy. In Nuernberg he was separated from the officers and sent to Stalag XII A.

Ing. arh. Aleksandar Levi oslobodjen je 20.11.1944. u Mecu i priključio se Saveznicima. Kao tumač sanitetske jedinice tenkovske divizije Devetog američkog korpusa, prošao je Francusku, Belgiju, Luksemburg i Holandiju i sa svojom jedinicom koja je napredovala prema Hanoveru ušao u Nemačku.
Donosimo nekoliko crteža iz njegovog ilustrovanog ratnog dnevnika.

SLIKA SE MENJA

LUXENBOURG
27-XII-44

TOERNICH

5-II-45
HOLLAND
MASTRICH
MEUSA

Grupa Jevreja jugoslovenskih zarobljenika u Falingbostelu.

Položaj zarobljenika-vojnika bio je malo lakši od položaja oficira. Oni nisu bili koncentrisani niti obeleženi, radili su po raznim mestima, najviše u poljoprivredi, ali i po fabrikama i radionicama, iako je u Ženevskoj konvenciji izričito naglašeno da se ratni vojni zarobljenici ne smeju upotrebiti za radove koji služe za vojne ciljeve sile koja ih je zarobila.

Treba naglasiti da je medju vojnicima bivše jugoslovenske vojske bio veliki procenat seljaka-analfabeta. Jedan od zadataka Jevreja bio je pisanje pisama porodicama tih seljaka i čitanje prispelih pisama iz domovine.

Vojnici su imali bolje uslove života. I za bekstvo je bilo više izgleda, samo se nije imalo kud. Iz domovine su im dolazile šifrovane vesti, da je bolje da ostanu tamo gde su.

Ipak je bilo i toga. Šampion bežanja medju vojnicima bio je ing. Aleksandar Levi. Dva bekstva mu nisu uspela, sudjeno mu je, bio je teško bolestan, ali mu je treće bekstvo iz Meca, septembra 1944. godine, uspelo. Levi je u Mecu počeo da vodi ilustrovani dnevnik o sudbini broja 58247.

The conditions of the soldier POW's were somewhat easier than those of the officers. They were neither separated nor specially marked. The soldiers also enjoyed better living conditions. They had more chance of escaping, but there was nowhere to go. They worked in various jobs, mostly in agriculture, but also in factories and workshops, which was contrary to the Geneva Convention (which prohibited the use of POW's in occupations furthering the military potential of the occupying power).

Coded messages from the fatherland arrived indicating that they would be better off if they stayed in captivity.

Nevertheless, there were escape attempts. The champion of this area was the above-named Löwy. Two of his attempts failed, he was sentenced, and was quite sick too, but his third attempt from Metz (Alsace, France) was successful. There, he started an illustrated diary relating the fate of POW No. 58247.

Zarobljeni Jevreji lekari bili su rasporedjivani po raznim logorima, gde su često bili jedini "Jugosloveni".
Na slici — grupa jugoslovenskih lekara u "Čornom logoru", logoru sovjetskih ratnih zarobljenika, Stalag VII A u Mozburgu kraj Dahaua: dr Geza Kelerman, dr Antun Liht, dr Štajnfeld, dr Savić, dr Šrajber, dr Alfons Frankfurter, dr Kenig i dva bolničara.

Nisim Cion i Josef Hercl.

Grupa zarobljenika iz Stalaga II C
1) Josef Perera, 2) Ing. Solomon-Moni Ovadija, 3) Jerahmiel Mandelbaum-Šaked, 4) Pišta Gros, 5) Ladislav-Laci Krishaber, 7) Bela Koen, 8) Jakov Rozencvajg, 9) Leon Išah, 10) Miroslav Rendeli.

Dopisnice iz Stalaga XII F i XVII A.

Velika grupa zarobljenih vojnika i podoficira-Jevreja bila je u Stalagu II C. O toj grupi pisao je Jerahmiel Mandelbaum-Šaked u spomen-knjizi "Iz ropstva u slobodu" 1980. godine.

U raznim vojničkim logorima bilo je i nekoliko desetina Jevreja-oficira, uglavnom lekara, koji su umnogome olakšali život zarobljenika.

Ostala je tajna kako je poginuo mladi Beogradjanin, vojnik Leon Arueti, zarobljenički broj 69303. Bio je u Stalagu II D, pošta 584. Dopisivao se sa porodicom u Bugarskoj do februara 1944. Tada je javljeno porodici da se Arueti udavio. Treba naglasiti da je Leon Arueti bio odličan plivač i služio u mornarici.

A large group of Jewish NCO's and soldiers found themselves in Stalag II C. We have information about them due to Yerahmiel Mandelbaum-Shaked, in the memorial volume entitled "From Captivity to Freedom" (in Serbian-Croatian), which appeared in 1980.

Several scores of Jewish officers, mostly physicians, served in various Stalags. Their presence alleviated the hardships of the prisoners.

The death of Leon Aruetti, a young soldier from Belgrade, POW No. 69303, is still shrouded in mystery. He was located in Stalag II D, Army Mail 584. He corresponded with his family in Bulgaria until February 1944. His family was then told that he had drowned. It should be noted that Aruetti was an excellent swimmer and that he had served in the Navy.

Čuči, prvi s leva: Leon Arueti.

SPISAK JEVREJA — RATNIH VOJNIH ZAROBLJENIKA JUGOSLOVENSKE VOJSKE U NEMAČKOJ U DRUGOM SVETSKOM RATU 1941.-1945.

A

Abeles Hinko
Abinun Izidor
Adanja Josef
Adler Oskar
Ajnhorn Feliks
Ajzenštajn Bernat-Baruh
Akerman dr Radoslav
Albahari dr Avram
Albahari D. Jakov-Žak
Albahari Moša
Albala dr Jaša
Alboher Isak
Alhalel Binjo
Alfandari Nisim-Nidža
Alkalaj Albert
Alkalaj Aron
Alkalaj Albert-Avram
Alkalaj A. David-Dača
Alkalaj I. David
Alkalaj dr Isak
Alkalaj Isak
Alkalaj Joca
Alkalaj ing. Leon
Alkalaj dr Marko
Alkalaj Moric
Alkalaj S. Moša
Alkalaj Žak
Almuli Josif-Joca
Almuli Solomon
Almozlino Avram
Almozlino Ernest
Altarac Benjamin
Altarac dr Hajim
Altarac ing. Isak
Altarac Jakov
Altarac Jichak
Altarac Leon
Altarac Mois
Altarac Mordo
Altarac "Šapača"
Altarac Žači
Altaras dr Majer
Amar M. Isak-Bata
Amodaj R. Samuilo
Anaf David
Anaf I. Hajim
Andjelinović Miodrag
Anhalcer Bruno
Aron Isak
Arueti L. Jakov-Jaša
Arueti Leon
Aseo Albert
Ast ing. Herman
Ast Jakov
Ast ing. Samuel
Ašerović Elijahu
Ašerović A. Isak
Ašerović D. Isak
Ašerović Leon
Atijas dr Avram
Atijas Juda
Atijas Leon
Atijas Moric-Moša
Atijas Mosko
Atijas Nisim
Augenfeld Tibor
Avramović Avram
Avramović Hajim

B

Bahar Mario
Bahar I. Moša
Bahar Teodor
Balaž Edvin
Balog Bela-Dov
Balog dr Nikola-Minja
Band Zlatko
Bararon Avram
Baruh Isak
Baruh Josif
Baruh Moša
Baruh Rahamim
Baruh Ruben
Baruhović dr Mika
Baš Bernard-Dov
Bauer Robert
Benau Milan
Beraha Jovan
Beraha-Barić Moša
Beraha Rahamim-Raka

S leva: Hendel dr Artur, Alkalaj A. David-Dača, Šlang Teodor, Pintović Josif, Mašijah dr Isak, Mojsilović Mojsilo. Drugi red: Salamon ing. Imre, Mašijah Moše, ?, Engelman Robert, Pinto ing. Leon.

S leva, prvi red: Komornik Sigmund, Levi ing. Stevan, Hajon David,Epštajn Arpad. Drugi red: Feldbauer Pavle, Alkalaj ing. Leon, Sarafić dr Emil, Brandajs Djordje, Vajs dr Albert. Stoji pozadi: Kajzer dr Tibor.

S leva, prvi red: Kamhi Samuel, Šajber dr Nikola, Kofler Pavle, Šalamon ing. Ervin, Pik Pavle, Fuks Ivo, Gaon Jakica. Srednji red: Pinto ing. Leon, Rajs Oto, Blau Ljudevit, Fišer Josif, Pener Leo, Švarc dr Alfred, Salom Izidor, Koen Rudi. Gornji red: Marić Eduard, Nojfeld Alfred-Njufi, Gergelj Edo, Kikinis Rihard, ?, Vajs-Vajić dr Ernest.

S leva: Brandajs Djordje, Kraus Vladimir, Kajzer dr Tibor.

Berger Tibor-Tuvija
Bihalji Srećko
Bihalji-Merin Oto
Binder Ivan
Blam Rafajlo
Blau Ljudevit
Bonjhadi Pavle
Brandajs Djordje
Brandajs Ivan
Braun Aleksandar
Breher Adolf-Avram
Bretler Makso
Bruk Jovan
Brukner Geza
Brukner Ivan

C

Cion Nisim
Copf Mikloš

D

Dajč Drago
Dajč ing. Ernest
Dajč ing. Imre-Mirko
Dajč Laslo
Dajč Vladimir
Daniti Avram
Danon-Danilović Benko
Danon Dori
Danon Isak
Danon Izidor-Aro
Danon Izidor-Jichak
Danon Leon
Danon Markus
Danon Mordehaj
Danon Šalom
Darvaš Janoš
Darsa Hezkija-Hugo
David H. Artur
Demajo Albert
Demajo J. Avram
Demajo Nisim
Demeter dr Josef-Mirko
Doran Ivo
Dragoner Oton
Drehsler Oto-Joca
Duić ing. Manojlo

E

Ebenšpengler ing. Leopold
Ejduš ing. Ljolja
Elazar Moric
Engel dr Drago
Engelman Robert
Engler Šandor
Epštajn Arpad-Avraham
Epštajn Hugo
Ereš Sigmund
Erman Leo
Eškenazi Albert
Ezra Mihael-Mika

F

Falkner Vladimir
Farhi Alfred
Farhi Fric
Fedro-Hofbauer Oto
Feldbauer Pavle
Ferenc Ladislav
Filip dr Jovan
Finci Albert
Finci Branko-Šlomo
Finci David
Finci Emil
Finci Izidor
Finci mr. ph. Jaša-Jehiel
Finci dr Josef
Finci Mois
Fišer Aleksandar
Fišer Andor
Fišer Bene
Fišer Emil
Fišer Erne
Fišer Franjo-Šraga
Fišer Hugo
Fišer Imre-Mirko
Fišer Johanan
Fišer Josif
Fišer Leon
Fišer Pavle-Avraham
Fišer Pavle-Geza
Fišer Stevo
Flajšman Bela
Flajšman mr. ph. Eduard
Frajdenfeld Avram
Frank Maksim
Frank Mirko
Frankfurter dr Alfons
Frankl Zvonko
Frelih Ernest

S leva, prvi red: Šajer Vilim, Blau Ljudevit, Vajs Bela, Špicer Marko, Klaber Alfred, ?, Kastner Stevan, Morgenštern Dezider. Srednji red: Marić Eduard, Singer dr Ignjat, Bauer Robert, Gergelj Edo, ?, Frenkel Koloman. Gornji red: Kop Marcel, Švarc Martin, Rajs Valter, Silbiger Stevan, Fuks Mirko, Šalamon ing. Imre, Kiš Vojko.

S leva, prvi red: Goldberger Mavro, Polak dr Željko, Gros dr Oto, Glezinger dr Lavoslav, Švarc Jakov, Hiršler Robert, Blau Ljudevit, Vaksler Julije. Srednji red: Rozenberg Franjo, Gros Zlatko, Polak Fridrih, Adler Oskar, Vajs Ladislav, Viner-Vinarić Rudolf. Gornji red: Marić Eduard, Panet Robert, Kraus Zdenko, Volhajm Milan.

S leva, prvi red: Papo Moric, ?, ?, Frenkel Koloman, Papo Moto, Kofler Pavle, Rubenović Ruben, ?, ?, ? Srednji red: Tajtacak Andjelko, Kop Marcel, Fišer Josif, Rajs Oto, ?, ?, ?, Icković Josif, Alkalaj Žak, Mojsilović Mojsilo, Salom Izidor. Gornji red: ?, Štajn Mišo, Klaber Alfred, Gergelj Edo, Kamhi Samuel, ?, ?, ?, ?

S leva, prvi red: Jinker Drago, Kaufer Oskar, Kvartler David, Rotem dr Mavro, Kamhi Samuel, Fišer Josif, Kofler Pavle. Srednji red: Pik Pavle, Štern Dragan, Rajs Valter, Polak Oto, Polak Fridrih, Vajs-Vajić dr Ernest. Gornji red: Band Zlatko, Pener Leo, Fuks Ivo, Kikinis Rihard, Salom Izidor, Fuks Milan.

Frelih Leo
Frelih Pavle
Frenkel Koloman
Frenkel Nandor-Noah
Fridlender Robert
Fridlender Zlatko
Fridman ing. Mihajlo
Fuks Alfred-Fredi
Fuks Ivo
Fuks Milan
Fuks Mirko

G

Gabor Djordje
Gabor Pavle-Cvi
Gajger Ladislav
Gams dr Andrija
Gaon Avram
Gaon David
Gaon Hajim
Gaon dr Jakov
Gaon Jakov
Gaon Isak
Gavrin Gustav
Gedalja Naftali-Bata
Gedalja Presijado-Peša
Gedalja Žika-Hajim
Gere Mirko
Gergelj Ede
Ginsberger dr Zvonimir
Giskan ing. Oto
Giskan mr. ph. Rudolf
Glezinger dr Lavoslav
Glozer Elijas
Goldberger Mavro
Goldšmit-Zlatarović dr Milan
Goldštajn Erih
Gorjan Žiga
Gorovic Lav
Grin Armin
Grin Benjamin
Grin Imre
Grin Samuel
Grinfeld Gavriel
Grof ing. Oskar
Gros dr Oto
Gros Pišta
Gros dr Viktor
Gros Zlatko
Gutman A. mr. ph. Bela
Gutman dr Ivo
Gutman Mihajlo
Gutman Mile
Gutman dr Mirko
Gutman Vladislav

H

Hajduška Aron
Hajduška Stevan
Hajon Sima
Hajzler Gustav
Halevi Oskar
Hanzel ing. Ernest-Hugo
Haon David
Hason dr Iso
Hauer Bela
Hauzer dr Ernest
Helfgot rabin dr Herman (Azarja Cvi)
Hendel dr Artur
Hercl Bertold-Berči
Hercl Eugen
Hercl Josef
Hercog Leopold
Herlinger dr
Herman-Hermoni Josef
Heron Aleksandar
Hirš Adolf
Hirš Teodor
Hiršler Hugo
Hiršler Robert
Hofbauer Oto
Hohner A. David
Holender dr Artur
Holender dr Pavle
Horovic S. dr Teodor

I

Ickovic Josef
Išah Josef
Išah Leon
Išah Moše
Isaković Borivoje-Bora
Isaković Jichak
Isaković Moša
Izrael Mišo-Moša
Izrael Samuel

S leva, prvi red: Polak dr Željko, Adler Oskar, Dragoner Oto, Rehnicer Herman, Gros dr Oto, Švarc Jakov, Panet Robert, Kiš Vojko. Srednji red: Kraus Zdenko, Štark Oskar, Doran Ivo, Glezinger dr Lavoslav, Alkalaj Albert, Gutman Ladislav. Gornji red: Goldberger Mavro, Špicer Mile, Štern Dragan, Švarc dr Alfred, Volhaim Milan, Polak Fridrih.

S leva, prvi red: Glezinger dr Lavoslav, ?, Levi Rafael, Judić-Jusefović Hezkija, Farhi Fric, Levi Mihajlo, Alkalaj A. David-Dača, Levi Izidor, Rozenberg Franjo, ? Srednji red: Koen R., Jontović Bora, Tajtacak Andjelko, Vajs Maks, Hanzel ing. Ernest-Hugo, ? Gornji red: Pilišer Jakov, Handel dr Artur, Šlang Teodor-Toša, Medina Jakov, Suzin Samuilo, Pintović Josif, Beraha Rahamim-Raka, ?, Ezra Mika.

S leva, prvi red: Rozenberg Franjo, Viner-Vinarić Rudolf, Icković Josif, Engelman Robert, Rado ing. Stevan, Šalamon ing. Ervin, Rajh Georg, Abeles Hinko, Lajtner Ignac, Štern Dragan. Srednji red: ?, Špicer Mile, Hirš Teodor, Najman ing. Rihard, Gaon Jakica, Šrenger Artur, Erman Leo. Gornji red: Vaksler Julije, ?, ?, ?, Najfeld Alfred, ?, Drehsler Josif, Štokhamer dr Marcel, Pintović Josif, Gros Zlatko.

S leva, prvi red: Papo Moric, Musafija Albert, Rubenović Ruben, Kajon Ezra, Kajon Majer, Mojsilović Mojsilo, Papo Moto. Srednji red: Moizeš Geza, Musafija Elijas, Pilišer Jakov, Finci Mois. Gornji red: Kon Marko, Drehsler Oto-Joca, Alkalaj Josif, Štern Dragan, Alkalaj Žak, Kampos Daniel, Policer Drago.

J

Jermović Pavle
Jinker Drago
Jontović Bora
Jontović Ruben
Josifović Cvi
Judić-Jusefović Hezkija

K

Kabiljo Iso
Kabiljo Jakov
Kabiljo Josif
Kabiljo Jovan
Kabiljo B. Moca
Kabiljo Naco
Kabiljo Sumbul
Kadelburg dr Lavoslav
Kajon David
Kajon Elijas
Kajon Ezra
Kajon Majer
Kajzer dr Tibor-Tuvija
Kalderon Žak
(Kidron Jakov)
Kalef Hajim
Kalmić Hajim-Micko
Kalmić Solomon-Monko
Kamhi ing. Albert
Kamhi Aron
Kamhi Elijas
Kamhi Hajim
Kamhi Izrael
Kamhi Jehuda
Kamhi Leon
Kamhi dr Samuel
Kamhi Samuel
Kampos J. Daniel
Kapon ing. Žarko
Karaoglanović Sima
Kario Albert
Kario Albert mladji
Kario Jakov-Živko
Kario Aron
Kastner H. Stevan
Katan ing. Isak
Katić Slobodan
Kaufer Oskar
Kazon Meir
Keler Andor
Keler Stevan-Ištvan
Kelerman dr Geza
Kenig dr
Kenig Lavoslav
Kerpel Oskar
Kesler Andor
Kikinis Rikard
Kiš Vojko
Kiš Teodor-Toša
Klaber Alfred
Klajn Adolf-Aleksandar
Klajn Aleksandar
Klajn Emil
Klajn Ljudevit-Eliezer
Klajn Pavle
Klajn dr Tibor
Klopfer Leo
Knežić Vladimir
Koblencer
Koen J. Aron
Koen Ašer
Koen Bela-Pinhas
Koen Hajim
Koen Josef
Koen Jovan
Koen D. Leon
Koen N. Leon
Koen Mešulam-Miško
Koen I. Moni-Solomon
Koen Moric
Koen Moša
Koen L. Naftali
Koen Rudi-Rafael
Koen dr Samuilo-Mile
Kofler Leo
Kofler Leopold
Kofler Pavle
Kolonomos Niko
Komornik Sigmund
Kon E. Andor
Kon Dragutin-Jakov
Kon S. Gabor
Kon H. Herman
(Karmeli Cvi)
Kon Ignac
Kon Janko
Kon-Cur Mor
Konfino Jakov-Žak
Konfino Sabitaj
Konforti M. Cadik
Konforti Avraham
Konforti dr Solomon
Kop Marcel
Kopelman Erih
Kornfajn Oskar

S leva, prvi red: **Arueti Jakov, Gedalja Naftali-Bata, Šmit Herman-Čile, Kabiljo Naco, Albahari Jakov-Žak.** Srednji red: **Alkalaj Albert, Kraus Vladimir, Dajč Ernest, Kapon ing. Žarko, Konforti dr Salamon, Kabiljo Moca, Fridman Mihajlo, Hajduška Stevan, Pardo Moša.** Gornji red: **Atias Mosko, Šilinger Oto, Šilinger Dragutin, Avramović Avram, Finci mr. ph. Jaša-Jehiel, Papo Jehiel.**

S leva, prvi red: **Vajs Žiga, Kabiljo Iso, Reves Josif, Hajzler Gustav, Poper Deneš.** Srednji red: **Frenkel Nandor, Šporer Mirko, Fišer Pavle, Fišer Bene, Fišer Jovan, Šternhajm Ladislav, Sudji Georg, Fišer Emil.** Gornji red: **Helfgot dr Herman, Berger Tibor, Brukner Ivan, Kon Herman-Puba, Miler Alfred, Dajč Ladislav.**

S leva, prvi red: Mandil David, Frajdenfeld Avram, Katić Slobodan, Levi Rafael, Beraha Jovan, Tajtacak Leon, Kario Jakov, Blam Rafajlo. Drugi red: Gutman Mile, Almuli Josif-Joca, Hercog Leopold-Bata, Alfandari Nisim-Nidža, Medina Jakov, Suzin Samuilo, Koen Solomon-Moni, Zunana Gavriel, Levi Majer. Gornji red: Koen Aron, Kalmić Hajim-Micko, Altarac Mordo, Kalmić Solomon-Monko, Mevorah Majer, Balog Bela, Beraha-Barić Moša, Levi Solomon, Ašerović Leon, Levi-Čupčik Leon, Kario Albert.

S leva, prvi red: Konforte Cadik, Demajo Albert, Papo Moric, Hercl Eugen, Balog Bela, Dajč Ladislav, Frank Imre. Srednji red: Kampos Daniel, Altarac Mordo, Hajon David, Majer Imre, Holender dr Pavle, Danon Markus, Lederer Lajoš. Gornji red: Sekelj Djordje-Tarcan, Hajduška Stevan, Sigeti Franjo, Kalmić Hajim-Micko, ?, Koen Aron, ?, Baruh Isak, Šer Oskar.

Kostić Nikola
Ković Ješa-Jehošua
Kozinski ing. Evgenije-Ženja
Kraus Vladimir
Kraus Zdenko
Krishaber Ladislav-Laci
Kunodi Zigfrid-Viktor
Kvartler-Dan David
Kvitner dr Edo

L

Lajtner Ignac
Langfelder Andrija
Lebl dr Arpad
Lebl dr Kornel
Lebl H. ing. Leon
Lederer Lajoš
Lederer dr Željko
(Lador Josef)
Lener Oton
Levental Aleksandar
Levental Ladislav-Laslo
Levi ing. arh. Aleksandar
Levi Aleksandar
Levi Cezar
Levi David
Levi Elijas-Elijahu
Levi H. Izidor
Levi D. Jakov
Levi Jehuda
Levi N. Leon
Levi Majer
Levi Mihael
Levi Mile
Levi Oskar
Levi Rafael
Levi Rajko
Levi Rikard
Levi S. Samuilo
Levi Samuilo-Mile
Levi Solomon
Levi ing. Stevan
Levi Todoros
Liht dr Antun
Lucati ing. Jakov
Lucati Vilim-Zeev

M

Majer Imre
Malter Izidor-Iso
Mandel dr Artur
Mandel Josef
Mandelbaum-Šaked Jerahmiel
Mandić A. David
Mandil David
Mandil mr. ph. Moša
Mandilović Bora
Mandilović Žarko
Mandl dr Stevan
Manojlović Isak-Bata
Marić Eduard
Marković Josef
Markus ing. Dezider
Marton Josif
Mašijah dr Isak
Mašijah Moše
Mautner ing. Vlado
(Meron Mihael)
Medina Emil
Medina Jakov
Melamed ing. Alfred
Melamed Pavle
Melamed H. Pavle
Melamed ing. Samuel
Menahem Leon
Menaše J. Bernard
Mencer Kalman
Mendelson Andrija-Endre
Mesinger dr Andreja
Mešulam Rafajlo
Mešulam Šmuel
Mevorah David
Mevorah Majer
Mevorah Moša
Miler S. Alfred
Mojzeš Geza
Mojsilović Mojsilo
Montag ing. Ljudevit-Lev
Montiljo Leon
Morgenštern Dezider
Morgenštern Simon
(Ben-Šahar Šimon)
Musafija Albert
Musafija Elijas
Musafija Rafael-Rafo

N

Nafusi Zoltan
(Navon Cvi)
Nahman Jovan
Nahmias Šmuel-*Mile*
Najman dr Emil
Najman dr Iso
Najman Nikola

S leva, prvi red: Štajn Mišo, Balog dr Nikola, Vaksler Julije, Alkalaj A. David-Dača, Rado ing. Stevan, Icković Josif, Kopelman Erih. Srednji red: Papo Mišo, Altarac Leon-"Hadži-Lehem", Kadelburg dr Lavoslav-Laci, Gros Zlatko, Marić Eduard, Viner-Vinarić Rudolf, Montag ing. Ljudevit, Rozenberg Franjo. Gornji red: ?, Najfeld Alfred, Švarc Martin, Fišer ing. Ernest, Šalamon ing. Ervin, Rajhenfeld ing. Miroslav-Ciga, Hirš Teodor-Toša, Šrenger Artur, Švarc Mirko.

S leva, sede: Vajs Ladislav, Blam Rafajlo. Drugi red: Frenkel Nandor, Vajs Žiga, Polak Pavle, Kvartler David, Fišer Pavle, Epštajn Arpad.

S leva, sede: Gabor Djordje, Špicer Mirko, ?, Bretler Maks, Vajnrebe Mirko, Najman Nikola, Altarac dr Hajim. Srednji red: Štern Slavko, Halevi Oskar, ?, Koen dr Samuilo-Mile, Gavrin Gustav, Markus Dezider. Gornji red: Alfandari Nisim-Nidža, Alkalaj Joca, Gabor Pavle, ?, ?, Feldbauer Oto, Papo Mišo.

S leva, prvi red: Vagi mr. ph. Djordje, Koblencer, Helfgot dr Herman, Šrajber Hadži-Marko, Tau Stevan, Morgenštern Simon. Srednji red: Anaf Hajim, Sigeti Franjo, Mandil mr. ph. Moša, Kario Albert, Gaon Jakica, Finci mr. ph. Jaša-Jehiel. Gornji red: Atijas Mosko, Vajcenhofer Ljudevit, Gere Mirko, Sauer Simon, Verthajmer Armin, Štajner Teodor.

Najman ing. Rihard
Najman ing. Zlatko
Navon Jakov
Nojfeld Alfred
Novak-Matersdorfer dr Zvonko

O

Ovadija ing. Solomon-Moni
Ozmo Isak

P

Panet Robert
Papo Isak
Papo Izidor
Papo Jahiel
Papo Jakov
Papo Jehuda
Papo Leon
Papo Mišo
Papo Mois-Moša
Papo Mojsije
Papo Moša
Papo Mordehaj
Papo Moto
Papo Šalom
Pardo J. David
Pardo Meir
Pardo S. Moša
Paris Bruno
Paškes Andor-Andrija
Pener Leo
Perera Josef
Perera Vinko-Hajim
Pesah Cadik
Pfajfer Ignac
Pijade Moša
Pik Pavle
Piliš Josif
Pilišer Jakov
Pinhas Emanuel-Mane
Pinto prof. Albert
Pinto Avram
Pinto ing. Bencion
Pinto ing. Leon
Pintović Josif
Pintović Jovan-Žan
Polak Fridrih
Polak Ljudevit
Polak Miroslav
Polak Oto
Polak Pavle
Polak Rudolf
Polak dr Željko
Policer Drago
Poper Deneš
Poper Oto
Presburger dr Emil
Presburger dr Josip

R

Rado ing. Stevan
Rajh ing. Ernest
Rajh Georg
Rajh Hugo
Rajhenfeld ing. Miroslav
Rajner dr Egon
Rajner Oto
Rajner Viktor
Rajs Oto
Rajs Valter
Rajter
Reter Djordje
Rehnicer Herman
Rendeli Miroslav
Reves Imre-Mirko
Reves Josip
Rikov Nikola
Roder ing. Ruben
Romano Albert
Romano Majer
Rot Geza
Rot Ivan
Roter Mavro
Rotmiler Adolf
(Rotem Avraham)
Rozenberg Franjo-Natan
Rozenberg Jovan
Rozenberg dr ing. Ladislav
Rozenberg Teodor
Rozencvajg Jakov
Rozenfeld Ede
Rozenkranc Emil
Ruben Marsel-Marko
Rubenović Ruben
Rubisa Mois
Ruso Dario-David
Ruso Liko
Ruso Rajko

S leva, sede: **Gergelj Edo, Klaber Alfred, Švarc Jakov, Pinto ing. Bencion, Rotmiler Adolf, Silbiger Stevan.** Srednji red: **Piliš Josif, Mandl dr Stevan, Volhajm Milan, Darfaš Jovan-Janoš, Kastner Stevan, Pinto ing. Leon, Levi Izidor.** Gornji red: **Rozenberg Franjo, Rozenberg Jovan-Paša, Rozenberg dr ing. Ladislav-Laci, Vig Gabor, Gutman dr Imre, Hanzel ing. Ernest-Hugo.**

S leva, prvi red: **Alkalaj Isak, Singer dr Ignjat, Levi Rafael, Levi Mika, Šajer Vilim, Alkalaj A. David-Dača, Vajs Maks, Hercl Bertold-Berči.** Srednji red: **Mašijah Isak, Kadelburg dr Lavoslav, Alkalaj Aron, Mašijah Moša, Švarc dr Alfred, Vajs Pišta, Band Zlatko, Alkalaj Moša.** Gornji red: **Alkalaj Leon-Čupčik, Kvartler David, Blam Rafajlo, Hendel dr Artur, Farhi Fric, Šlang Teodor-Toša, Kon Gabor.**

S leva, prvi red: Vig Ladislav, Sekelj Djordje, Veber ing. Henrik, Vilhajm Andor, Klajn dr Tibor, Kon Mor. Srednji red: Dajč ing. Mirko, Vajnberger Mirko, Klajn Aleksandar-Šanji, Šer Oskar, Levi Oskar, ? Gornji red: Giskan Oto, Šulhof Jozef, Holender dr Pavle, Ferenc Ladislav, Paškes Andrija, Filip dr Jovan-Janči.

S leva, prvi red: Bahar Teodor, ?, Lebl ing. Leon, Najman Nikola, Mevorah Moša, Alkalaj Leon-Šiki. Srednji red: Koen Aron, Konfino Sabitaj, Gabor Djordje-Tarcan, Koen Naka, ?, Ozmo Isak, Blam Rafajlo, Koen, Fišer, Almozlino Avram, Beraha-Barić Moša, Frajdenfeld Avram, Mandil David, ?, Šer Oskar, Frank Imre. Gornji red: Sigeti Franjo, Sarafić dr Samuel, Baruh Isak, Balog Bela, Levi Juda, ?, ?, Alkalaj ing. Leon, Kamhi ing. Albert-Kamec, Melamed ing. Alfred, Šalamon ing. Ervin, Beraha Rahamim-Raka, Judić-Jusefović Hezkija, Fridlender Robert-Stari, Levi Mile, Amodaj Samuilo.

S

Salamon ing.
Salom Avraham
Salom David
Salom Izidor-Jichak
Saporta Albert
Sarafić dr Emil-Samuel
Sarvaši Moše
Sason Avraham
Sauer Simon
Sekelj Antonije
Sekelj Djordje
Sekelj-Sade Mihael
Selinger Živko
Semnic Rikard
Seneš dr Andreja
Sidon Ladislav
Sigeti Franjo-Efrajim
Silbiger Stevan
Singer dr Aleksandar
Singer dr Ignjat
(Hameiri Jichak)
Singer Zdravko
Sion Šmuel
Sojher Jakov
Sonenberg Boleslav
Sonenfeld Johanan
Sudji Georg
Sumbul dr Moric
Suzin Samuilo-Šmuel

Š

Šajber dr Nikola
Šajer Vilim
Šajhter Mihajlo
Šajnberger Dragutin
Šalamon ing. Ervin
Šapiro Mihael
Šentag Leopold
Šer Oskar-Menahem
Šilinger Dragutin
Šilinger Oto-Šilja
Šlang Teodor-Toša
Šlezinger Josef
Šmit ing. Herman
Špicer Ladislav
Špicer Mile
Špicer Miroslav
Špicer Marko-Mordehaj
Šporer Imre-Mirko
Šrajber dr
Šrajber Hadži-Marko
Šrajber Moric
Šrenger Artur
Štajn Aleksandar
Štajn Egon
Štajn Jakov
Štajn Mihael-Mišo
Štajn Rudolf
Štajner Aleksandar-Dov
Štajner Teodor
Štajnfeld dr
Štark dr Adolf
Štark Kalman
Štark Oskar-Avraham
Štern Dragan-Avraham
Štern-Zvezdić Slavko
Šternhajm Ladislav
Štokhamer Josip
Štokhamer dr Marcel
Šulhof Josef
Švab Aleksandar
Švager dr Oskar
Švalb-Ančić dr Andrija
Švalb Šandor
Švarc dr Alfred
Švarc Armin
Švarc Dragutin
Švarc Jakov
Švarc Martin
Švarc Mirko
Švarc Nikola
Švarcer Alfred

T

Tajtacak A. Andjelko
Tajtacak Josif-Joca
Tajtacak Leon
Talvi Isak
Tau Stevan
Taub Viktor
Temer Sava
Toledano Jakov
Tramer ing. Ernest
Tuvi Nisim

S leva, prvi red: Vajs Andrija, Kon Andrija-Duci, Kozinski ing. Evgenije-Ženja, Amodaj Samuilo. Drugi red: Levi Aleksandar, Brukner Ivan, Amar Isak, Mendelson Andrija, Jermović Pavle, Menaše Bernard.

S leva, sede: Menaše Bernard, Balog dr Nikola, Štajn Rudi, Heron Aleksandar, Rajs Ernest. Stoje: Jermović Pavle, Levental Ladislav, Karaoglanović Sima, Bihalji-Merin Oto, Brukner Ivan, Lebl prof. Arpad, Presburger dr Josip.

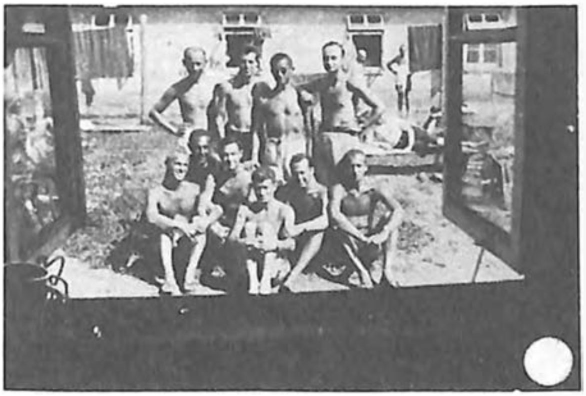

S leva, prvi red: Jermović Pavle, Andjelinović Miodrag-Grga, Brukner Ivan, Štajn Rudolf, Presburger dr Josip, Levental Ladislav. Drugi red: Mendelson Andrija, Vajs Andrija, Heron Aleksandar, Rajh Ernest.

S desna, prvi red: Altarac Žači, Kamhi Samuel, Kamhi dr Samuel, Lebl ing. Leon, Vajs dr Albert-Albi, ?, ? Drugi red: Finci Mišo, Sarafić dr Samuel, ?, ?, Alkalaj ing. Leon, ?, Danon Leon, Hercl Eugen, Altarac Mordo, Štokhamer Josip, Romano Majer. Gornji red: Papo Moric, Balog Bela, ?, ?, Levi Cezar, ?, Atijas Juda, Demajo Avram, Kabiljo Juso.

S leva, čuče: Levi Aleksandar, Bihalji-Merin Oto, Balog dr Nikola-Minja, Amodaj Samuilo. Stoje: Kozinski ing. Evgenije-Ženja, Menaše Bernard, Karaoglanović Sima, Amar Isak, Lebl prof. Arpad, Kon Andrija-Duci.

U

Ungar Andre

V

Vagi mr. ph. Djordje
Vagner Hugo
Vajcenhofer Ljudevit
(Janiv Dan)
Vajnberger Mirko
Vajnrebe Mirko
Vajnštajn Moše
Vajs dr Albert-Albi
Vajs Andrija
Vajs Bela
Vajs dr Eugen-Jakov
Vajs Ladislav-Menahem
Vajs Makso
Vajs dr Marton
Vajs Mile
Vajs Mirko
Vajs Miša
Vajs Pišta
Vajs-Ziv Šaul
Vajs Sigmund
Vajs ing. Stjepan
Vajs Žiga
Vajs-Vajić dr Ernest
Vaksler Julije
Varnaj Franjo
Varnaj Oskar
Varon Isak
Veber ing. Henrik
Verthajmer Armin-Cvi
Vesel Miroslav
Vig Cvi
Vig Ferenc-Franjo
Vig Gabor-Gavriel
Vilhajm Andrija
Viner-Vinarić Rudolf
Vinter Žarko
Volah Sami-Šlomo
Volhajm Milan

Z

Zador dr Andrija
Zaharov Lav
Zunana-Zan Gavriel

* Spisak sastavio Vladimir Kraus.

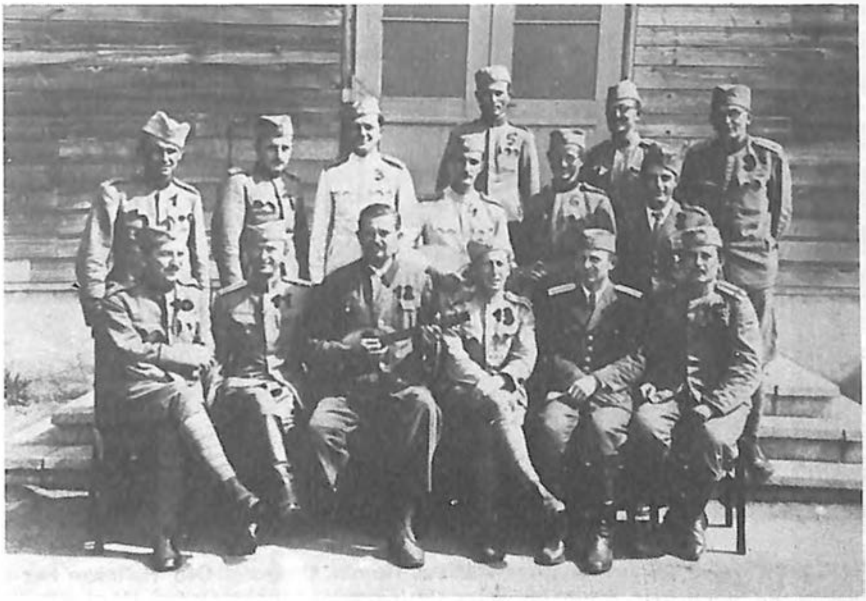

S leva, prvi red: Brandajs Djordje, ?, ?, Nahman Jovan, ?, Levi ing. Stevan. Drugi red: ?, Kajzer dr Tibor, ?, ?, Heron Aleksandar, ? Treći red: ?, Kraus Vladimir, Sarafić dr Emil.

S leva, prvi red: Kamhi Samuel, Kofler Leo, Kikinis Rihard, Alkalaj A. David-Dača, Rajs Valter, Šajber dr Nikola, Fuks Milan-Silberfuks. Drugi red: Tajtacak Leon, Manojlović Isak-Bata, Fuks Ivo-Rotfuks, Štokhamer dr Marcel, Štern Drago, Polak Oto, Roter dr Mavro, Polak Fridrih, Kaufer Oskar, Pik Pavle.

S leva, prvi red: Adler Oskar, Gutman Vladislav-Gombi, Dragoner Oto, Rehnicer Herman, Herlinger dr., Fišer Stevan. Srednji red: Pener Leo, Fišer Josif, Jinker Drago, ?, Selinger Živko, Polak Fridrih, Vajs Ernest. Gornji red: Špicer Mile, Gros dr Oto, Goldberger Mavro, Doran Ivo, ?, Kraus Zdenko.

Povratak u domovinu bio je za veliku većinu veoma bolan. U Jugoslaviji ih je čekala teška istina, koje su bili svesni, ali su je godinama potiskivali. Roditelji, supruge, deca, braća i sestre — svi su stradali. Neki nisu izdržali, digli su ruku na sebe.

Pošto je trebalo graditi sve ispočetka, odlučili su da svoju i svojih milih i dragih budućnost grade u vlastitoj zemlji.

Od 1948. do 1952. godine većina preživelih Jevreja, medju njima i bivši ratni zarobljenici, doselila se u Izrael. Veza nije prestajala.

O desetogodišnjici oslobodjenja, a na inicijativu Mirka R. Fuksa, osnovan je priredjivački odbor koji je uputio svim bivšim ratnim vojnim zarobljenicima nastanjenim u Izraelu poziv na "slet" 19. maja 1955. u Jazuru. Odziv je bio izvan svakog očekivanja.

Na tom vanredno uspelom sastanku rešeno je da bivši zarobljenici osnuju svoje udruženje. 31. maja 1955. godine sazvana je osnivačka skupština i osnovano Izraelsko udruženje boraca Drugog svetskog rata savezničkih vojski (jugoslovenska grupa). Postavljeni ciljevi bili su negovanje drugarskih veza, uzajamna pomoć i sl. U prvu upravu jednoglasno je izabran za predsednika adv. David A. Alkalaj, za sekretara dr Tibor Kajzer, a za administratora Mirko R. Fuks.

Prilikom osnivanja Udruženje je brojalo 325 članova.

Danas se teško može naći "minjan".

Ovaj spomen-album izdajemo u slavu i za sećanje na ljude koji su u najtežim trenucima ostali ljudi.

The homecoming to the fatherland was, for the great majority, extremely painful. In Yugoslavia the terrible truth, of which they had been aware, but had tried over the years to push out of their consciousness, came to light. Parents, spouses, children, brothers and sisters — all perished. A few could not live with it and committed suicide.

Since everything had to be started anew, most of the ex-POW's decided to build a future for their loved ones and themselves in their own country.

Between the years 1948-1952, most of the surviving Jews of Yugoslavia, among them also the ex-POW's, immigrated to Israel. The mutual contacts between the war prisoners, however, did not cease.

In May 1955, on the tenth anniversary of the liberation, at the initiative of Mirko Fuchs, an organizing committee of all ex-prisoners-of-war living in Israel was set up and fixed the date of the gathering May 19, 1955 at Yazur/Azor.

Almost all ex-prisoners-of-war responded to this appeal. They came with their wives. Near a shed in Azor, a parade was held according to barracks. On the call 'orderlies for dinner', a common meal was served from the cauldron.

At that gathering it was decided to found an Association and on May 31 a General Assembly confirmed the creation of an "Israeli Association of Veterans of the Allied forces in World War II (Yugoslav group)". The aims of the association have been defined as fostering comradely ties and encouraging mutual aid. The first committee was unanimously elected and was thus constituted: Chairman — barrister David A. Alcalay; Secretary — Dr. Tibor (Tuviah) Kaiser and Manager — Mirko R. Fuchs.

At its constitution, the Association counted 325 members.

Nowadays, alas, it is hard to gather a 'minyan'.

This **Memorial Volume** is dedicated to the glory and honour of these brave men, who remained humane even under the direst conditions.

S leva, prvi red: Najman ing. Rihard, Špicer Marko, Brandajs Djordje, Frenkel Koloman. Srednji red: Panet Robert, Ast ing. Herman, Šalamon ing. Imre, Rajhenfeld ing. Miroslav, Kesler Andrija, Flajšman Bela, Kiš Vojko. Gornji red: Ast ing. Samuel, Policer Drago, Kajzer dr Tibor.

S leva: Holender dr Pavle, Majer imre, Hercl Eugen, Frank Imre, Balog Bela.

השיבה אל המולדת היתה לרוב רובם מכאיבה ביותר. ביוגוסלביה ציפתה להם האמת המרה, שאף כי היו מודעים לה, הדחיקו אותה במשך שנים. הורים, רעיות, ילדים, אחים ואחיות — כולם ניספו. היו שלא החזיקו מעמד וטרפו את נפשם בכפם.

כיוון ששומה לבנות הכול מחדש, הכריעו רבים מהם לבנות את עתידם ועתיד יקיריהם בארץ משלהם.

מ־1948 עד 1952 עלו רוב היהודים ששרדו מן השואה, ביניהם שבויי מלחמה לשעבר, לישראל. הקשר ביניהם נשמר במשך השנים.

במאי 1955 נשלח אל כל שבויי המלחמה לשעבר הגרים בישראל מכתב בזו הלשון:

״במלאת עשור לשחרור ועל פי יוזמת חברנו מירקו פוקס, אנו עורכים מיפגש של שבויי המלחמה לשעבר. אנו מכנסים מיפגש זה שיערך ב־19 במאי 1955 באזור.״

כמעט כל שבויי המלחמה לשעבר נענו להזמנה. הם הגיעו עם רעיותיהם ברחבה שליד המחסן באזור נערך ״מיפקד״ לפי הביתנים, חולקה ארוחה ״מן המיכל״ ועוד כהנה וכהנה.

בפגישה זו, שהיתה מוצלחת ביותר, החליטו השבויים על הקמת איגוד משלהם. ב־31 במאי 1955 קם האיגוד הישראלי של לוחמי מלחמת העולם השנייה בצבאות בעלות הברית (הקבוצה היוגוסלבית). המטרות שהציב לעצמו היו טיפוח קשרי החברות, עזרה הדדית וכדומה. כחברי ההנהלה הראשונה נבחרו פה אחד עו״ד דויד א. אלקלעי, כמזכיר נבחר ד״ר טיבור קייזר וכמינהלן מירקו ר. פוקס.

עם ייסודו מנה האיגוד 325 חברים.

כיום יימצא בקושי מניין.

אלבום זיכרון זה אנו מוציאים לכבודם ולזכרם של אלה שגם ברגעים הקשים ביותר שמרו על צלם אנוש.

ת״א, אפריל 1995

קבוצה גדולה של חיילים וקצינים יהודים היתה בסטלג II C. על קבוצה זו כתב ירחמיאל מנדלבאום־שקד בספר הזיכרון ״מעבדות לחרות״, 1960.
במחנות צבא שונים היו עוד כמה עשרות של קצינים יהודים, על פי רוב רופאים, שהקלו במידה רבה על חיי השבויים.

מות החייל הצעיר מבלגראד, ליאון ארואטי, שמספרו כשבוי 69303, נותר בגדר תעלומה. הוא היה בסטלג II D. דואר צבאי 564. עד פברואר 1944 התכתב עם משפחתו בבולגריה. ואז נודע למשפחה שארואטי טבע. יש להדגיש שליאון ארואטי היה שחיין מצטיין וכי שירת בחיל הים.

Leon Arueti, vojnik-mornar.

1. Vajs Eugen, dentista, 2. Finci dr Josef-Čučo, 3. Rozenberg dr, 4. Sumbul dr Moric.

S leva: ?, Ezra Mika, Rot Geza.

Na slici: **Kabiljo Sumbul, Tuvi Nisim, Demajo Nisim, Papo Jakov, Atijas Moša, Finci David, Levi Rafael, Abinun Izidor, Papo Jakica-Mićo.**

S leva: **Gaon Jakov, Farhi, Papo Izidor-Prpić.**

S leva, prvi red: **Musafija Rafael-Rafo, Demajo Nisim, Volah Sami, Ković Ješa**. Drugi red: **Koen Moric, Papo Jakov-Mićo, Gaon Izidor-Njinjo, Kabiljo Sumbul.**

S leva, prvi red: ?, ?, ? Drugi red: **Breher Adolf-Avram, Albahari Sami, Katan Albert, Danon Josef**, ?

חיילים יהודים שבויים

אל השבי הגיעו כחיילים וקצינים גם יהודים שחלקם הסתירו את יהדותם. למרבה הצער היו גם מקרים שחבריהם הלא־יהודים חשפו את זהותם.

מעמדם של החיילים בשבי היה במידה מסוימת יותר קל מזה של הקצינים, הם לא רוכזו בנפרד וגם לא סומנו, הם עבדו במקומות שונים, על פי רוב בחקלאות, אך גם בבתי חרושת ובתי מלאכה, אם כי באמנת ז׳נבה נקבע במפורש כי אין להשתמש בחיילים שבויי מלחמה לביצוע עבודות המשרתות את מטרות המעצמה ששבתה אותם.

לחיילים היו גם יותר הזדמנויות לברוח, אם כי לא היה לאן. מהמולדת קיבלו ידיעות מוצפנות, כי מוטב להם להישאר במקום שהם נמצאים בו.

אך היו גם נסיונות בריחה. אלוף נסיונות הבריחה היה מהנדס אלכסנדר לוי. שני נסיונות בריחה שלו נכשלו, הוא הועמד למשפט, היה חולה אנוש, אך נסיון הבריחה השלישי שלו, ממץ, בספטמבר 1944, עלה בידו. במץ החל לוי לנהל יומן מאויר על קורותיו של מספר 56247.

יש להדגיש כי בין חיילי צבא יוגוסלביה לשעבר היה אחוז גבוה של איכרים אנלפבתים. אחד מן התפקידים שמילאו היהודים היה כתיבת המכתבים אל משפחותיהם של איכרים אלה וקריאת מכתבי התשובה שקיבלו באוזניהם.

היו לא מעט יהודים בדרגות רב״טים וסמלים, לאחר שבאורח פלא לא הצליחו לעבור את קורס הקצונה הראשון, אף שהיו בוגרי פקולטאות באוניברסיטה. כזה היה מקרהו של האדריכל אלכסנדר לוי. בנירנברג הופרד מן הקצינים ונשלח אל סטלג XII A.

מימין: יעקב קלדרון

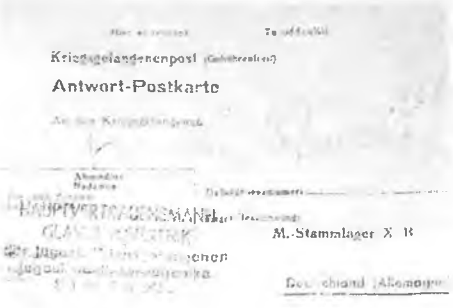

Kriegsgefangenenpost

Antwort-Postkarte

M.-Stammlager X B

Deutschland (Allemagne)

בינואר 1945 התנהלו קרבות סביב פוזנאן. אנחנו בברקנבריגה שמענו בברור את רעם התותחים וראינו את הבהק מטחיהם. המומחים הצבאיים (שלא חסרו בקרבנו) סברו שהחזית נמצאת במרחק שאינו עולה על 50 ק״מ בקו אווירי.

דווקא אז תקפו כמה חיילים סובייטיים שהיו בדרכם לעבודה את השומר הגרמני, קשרו את ידיו מאחורי גבו, תלו את רובהו סביב צווארו וכך שלחו אותו בדרכו חזרה אל הבסיס. הם הצליחו לחצות את קו החזית. הגרמנים הניחו כי בהיוודע לו מקום המחנה ימהר הצבא האדום לשחרר אותנו, ועל כן הורו ב־27 בינואר 1945 על תזוזה.

בבוקר יום המחרת נערכנו בשורות ומחוץ לחולים ולמתחלים (בעיקר מקרב חברינו השמאלנים) שנותרו בברקנבריגה, יצאנו לדרך ברגל, בטמפרטורה של 35 מעלות מתחת לאפס. את מעט החפצים גררנו על גבי מגלשיים קטנים שהותקנו מקרשים של דרגשי השינה. צעדנו מדי יום 30-40 קילומטרים, מבוקר עד ערב. היינו לנים בכל מיני מאורות ואורוות, אכלנו חיטה לא מבושלת ותירס. שמחה אמיתית עוררה בנו גוויית סוס שנקרתה על דרכנו. עמיתינו הווטרינרים ד״ר טראוב וד״ר האוזר, בסיוע מירקו פוקס, ביתרו אותה במקצועיות וחילקו את הבשר לנתחים שבישלנו במסטינג באמצע השלג, בתוספת עמילן שמצאנו בעליית הגג של אחד מבתי החרושת ההרוסים שעברנו בדרכנו. איש לא ידע לאן פנינו מועדות, דומה שאפילו הגרמנים לא ידעו זאת. אל נכון ביקשו להתרחק ככל האפשר מן הצבא האדום.

במהלך הצעידה הזו נפלו כמה חברים קרבן להתמוטטות עצבים קשה. הגרמנים הפרידו אותם מאיתנו והובילו אותם למקום אחר. לא נודע מה עלה בגורלם.

בסיום המלחמה נודע לנו כי מפקדי שתי חטיבות הצעדה שלנו קיבלו הוראה לירות בכולנו למוות ביער שבו עשינו את ליל ה־16 באפריל 1945. אבל השומרים שלנו לא ביצעו את ההוראה וכשהיינו שקועים בשנתנו לרגלי העצים, קמו ונמלטו. שוחררנו בידי גדודי הגנרל מונטגומרי לא הרחק מברגן־בלזן, בקרבת המחנה לשעבר לשבויי מלחמה, בפאלינגבוסטל.

ביום שבו פונתה מהמחנה קבוצה אחת, הגיעה אל בארקנבריגה סיירת פרשים סובייטית קטנה, והיא ששיחררה אותנו. מפקדם ציווה לנוע, אבל מחמת התשישות נאלצו רבים להתעכב באחד מן הכפרים הגרמניים שפונו בחיפזון. בינתיים עברו הגרמנים להתקפה נגדית, חזרו ולקחו בשבי את השבויים שהשתחררו לא מכבר ושילחו אותם ברכבת להאמרשטיין, שם שוחררו בסוף פברואר והגיעו לבלגראד במרץ 1945, כמעט בו בזמן שהגיעה לשם גם הקבוצה שיצאה עם היחידה הסובייטית וחמקה מן השבי המחודש. כעבור ארבע שנות שבי, התגייסו רובם אל שורות צבא יוגוסלביה העממית, ביניהם מארקו שפיצר, אלכסנדר לוי, ברנרד מנשה, סמואל סרפיץ׳ ודויד קוורטלר. הם לקחו חלק בקרבות שהתנהלו בחזית סרם, שבהם נפל חלל חברנו מארטין שווארץ.

המרקסיזם, להרצות על הנושא. למרבה אכזבתנו הצהיר, כי אף על פי שנולד לאם יהודיה, אין הוא יודע בעצם מה זה להיות יהודי. הוא עצמו אינו אלא אדם, ככל שאר האנשים. על הציונות שמע רק כי זוהי שאיפתם של היהודים להקים מדינה לעצמם, ולדעתו אין אוטופיה גדולה מזו. הוא ממליץ ליהודים להניח לחלומותיהם ולהצטרף לסוציליזם, שבו ימצאו גם הם את מקומם, לצד שאר העמים.

בסיום הרצאתו ביקש ד. ג׳וריץ׳ את רשות הדיבור, והצהיר כי הופתע מאוד ממה ששמע מפי פרופ׳ לבל וכי בשום פנים אין הוא רואה את הציונות כאוטופיה. (ג׳וריץ׳ היה אחרי המלחמה במשך כמה שנים שגרירה של יוגוסלביה בישראל).

מימין: מהנדס יצחק קטן

Kriegsgefangenenpost

Rückantwortbrief

An den Kriegsgefangenen Jugosl. Leutnant

Ing Isak Katan

Gefangenennummer: 5977/XIII B

Lager-Bezeichnung: Oflag 65. Barkenbrügge

(4) Post Ratzebuhr. Pommern

Gebührenfrei

Deutschland (Allemagne)

הביתנים שלנו הם מבנים דלים, האקלים קשה, רוח כפור מזרחית מנשבת בפומרנייה. הקור מקפיא, אין ספריה, אין דואר. אנו יושבים עגומים בתוך הביתנים, מדי יום גוברת האדישות, איש אינו מדבר על סיום המלחמה, על החופש. המזון זעום, רזון החברים גובר מיום ליום, כולם הוגים רק במזון, למעשנים קשה בלי מנת הטבק, אנו שומרים את בדלי הסיגריות, ששניים־שלושה מעשנים אותם יחדיו. המציאות לועגת אפילו לחזונם של היותר פסימיים שבינינו.

ברגל, לא כבולים. עלינו לקחת רק את החיוני ביותר. איש אינו מזכיר עוד את פאטון, ורק אמא שלו מכבבת ללא הרף בקללות שפינו ממטיר... אומרים שהיחידות שלו עקפו אותנו, וכי הוא נמצא כעת 60 ק״מ מזרחית לשטרסבורג. האנגלים מפציצים בעוז את מסילות הרכבת. זה עשוי להיות מסוכן מבחינתנו, אבל נעבור איכשהו גם את זה. רק שדווקא עכשיו לא יבגדו בנו העצבים שעוד נותרו לנו.

אנשי הגסטאפו ושירותי הביון עורכים חיפוש בכלינו. מובילים אותנו דרך השדות. אנו מגיעים לתחנה שאליה הגענו לפני כחודש ימים מאוסנבריק, אבל אין זכר לבניין. ביום הגיענו הוחרב על ידי בעלות הברית.

לפנינו מערך מתמשך של קרונות רכבת, בלי קטר. הקרונות מחולקים לשניים על ידי מחיצות וגם הפעם מכניסים את השבויים לחלק המצומצם ואת אנשי המשמר לחלק היותר מרווח. כיוון שחסר קרון, דוחפים עוד אדם או שניים, כמו ראשי בקר, אל תוך הקרונות הדחוסים כבר. אנו מצטווים לחלוץ את הנעליים ולמסור אותן יחד עם חגורת המכנסיים, אבל אין כובלים את ידינו באזיקים.

אנו מתחילים לנוע בדיוק בשעה שמתחילה מיתקפה אווירית. הרכבת שלנו נוסעת כל העת לאורך החזית, כך שאנו נתונים למיתקפות אוויריות לא פוסקות, אבל גם מעניין זה מצליחים להפיק הלצה. אנו כאילו נוסעים ב׳ציק־צקי׳; כל עוד אנחנו ב׳ציקי׳, האנגלים מן הסתם מפציצים את ׳צקי׳, ולהיפך.

בעוד גרמניה סופגת מפלה אחרי מפלה במזרח ובמערב וכוחות בעלות הברית מתקדמים והולכים, עושים הגרמנים ככל יכולתם כדי להרחיק אותנו, שבויי המלחמה, מן השחרור האפשרי.

מתוך אחד היומנים:

11.9.1944	יצאנו בשעה 16:00 מפורט ביסמארק אל תחנת קניגסהאפן.
12.9.1944	ב־3:00 לפנות בוקר יצאנו מקניגסהאפן — שטרסבורג — לנדאו (פפאלץ) — לודוויגסהאפן — וורמס — מעבר הריין — בערב הגענו לפרנקפורט על המיין.
13.9.1944	בבוקר קאסל — נורדהאוזן (הרץ) — האלה על סאללה.
14.9.1944	לייפציג — חמניץ — דרזדן — גרליץ — הירשנברג — ואלדנבורג (שלזיה) — פרייבורג — קניגסצלט — בלילה הגענו לברסלאו.
15.9.1944	פוזן — שיידמיל — הגענו בסביבות 6:00 לרצנבור.

מרצנבור יצאנו ברגל. אזור פומרנייה כולו שומם, אין רואים שום יישוב, אין נפש חיה. עברנו שמונה קילומטרים במשך שש שעות.

אופלאג 65, צריף 2/2, ברקנבריגה. מצאנו רק כ־100-200 חיילים סובייטיים שבויים. מדי בוקר הובלו תחת משמר לעבודה, ולפנות ערב היו חוזרים אל המחנה.

לברקנבריגה הגענו בהתקרב ערב ראש השנה. על־כן נערכנו מיד לארגן חגיגה. הרב והגבאי שלנו חשו לאלתר ולארגן ״בית כנסת״. לערב ראש השנה הגיעו לשם כמעט כל החברים, ואפילו רבים מן ה״שמאליים״ שלפני־כן ראו בעין רעה את טקסי התפילה שלנו. ליום כיפור התנדב רפאילו בלאם להכין מקהלה בת 50 איש לשירת ״קול נדרי״ בעיבוד החדש שלו, שהתקבל בהתלהבות על ידי כול.

רבים מעמיתינו הלא יהודים ביקשו לדעת יותר על היהודים והציונות. אחד מחברינו לשבי, דראגויה ג׳וריץ׳, ביקש מהמורה להיסטוריה ארפד לבל, מרצה שנודע כחסיד

ב־9 באוגוסט 1944 הוצאנו מתוך הביתנים — רק אנחנו 400 קצינים היהודים — ונערך בנו חיפוש. חפצים ומצרכי מזון שקיבלנו מהצלב האדום נלקחו מאיתנו. כמו כן נלקחו מכתבים, רישומים ויומנים, תצלומים משפחתיים נקרעו לגזרים והושלכו. אף שהיינו שבויי מלחמה, כבלו את ידינו באזיקים וכבולים כך הועמסנו על קרונות תובלה, 22 קצינים שבויים בשליש הקרון ושבעה שומרים גרמנים בשני השלישים הנותרים.

אם כי מצב רוחנו היה רחוק ממהתלות, פרצנו כולנו בצחוק כשחאגי־מארקו שרייבר החל מתפלא: הוא, הלוחם הוותיק, רואה לראשונה בחייו רבי כבול באזיקים, ומאורע ייחודי כזה ראוי להיות מלווה בשיר — הצעה שנענינו לה ברצון.

חאגי־מארקו לא היה עולה־רגל למכה, וגם לא מחסידי ישו הנוצרי. במלחמת העולם הראשונה שירת בצבא הממלכה האוסטרוהונגרית. הגדוד שלו, יחד עם יחידות גרמניות שונות, הוצב בירושלים, ולפיכך הוסיף אחרי המלחמה לשמו את התחילית "חאג'". אחד מעמיתיו הלוחמים היה אדם בשם פוקס, שנשכח מזכרונו בשנים שבין המלחמות. בשנת 1941 הם נפגשו שנית, הפעם בנירנברג, פוקס כאחד מן הלאגרפירדים הנאצים, וחאגי־מארקו כשבוי.

לאחר נסיעה בת שלושה ימים הגענו אל תחנת שטרסבורג. בהגיענו, נשמעה כעבור דקות אחדות צפירת הסירנות והחלה מיתקפה אווירית. הגרמנים הסירו את האזיקים ודחקו בנו בחיפזון להיכנס אל המחנה.

מחנה שטרסבורג היה בעצם מבצר תת־קרקעי המכונה בשם "ביסמארק", שלא דמה לאף אחד מהמחנות שהכרנו. בהתקרבנו אליו, אי אפשר היה כלל להבחין בו. היתה זו סוללת־מגן שהיוותה חלק מן המיתחם הכולל של "קו מאז'ינו". התעלה שאליה הובלנו היתה חגורת ההגנה של המבצר. ממנה התרוממו ועלו עד לגובה פני האדמה תאים משוריינים שבהם נאלצנו לחיות, בחברת חולדות, פישפשים, כינים ופרעושים. מעל ל"דירות" שלנו צמח יער. פעמיים ביום הורשינו לשאוף למשך חצי שעה אוויר צח "מעל לפני האדמה".

באחד הימים הגיעה אלינו שמועה שהאמריקנים כבשו את סארבריקן, וכי פרצו אל הריין בחזית רחבה, וגיסות החטיבה השישית כבשו את בזנסון ואת דיז'ון. חשנו לבדוק במפות.

מצאנו שהחזית קרובה מאוד. מצב הרוח השתפר פלאים. עתה כולנו מטפחים תקווה: אולי עוד הלילה...

החזית הדרומית נעצרת. גנרל פאטון נתקל ככל הניראה בהתנגדות, כך שהתקווה לשחרור קרוב מתבדה. המחנה מועבר שוב אל מקום חדש.

הגרמנים מודיעים שאנו רשאים לקחת לדרך רק שני קילוגרם מזון. שאר המיטען נשאר במחנה. עולה בדעתנו לרשום לצד שמנו ומספרנו הצבאי על המזוודה גם את כתובתנו ביוגוסלביה. יש להניח שהאמריקנים יהיו הגונים דיים לשלוח את החפצים שלנו אל ארצנו.

אנו יוצאים לדרך ב־11 בספטמבר 1944 ומתבשרים שאת הדרך לתחנת הרכבת נעשה

ב־20 במרץ 1943 "נפרץ" בית הכנסת ונהרס, סידורי התפילה הושמדו, גלימת הרב נגנבה, המגן־דויד נתלש מראש המזבח והוצמד עליו פתק לאמור: "זו רק התחלת ביצוע גזר־הדין שהוצאתם על עצמכם." סגן־אלוף מהנדס לבל, רב־סרן רפאילו לוי והרב סרן ד"ר הרמן הלפגוט שיגרו מחאה חריפה בכתב אל גנרל הארמייה דימיטריה ז'יבקוביץ', הקצין הבכיר האחראי על הקצינים היוגוסלבים השבויים באוסנבריק, והדגישו כי מה שנעשה הוא פשע המצטיין בכל הסממנים הפליליים, פריצה וגניבה, פגיעה בקודשי דת, חירחור איבה ושנאה על רקע דתי. חילול בית הכנסת אינו מעשה בודד, אלא ביטוי שאין מביש ממנו בשורה של פעולות שמנהלים אלמנטים מסוימים נגד קצינים יוגוסלבים בני דת משה. לפני המעשה הזה הופיעו במחנה בפומבי כרוזים וציורים שתוכנם אנטי־יהודי, על כמה מהצריפים בלטו כתובות "ליהודים הכניסה אסורה", והיו אנשים שהסיתו להחרים מבחינה חברתית קצינים בני דת משה. החתומים על המחאה ביקשו לנהל חקירה בעקבות הגילויים האלה.

כצפוי, לא ננקטו שום אמצעים. את בית התפילה שלנו שיקמנו בכוחות עצמנו.

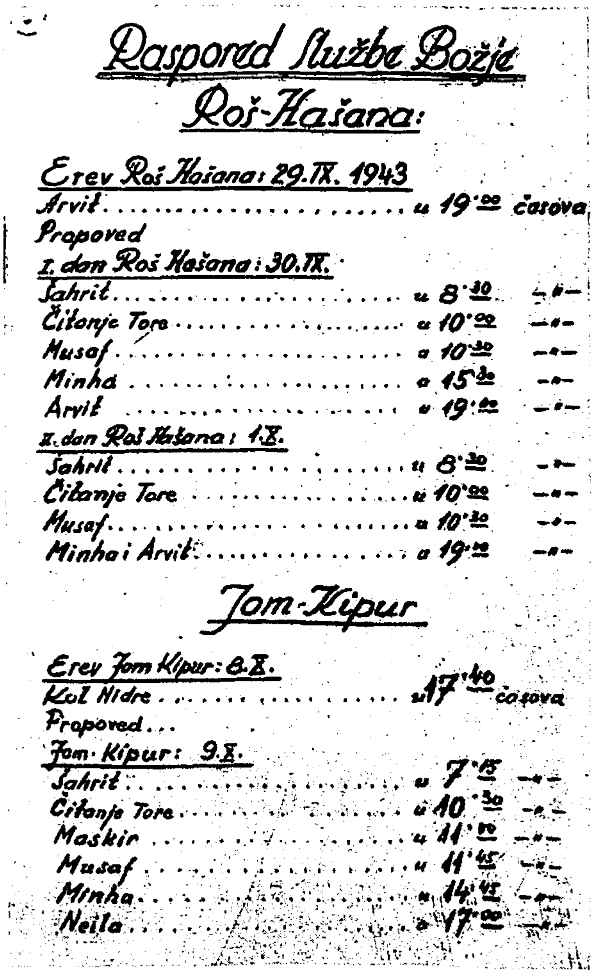

Raspored Službe Božje
Roš-Hašana:

Erev Roš Hašana: 29.IX. 1943
Arvit .... u 19.00 časova
Propoved
I. dan Roš Hašana: 30.IX.
Šahrit .... u 8.30 —"—
Čitanje Tore .... u 10.00 —"—
Musaf .... u 10.30 —"—
Minha .... u 15.30 —"—
Arvit .... u 19.00 —"—
II. dan Roš Hašana: 1.X.
Šahrit .... u 8.30 —"—
Čitanje Tore .... u 10.00 —"—
Musaf .... u 10.30 —"—
Minha i Arvit .... u 19.00 —"—

Jom-Kipur

Erev Jom Kipur: 8.X.
Kol Nidre .... u 17.40 časova
Propoved...
Jom-Kipur: 9.X.
Šahrit .... u 7.15 —"—
Čitanje Tore .... u 10.30 —"—
Maskir .... u 11.00 —"—
Musaf .... u 11.45 —"—
Minha .... u 14.45 —"—
Neila .... u 17.00 —"—

Program of Prayers 1943. מערך התפילה 1943

רבים מאיתנו, שהאמון בבני־אדם אבד להם, נזכרו ביושב במרומים. היה לנו גם ״בית תפילה״, בית־כנסת זעיר בחדר 4 שבביתן מספר 16. אל־נכון היה זה בית הכנסת הפעיל האחד והיחיד שבכל מרחבי הרייך השלישי. הרב הצבאי הצעיר שלנו, סרן ד״ר הרמן הלפגוט, KGF מסי 7466, ניהל במשך כל ימי שביו יומן (לימים פרסם את ספרו ״עדים אנחנו״). מיומנו לא אבה להיפרד גם כאשר הועברנו מאוסנבריק, ואחד החברים החתים אותו בחותמת המזויפת "Geprüft" ובכך איפשר לו לקחתו עימו.

אל ד״ר הלפגוט חבר רפאילו בלאם. על פי יוזמתו של הרב, הלחין בלאם עם מותו של עו״ד ניקולה נוימן מארש אבל, למזמור תהלים ״יושב בסתר עליון״, והשבויים שרו אותו בהלוויה. (מארש אבל זה עודנו מושר מפעם לפעם בפי מקהלת ״האחים ברוך״ מבלגראד.) בלאם גם עיבד כמה משירי בית הכנסת, ביניהם את ״שמע ישראל״ ואת ״אדוני מלך״, שהשבויים היו שרים בחגים בתוך ״בית הכנסת״ של המחנה. בחגיגת חנוכה באוסנבריק ביצעו לאחר ״מעוז צור״ בלאם, מהנדס דייץ׳, אוסקר שר ויובנוביץ׳ את הרביעייה לכלי מיתר למנדלסון.

פעילותנו זו כניראה הפריעה למישהו, וכך בתום הטקס שניהל לרגל חג השבועות ותפילת יזכור נקרא הרב שלנו אל מיפקדת־המחנה לשם חקירה, שם נאסר עליו במפורש לערוך תפילות בציבור. האיסור לא מנע ממנו להמשיך במלאכתו, והוא התחיל אפילו לנהל קורסים לשפה העברית ולהיסטוריה של עם ישראל, אף שלא נמצאו בידינו ספרי לימוד. לימים קיבלנו דרך הצלב האדום גם כמה סידורי תפילה, הרב הלפגוט ומ. קביליו חיברו לוח שנה, כך שלא החמצנו שום חג, היינו שרים את השירים המתאימים ומאזינים לדברים שהיה הרב שלנו נושא על משמעותו של החג. מהנדס אסט התקין ״מזבח״ מקופסאות שימורים וקרטון, ואפילו מנורה, שהיתה נאה ביותר. גבאי בית הכנסת היה ראובן ראובנוביץ׳. בתנאי השבי היה קל ביותר לקיים את יום הכיפורים. הגרמנים סברו שהיהודים פתחו בשביתת רעב, כאשר קבוצה גדולה למדי סירבה לקבל את מנת היום המחולקת מן המיכל.

Portret rabina dr Helfgota

דיוקן הרב ד״ר הלפגוט Rabbi Helfgott

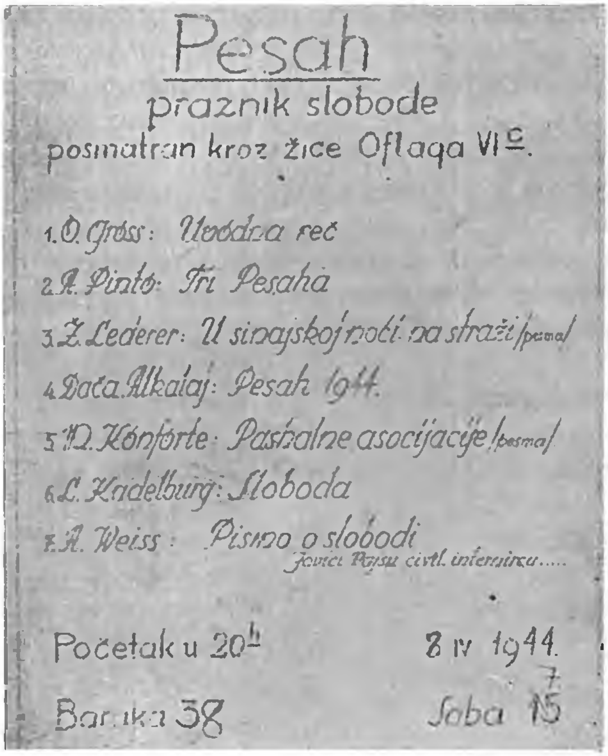

Pesah
praznik slobode
posmatran kroz žice Oflaga VI c.

1. O. Gross: Uvodna reč
2. A. Pinto: Tri Pesaha
3. Ž. Lederer: U sinajskoj noći na straži (pesma)
4. Daća Alkalaj: Pesah 1944.
5. M. Konforte: Pashalne asocijacije (pesma)
6. L. Kadelburg: Sloboda
7. A. Weiss: Pismo o slobodi
Jevrei Pajsu civil. interniraca.....

Početak u 20h — 8 IV 1944.
Baraka 38 — Soba 7. 15

Program for Passover. — תוכנית הפסח

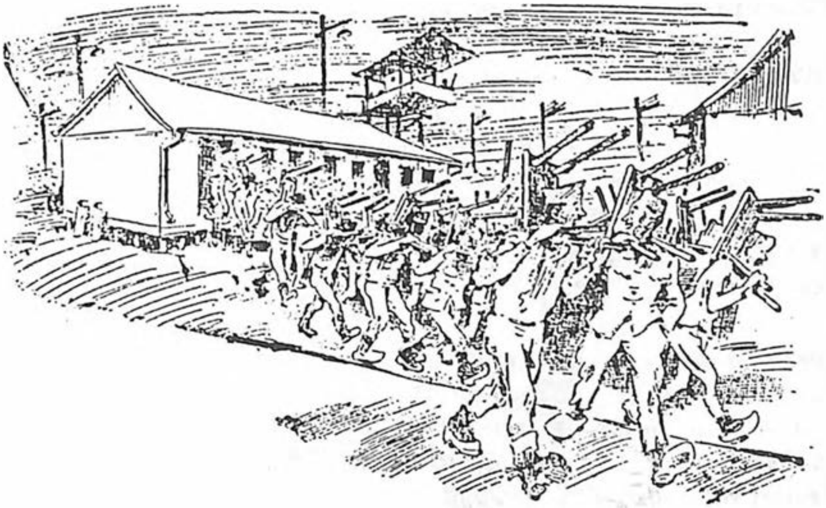

Odlazak na predstavu — Drawing — going to a performance. — יציאה להצגה

כאשר נפלנו בשבי, אנו היהודים לא היינו קבוצה מגובשת. היו בינינו מכל מין וסוג: החל ממעורבים ביותר מבחינה פוליטית וכלה באדישים גמורים. נבדלנו מאוד גם מבחינת יחסנו אל הדת, אל הלאומיות היהודית, אל הציונות. נבדלנו זה מזה גם במוצא ובמעמד החברתי, ואפילו בשפת הדיבור שבפינו.

בהדרגה התרגלנו אל חיי השותפות שבין נשואים ורווקים, ובין הצעירים, שעבורם היתה זו התנסות ראשונה בתנאי השבי, או הקשישים שלחמו עוד במלחמות הבלקן ובמלחמת העולם הראשונה, לא אחת במחנות יריבים. היו בינינו מי שחצו את אלבניה ואחרים, שהיו שבויים בסיביר, היו אשכנזים וספרדים, יוצאי בלגראד ויוצאי בוסנה, אנשי חבל וויוודינה, וכן מקדונים, קרואטים ו״ארנאוטים״. מה לא היה תחת שמי השבי! על אף הקטגוריות השונות שאליהן השתייכנו, לנאצים היה קנה־מידה משלהם שעל פיו סיווגו אותנו בפשטות: מבחינתם כולנו היינו יהודים.

ראינו איש את רעהו מדי יום ביומו, בכל שעות היום והלילה, משעה לשעה, מיום ליום, במשך חודשים, ושנים. ידענו מה חברינו אומרים גם כשהם שותקים, סלחנו להם בעידנא דריתחא, התחלקנו איש עם רעהו ברגעי השמחה הקצרים ובשעות עצבות, ידענו מה כל אחד מהם חושב ואיך הוא מגיב.

עם זאת, לא תמיד היתה השותפות בינינו מושלמת. לעיתים התלקחו בינינו מריבות, ואפילו מכות. חיי השבי העיקו, האנשים היו רגישים ונוחים לכעוס. בשעות כאלה היו חברים מפרידים בין הניצים ומפייסים, עושים כמיטב יכלתם להרגיע את הרוחות וליישר את ההדורים בהתנגשויות שייתכן ולא היו מתפתחות כלל אילו היינו בני חורין. למחרת היום היינו אנחנו הופכים למרגיעים של בעלי מריבה אחרים.

לאחר שדרך הצלב האדום הבינלאומי קיבלנו כלי נגינה, הפכו הצגות התיאטרון והקונצרטים לפופולריים ביותר. החברים שיחקו תפקידי נשים באופן יוצא מהכלל.

המלחין והמנצח רפאילו בלאם הוא שאירגן את כלל הפעילות המוזיקלית, בעזרת ד״ר אלפרד שווארץ.

אנו מתנצלים מראש בפני מי ששמם נשמט מזכרוננו מן הרשימה המובאת בזה של הנגנים, הערוכה לפי כלי הנגינה שלהם:

כינור: מהנדס דייץ', מויסילו מויסילוביץ' וד״ר מנדל מסומבור.

פסנתר: ד״ר דראגו אנגל, ד״ר ניקולה באלוג, ד״ר אוטון גרוס־גרוזדיץ'.

זכות היוצרים על הקמתה וטיפוחה של מקהלת בית־הכנסת נתונה לרב ד״ר הרמן הלפגוט, שמפעל זה לא היה עולה בידו בלעדי סיועם של רפאילו בלאם, ד״ר אוטון גרוס־גרוזדיץ', אטיאס־בן בוסניה, לאלי לדרר, אנדריה קסלר, בלה פליישמן, המורה־רייס ואחרים.

תפקיד חשוב ביותר נודע בחברה שלנו ל״בעלי המלאכה״ ברוכי הידיים שהיו בקרבנו, בראש ובראשונה מהנדס יצחק קטן ומהנדס ארווין סלמון. הם שהרכיבו עבורנו את מקלט הרדיו. מהנדס ללי מונטג ואוטון גיסקן היו בעלי המצאה גאונית — תנורים שהותקנו מקופסאות השימורים, ושהיינו מסיקים בעזרת כדורי־נייר זעירים או שאריות גפרורים משומשים. פובה קון היה מתקן שעונים בלתי נילאה, גבור ויג התמחה בתיקון גרביים, אוסקר שר התקין במיומנות נעלי־בית משמיכות ונאנדור פרנקל היה תופר צווארונים לחולצות.

באוסנבריק היו השומרים יורים מדי פעם בלי שום סיבה ממשית ברגליהם של חברים שעמדו סמוכים אל הגדר. אחרי בריחתו של אוטו ביהאלי רתחו הגרמנים מזעם. ביום 22 באפריל 1942 די היה באיחור של דקות ספורות להיכנס לצריף, וכבר ירו השומרים בלדיסלב וייס ופצעו אותו קשות בירכו, בריסוק עצם הירך. וייס הועבר לבית החולים, שם שכב ארבעה חודשים, ובשובו אל המחנה, הוסיפו חבריו לחדר ז׳יגה וייס, נגדור פרנקל ופאבלה פישר לטפל בו במסירות בפיזיותרפיה: הם קשרו חבל אל הדרגש העליון ומדי יום ביומו הגדילו את משקלה של האבן שתלו על הרגל הפצועה, עד שהחולה החלים ושב לאיתנו.

Ladislav Weiss in the hospital. **לאדיסלב וייס בביה״ח.**

מהנדס ולאדיסלב גייגר לעומת זאת לא היה בר מזל כוויס. בשעת שיחה שניהל בתוך המחנה עם א. אפשטיין נורה בידי זקיף במטח יריות ממגדל השמירה. מהנדס גייגר נפגע בירכו. הכניסו אותו אל החדר ושטפו את פצעו בי״ש, ואת הרגל הפצועה קיבעו בין שני קרשי מיטה. הגרמנים העבירו אותו אל בית החולים, אבל עד מהרה נפטר גייגר. קברנו אותו ב״בית הקברות היהודי״, בין ז׳יניה קוזינסקי ויעקב ארואטי.

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre

Antwort-Postkarte
Carte postale de réponse

An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier

Dipl. ing. Eugen Kozinsky, Leutnant d. Res.

Gebührenfrei! Franc de port!

Absender: / Expéditeur:
Vor- und Zuname: / Nom et prénom: Nada Kozinski
Ort: / Lieu: Canelli
Straße: / Rue: Via Stosio, 1.
Kreis: / Departement: Provinz Asti Italien.

Gefangenennummer: / No. du prisonnier: 2732/VI-B

Lager-Bezeichnung: / Nom du camp: Kriegsgef.-Offizierlager VI C, Osnabrück - Eversheide
Baracke-Nr.: 37.

Deutschland (Allemagne)

קוזינסקי נעצר בתוך המחנה. בעת שהובילו אותו אל בית הכלא ניסה לברוח מהרכבת, על אף שידיו היו כבולות באזיקים, בתקווה ליהרג בנסיון הבריחה, שכן ידע היטב באילו שיטות משתמש הגסטאפו, ולא האמין שיחזיק מעמד בעינויים. ואילו אם ידבר, יעמיד בסכנה רבים מחבריו, העוסקים בפעילותם המחתרתית.

בנסיון הבריחה רק נפצע, ואחרי כן הועמד בעינויים שלא יכול היה עוד לשאתם. בוקר אחד, כשנכנסו להוביל אותו להמשך החקירה, מצאו אותו מוטל בתוך שלולית דם. הוא חתך לעצמו את הוורידים, ובדרך זו סגר את פיו במו ידיו, לבל יסכן את חבריו. קברו נותר באוסנבריק הרחוקה.

Nadgrobni spomenik u Osnabriku ing. Ženje Kozinskog.

Ing.
Evgenije-Ženja Kozinski.

המהנדס יבגני־ז׳ניה קוזינסקי, יליד 1912, נשא אישה סמוך לפרוץ המלחמה. לאחר שנפל בשבי, נמלטו בני משפחתו לפרישטינה, אך שם נמסרו לידי הגסטאפו והוחזרו לבלגראד, שבה נרצחו. בתחילה סבל מאוד והיה נוטה להסתגר. עם הזמן קיבל על עצמו תפקידים אחראיים ביותר. אחד מהם היה כינון קשרים עם השבויים הסובייטיים, שמצבם היה קשה פי כמה משלנו. ז׳ניה קוזינסקי, ששפת אמו היתה רוסית, ושהיה מומחה לכתיב זעיר, היה וממציא להם בחשאי חומר חדשותי בכתב, ואפילו מעביר אליהם בגדים ונעליים, מזון וסיגריות. אך מלשין שנמצא ביניהם גילה את הקשר שלנו לגרמנים.

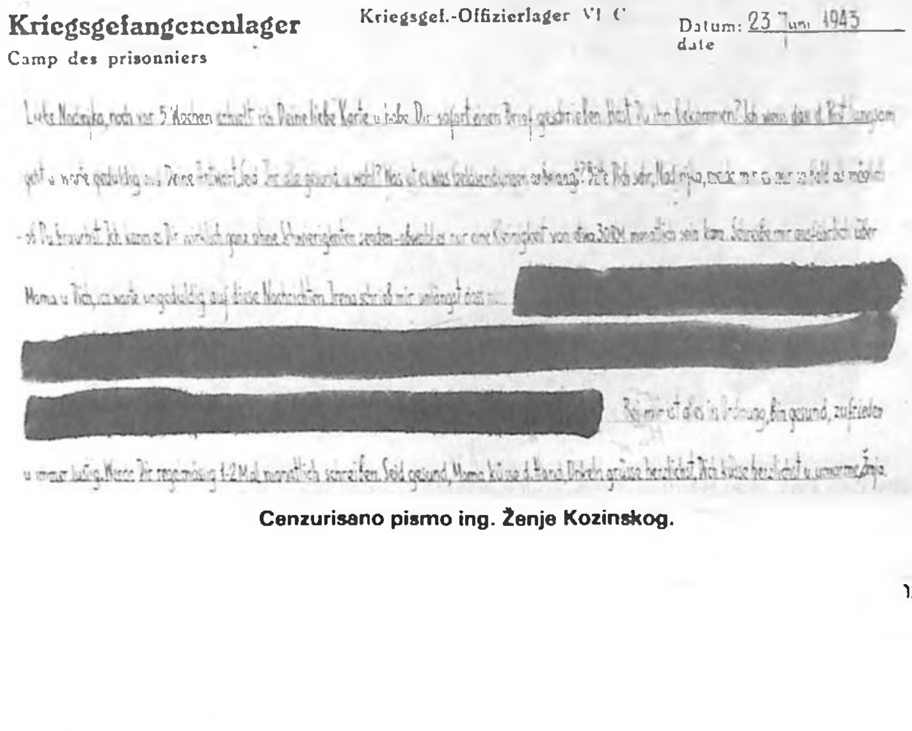
Kriegsgefangenenlager — Kriegsgef.-Offizierlager VI C — Datum: 23 Juni 1943
Camp des prisonniers — date

Liebe Nadenka, noch vor 5 Wochen erhielt ich Deine liebe Karte u. habe Dir sofort einen Brief geschrieben. Hast Du ihn bekommen? Ich weiss dass d. Post langsam geht u. warte geduldig auf Deine Antwort. Seid Ihr alle gesund u. wohl? Was ist es was Geldsendungen anbelangt? Bitte Dich sehr, Nadinjka, mach mir es nur so bald als möglich – ob Du brauchst. Ich kann es Dir wirklich ganz ohne Schwierigkeiten senden – obwohl es nur eine Kleinigkeit von etwa 30 RM monatlich sein kann. Schreibe mir ausführlich über Mama u. Dich, ich warte ungeduldig auf diese Nachrichten. Irena schrieb mir unlängst dass ... [redacted] Bei mir ist alles in Ordnung, bin gesund, zufrieden u. immer lustig. Werde Dir regelmässig 1-2 Mal monatlich schreiben. Seid gesund, Mama küsse d. Hand, Dobeln grüsse herzlichst, Dich küsse herzlichst u. umarme, Ženja.

Cenzurisano pismo ing. Ženje Kozinskog.

על אף המשטר החמור שהונהג במחנה D, לא חדלנו גם בתנאים הקשים ביותר מפעילותנו החינוכית והתרבותית־אמנותית. בשנים קשות אלו היא היתה חיונית לגבינו לא פחות מהמזון. אירגנו קורסים על בסיס של התאגדות מקצועית. הקמנו אפילו תיאטרון משלנו, וכן תזמורת ומקהלות. החוג הספרותי היה פעיל ביותר ומצאנו שפע הזדמנויות לעקוף את הצנזורה של השלטונות הגרמניים.

ההישג הגבוה ביותר של פעילותנו המו״לית במחנה השבויים התבטא בהפקת החוברת ״דפים נבחרים״, שכללה 172 עמודים בכתב קליגרפי, מאויירת ברישומים צבעוניים. פורסמו בה 50 שירים ו־20 סיפורים, שנבחרו מתוך כאלף שירים וכמאתיים סיפורים שנכתבו במחנה. 10 מכלל 25 המחברים היו מקבוצת הקצינים היהודים, שיוצגו בחוברת ב־11 שירים וב־6 סיפורים. המשוררים היו ז׳ליקו לדרר, מוסקו אטיאס, סולומון קונפורטי וה״גוי״ סטניסלב וינאוור, וכותבי הפרוזה מוסקו אטיאס, מילן גולדשטיין־זלטרביץ׳, שבתאי קונפינו ומילן באריץ׳, וכן אוטו ביהאלי־מרין וסימה קראוגלנוביץ׳ כמחבריו המשותפים של אחד מן הסיפורים.

כמו כן התקיימו קורסים לשפות. עברית לימד ד״ר הרמן הלפגוט, ורוסית למדנו מפי מקס ויס, לב זכרוב וז׳ניה קוזינסקי. ד״ר אוטון גרוס לימד אנגלית ומאיוו דוראן למדנו איטלקית. כיוון שהתכתבות התנהלה בגרמנית, גם שפה זו נלמדה.

הודות לכושר ההתמצאות שהחברים שלנו ניחנו בו, עלה בידינו להשיג שני מקלטי רדיו, ובלילות היו התורנים מאזינים בתנאים קשים ביותר לחדשות, שהיינו רושמים ובבוקר מעתיקים ומשכפלים, כך שמדי יום ביומו חולק ידיעון שכלל חדשות טריות ולא רק במחנה D, שכן היינו מגניבים אותו גם למחנה C. הגרמנים היו מודעים לכך שאנו מחזיקים בסתר מקלטי רדיו, והיו עורכים בכלינו חיפושים בעזרת מיכשור לחשיפת חפצי מתכת, ואף־על־פי־כן עד לסוף המלחמה לא הצליחו לגלותם. עלה בידינו לא רק להחביא אותם היטב, אלא גם להעבירם ממחנה למשנהו.

S leva, napred: **Frenkel Nandor, Gaon Jakica, Polak Pavle, Kvartler David, Katan ing. Isak.**
Stoje: **Vajs Žiga, Kon Herman-Puba, Atijas Jehuda, Berger Tibor, Blam Rafajlo, Fišer Pavle, Šporer Mirko, Levi Cezar, Vajs Ladislav, Epštajn Arpad.**

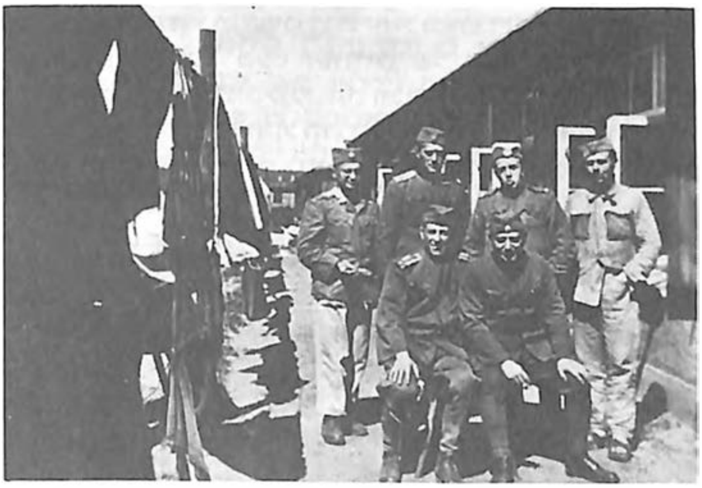

S leva, sede: Alkalaj Aron, Šlang Teodor. Stoje: Kon Gabor, Vajs Maks, Alkalaj A. David-Dača, Hendel dr Artur.

S leva: Vajs Andrija, Andjelinović Miodrag-Grga, Heron Aleksandar, Rajh Ernest.

S leva: Menaše Bernard, Kon Andrija-Duci, Amar Isak, Lapčević Dejan, Levi Aleksandar, Amodaj Samuilo.

ארבעת הצריפים האלה היו מוקפים בגדר־תיל ומופרדים כליל משאר חלקי המחנה. כיוון שבין היהודים היו לא מעט אוהדים של השמאל ואפילו חברי המפלגה הקומוניסטית שפעלה באופן בלתי־לגלי, הם חברו לפעילות הפוליטית והתרכזו בצריף 37, בחדר מספר 7. במובן מסוים הקל הדבר על מלאכתם בהשוואה ללא־יהודים, שכן אלמנטים פשיסטיים ופרובוקטורים למיניהם לא יכלו להסתנן אל שורותיהם.

S leva: **Vitorović Mile, Petrović Sergije, Blam Rafajlo.**

S leva, čuče: **Blam Rafajlo, Sinadinović N.** Stoje: **Štajn Rudi, Banković M., Judić-Jusefović Hezkija, Jarić M., Sion V., Gaon Jakica, Gabor Djordje.**

אוסנבריק-אופלג VI C — מחנה בתוך מחנה

באופלג VI C הסמוך לאוסנבריק ניכלאו מעל ל־5000 שבויי מלחמה וקצינים יוגוסלבים, ביניהם כ־200 יהודים, שאליהם צורפו כעבור זמן שבויים יהודים מהאמלבורג, מווארבורג וממקומות אחרים. לפי עדותם לא ננקטו כלפיהם אמצעים מחמירים כמו בנירנברג, אם כי ריכזו אותם כעבור שבועות ספורים בשני צריפים, שלא היו נפרדים משאר הביתנים.

הקבוצה מנירנברג־אופנבורג הועברה לאוסנבריק ב־12 במאי 1942 ומיד שוכנה בנפרד, בצריף מספר 33. מספרם הכולל של היהודים השבויים באוסנבריק עלה על 400.

לפני בוא הקבוצה מנירנברג, פינו שלטונות המחנה באוסנבריק את ארבעת הביתנים שבקצה המחנה, ושיכנו את כל היהודים באגף נפרד זה, שכלל את הביתנים מס׳ 37 ו־38. בעת ההיא שוחררה מן השבי קבוצה של לאומנים סרבים שהיו משתפי־פעולה עם הגרמנים. הם שוחררו, חזרו לסרביה וחיו על תקן של ״שבויים בחופשה״ ועל סמך התחייבות לשמור על נאמנותם לשלטונות הגרמניים, תוך איום בהחזרתם למחנה או העמדה למשפט צבאי לכל מי שיפר אותה.

על פי בקשתה של קבוצת החוזרים אל המולדת, הביא ראש ״ממשלת סרביה להצלת האומה״ מילן נדיץ׳ ב־22 ביוני 1942 לידיעתו של הגנרל הגרמני שהוסמך לשמש כמפקד עליון בסרביה, גנרל באדר מחיל התותחנים, שבמחנה השבויים באוסנבריק נמצאים קצינים יהודים ועימם כמה קומוניסטים מובהקים, המנהלים באין מפריע את פעילותם החבלנית. על מנת שהקצינים ״הבריאים מן הבחינה הלאומית״ לא ייחשפו להשפעה היהודית־קומוניסטית ההרסנית, רצוי שהיהודים ואנשי השמאל יבודדו משאר המחנות. על סמך הצעה זו יצא אלוף־משנה בלימל, מפקד מחנה אוסנבריק, לבלגראד לשם התיעצות עם שלטון נדיץ׳ ועם הגנרל באדר. נערכו רשימות וב־14 ביוני 1943 הוכרזו כ־350 קצינים כ״שמאלניים״. היקצו להם 10 דקות כדי לארוז את חפציהם והובילו אותם אל שני הביתנים הריקים שב״אגף היהודי״ שעד אז היה נפרד, אל ביתנים 35 ו־36. אגף הָענושים המשותף הזה נקרא בשם ״מחנה ס״.

S leva: **Bihalji-Merin Oto. Karaoglanović Sima, Štajn Rudi, Lebl prof. Arpad, Andjelinović Miodrag-Grga.** Čuči napred: **Mendelson Andrija.**

אופנבורג

באחת מקבוצות השבויים האחרונות שנותרו ממתינות בבלגראד עד להעברתן היינו כ־25 קצינים יהודים. ב־22 למאי 1941 הובלה קבוצת השבויים הלפני־אחרונה מהמחנה אל תחנת הרכבת, ולמחרת היום יצאנו משם כל הנותרים, כאלף במספר. דרך הונגריה ואוסטריה, (באותם ימים אוסטמארק, מרכיב ממרכיבי הרייך הגדול), הגענו בחצות ה־26 במאי אל מחנה אופנבורג, שהיה שרוי כולו בהאפלה, בשל התקפה אווירית.

תחילה שוכנו יחד עם שאר השבויים, אך עד מהרה נערכה סלקציה ואנו הקצינים־היהודים שוכנו ב״גטו״, בתוך שני ״החדרים היהודיים״ של אחד הצריפים.

כעשרה חודשים היינו באופנבורג. עיר זו מרוחקת כ־50 קילומטר מגבול שוויץ ושניים מחברינו ניצלו נסיבות נוחות אלה כדי להימלט בנסיון בריחה שעלה יפה, ועל כן ב־2 במרץ 1942 סולקנו מן ״הגבול המסוכן״ והועברנו לנירנברג, וכעבור חודשיים לאוסנבריק.

אף־על־פי שעשינו במחנות שונים ארבע שנים תמימות, התייחדה קבוצת יוצאי אופנבורג בקשרים ההדדיים שהתקיימו בין חבריה לא רק עד לסוף המלחמה אלא אפילו ימים רבים לאחריה, הודות לאברהם אפשטיין, ששימש כ״דובר״ הקבוצה הזאת.

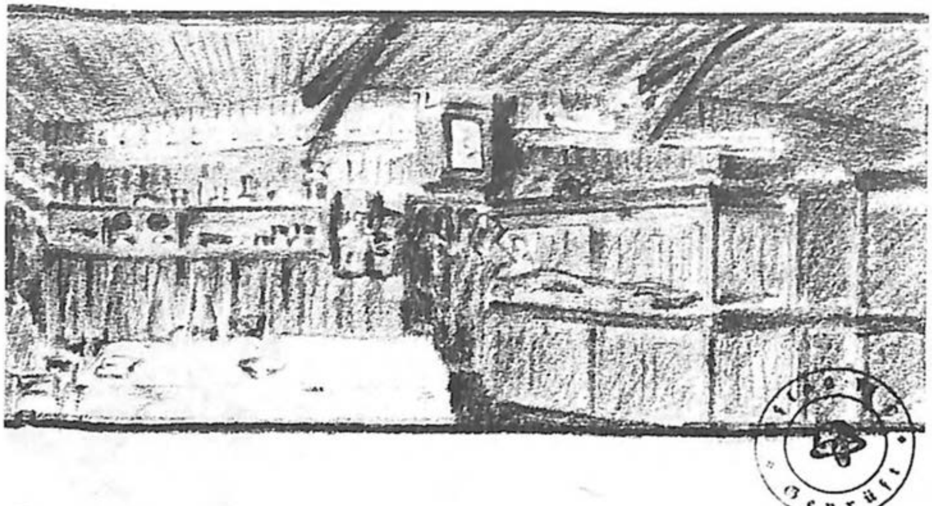

הצריף היהודי באוסנבריק.
צייר מהנדס מנוילו דואיץ׳.

כל עוד קיבלנו חבילות מהבית לא היו בעיות. כאשר חדל כל קשר עם המשפחות, כאשר המשפחות בארצנו "נעלמו", הסתדרנו ככל שיכולנו. פנינו אל בני משפחה ואל חברים בחו"ל ושלחנו אליהם את ה"Paketscheine" ואף קיבלנו חבילות שהגיעו מן הארצות הכבושות בידי הגרמנים, בעיקר מצרפת, בלגיה והולנד, וכן מארצות ניטרליות, בעיקר שוויץ וטורקיה, וגם הצלב האדום בז'ינבה עזר הרבה מאוד.

בטורקיה שימשה מרייה באואר, אישה ממוצא יוגוסלבי, המרכז למשלוח החבילות. את המצרכים רכשה בכספה שלה, ובאירגון המשלוחים עזרו לידה הפליטים ששהו באותם ימים באיסטנבול, ד"ר פראניו־פרי אופנר ורעייתו אילי, במשלוחים הידועים מאת "Ferili".

הבקשות ששלחנו היו מסתיימות בעיקרו של דבר באותו משפט:
"Bitte, schicken sie mir ein Paket" (שלח לי חבילה, בבקשה). כך נולד גם שיר הנושא שם זה, מפרי עטו של פטר מציקיץ', שרפאילו בלאם אף הלחין אותו. להלן בית אחד ממנו:

כשבתנור הפחמים מתלהטים
ואנו את תחליף התה חולטים,
חברינו, מאה דיירי הצריף,
חולמים איש איש על סוף חביב.
אזי המכתבים לכל עבר עפים,
ונשלחות איגרות המפצירות בכול:
"זכור־נא את מצוקתנו ומעת לעת
Schicken sie mir ein Paket."

היה לנו מוסד מאורגן להפליא של "עזרה עצמית", שפעילותו עוררה את התפעלותם של חברינו הלא־יהודים, ואפילו של הגרמנים. במחנה היהודי הנהגנו את "חובת התרומה": כל מי שקיבל חבילה שהכילה מזון נהג למסור לידי חברנו מריו בכר 10% מתכולתה לטובתם של אלה שלא קיבלו כל חבילות שהן או שמזמן לא קיבלו מאום, ובכר ניהל רישום מדויק.

פעילות שהיתה אופיינית גם היא לשבויים היתה איסוף כספים לטובת משפחות או חברים במצוקה, אם באזורי הסגר ואם במרכזי פליטים, ככל שהיה אפשר להגיע אליהם. מהמחנה היה אפשר לשלוח סכום של עד 100 RM.

גם מכתבו של דויד קוורטלר מוחזר אליו. בני משפחתו בסקופיה "נסעו". גם הם – לטרבלינקה.

Kvartler, vraćena dopisnica.

David Kvartler The returned Postcard.

קוורטלר, הגלויה שחזרה.

דיוקנו של דויד קוורטלר.
צייר משה מבורך.

השמדתם של יהודי מקדוניה התחילה והסתיימה במרץ 1943. משפחתו של יעקב נבון היתה בביטולה המסופחת לבולגריה. המכתב האחרון שקיבל מהם היה מפברואר 1943 ומאז לא כלום. על שאלתו היכן נמצאת רעייתו עם חמשת הילדים, נענה על ידי הצלב האדום כי הם "נסעו בכיוון בלתי ידוע". אם ייוודע להם משהו עליהם — הם יודיעו לו. לא נמסר לו שה"כיוון הבלתי ידוע" היה מחנה המוות הידוע היטב, טרבלינקה.

GEBÜHRENFREI

Comité International de la Croix-Rouge
Internationales Komitee vom Roten Kreuz

AGENCE CENTRALE DES PRISONNIERS DE GUERRE
GENÈVE (Suisse)
Zentralstelle für Kriegsgefangene
GENF (Schweiz)

1305

M NAVON Jakov
Nr. 514
Stalag XII/F
Deutsches Reich

14 OCT. 1943

Ref. Nr. C.C.Y.4973
AL/YM

Genf, (Datum des Poststempels)

Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz bestätigt den Empfang Ihres Schreibens vom 12.4.1943 (erhalten am 1.10.43) betreffend Ihre Gattin mit Ihren 5 Kindern wohnhaft in Bitolj, Sinanogina ul.10.

Es wird sich bemühen Ihrem Wunsch nachzukommen und Ihnen Mitteilung machen, sobald eine Nachricht eintrifft.

Hochachtungsvoll

COMITÉ INTERNATIONAL CROIX-ROUGE GENÈVE

הצלב האדום הבינלאומי מאשר קבלת בקשתו של יעקב נבון בקשר למקום המצאם של אשתו וחמשת ילדיו.

לא היתה זו הפסקה שחלה בהתכתבות, אלא נתק גמור, לאחר תנועת מכתבים סדירה יחסית, שהתנהלה עד אז. אנו כותבים מכתבי טירוף, מבקשים, מפצירים, משביעים, פונים לאלוהים ולבני־אדם, ללא הועיל. כל תשובה אינה מגיעה. אנו פונים גם אל הצלב האדום הבינלאומי, כי אין לנו שום כתובת אחרת. לעיתים אנו נענים בתשובות מוזרות.

אנו מנהלים מאבק על מנת שאמנת ז׳ינבה תיושם כפי הראוי על שבויי המלחמה. לנו, ליהודים, שום מחאה איננה מועילה. אבל כמה מחברינו, שבויים סרבים הנשואים לרעיות יהודיות, מצילים את נשיהם מן הגירוש למחנה (דושאן טימוטייביץ׳), אפילו משיגים את שיחרורן ממחנה סיימישטה (פרדראג אנטיץ׳).

ב־21 בינואר 1942 היפנה זקן צריף מספר 16 באוסנבריק, בשמם של 31 השבויים המוחזקים בו, מכתב אל נשיא הצלב האדום בבלגראד:

אדוני הנשיא הנכבד,

קיבלנו את אישורה של מיפקדת־המחנה הגרמנית לפנות אליך בדרך זו. לפיכך אני רשאי להפנות אליך, בשם חבריי, את הבקשה הבאה:

גרוש היהודים מבלגראד למחנה פגע קשות גם ברבים מאיתנו, אבות למשפחות שחיו בבלגראד. מראשית דצמבר אשתקד לא הגיעו אלינו שום ידיעות מבני משפחותינו, ואנו שרויים בדאגה כבדה. איננו יודעים איפה נמצאים בני משפחותינו (סיימישטה?), גם לא אם הם חיים ובריאים, ואנו חרדים לבריאותם של הורים זקנים וחלשים וילדים רכים בשנים.

כקצינים שנפלו בשבי בעודם ממלאים את חובתם לארצם ומולדתם, אנו פונים אליך, אדוני הנשיא, בכל לשון של בקשה כי תואיל להפעיל את השפעתך למען יתערב הצלב האדום המקומי אצל השלטונות האחראיים, הגרמנים והסרבים, כדי שבני משפחותינו, על פי הרשימה המצורפת, וכל משפחות הקצינים השבויים, ישוחררו ממעצרם הכפוי וישולחו מהמחנות אל בתיהם, ושעד להחלטה על כך יתאפשר קשר המכתבים בינינו לבין משפחותינו הכלואות במחנה.

חבריי לשבי ואנוכי נכיר טובה גדולה לך ולצלב האדום שלנו, אם תואילו לעשות ככל יכולתכם כדי להיוודע מה עלה בגורלן של המשפחות ששולחו אל המחנה ובמידת האפשר גם כי תדאגו שנציגכם יבקר אצלן ויודיע לנו מה מצב בריאותם ותנאי חייהם של בני משפחותינו.

אנו משוכנעים כי אתה, אדוני הנשיא, תגלה הבנה נאותה לדאגה המובעת בבקשתנו זו וכי תואיל בטובך לעשות ככל יכולתך למען המשפחות שלנו.

אני ורעיי עמי מודים לך מראש על היענותך.

ברחשי כבוד עמוקים,

דויד א. אלקלעי
סגן (מיל.) לענייני משפט
שבוי מס. 2169

למכתב צורף טופס לתשובה. המכתב נותר בלא מענה. אחרי המלחמה נמצא בארכיון הצלב האדום היוגוסלבי.

האומר שנסעו לבקר אצל מר מלאך־המוות, ובבית נשאר "קדיש" וכדומה. מפליא רק שלעיתים עוד מוסיפים, שלבטח שפר גורלם של מי ש"נסעו", בהשוואה לאלה שנשארו בבית.

מהמולדת מגיע העיתון "הזמן החדש". המון ידיעות מחרידות: "200 קומוניסטים ויהודים נורו למוות", "122 בני ערובה, יהודים וקומוניסטים, נורו למוות בפעולת תגמול". המילה "יהודים" איננה נכתבת עוד באות רבתי, אלא באות רגילה. דבר פעוט המדגיש את פחיתות הערך של כל מה שהינו "יהודי".

היססנו אם להראות לחברים שלנו את "הזמן החדש" מה־19 ביולי 1941. כל עוד רק מדברים על בני הערובה, אדם מרגיש חלחלה ואימה, אך הפעם הובאו גם שמות ההרוגים, ביניהם פאבלה ביהאלי, אחיו של חברנו אוטו ביהאלי וכן יבגני מנדלבאום, קרוב משפחה של רפאילו בלאם.

בודדים מקבלים מכתבים מאלבניה, מהונגריה, מבולגריה, מעל לכול מדלמטיה, שסופחה לאיטליה. לא פעם מגיעים המכתבים דרך כתובות שונות, לעיתים קרובות בלתי מוכרות, אבל כתב היד מוכר.

Hier abtrennen! / Tu oddzielić

Kriegsgefangenenpost — Gebührenfrei

Antwort-Postkarte

4 XII

БЕОГРАД 1 31 20.11.42 10 BEOGRAD 1

An den Kriegsgefangenen

St Helfgott Hermann

Gefangenennummer: 7488

Lager-Bezeichnung: Kriegsgef.-Offizierlager XIII B, Nürnberg

Baracke-Nr.: 39

Deutschland (Allemagne)

Absender: / Nadawca:

Vor- und Zuname: / Imię i nazwisko: Anna Helfgott

Ort: / Miejscowość: Zemun

Straße: / Ulica: Juden-Frauenlager

Kreis: / Powiat: Pavilijon 3 - blok 37

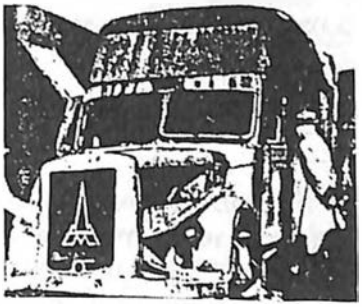
"קוטלת נפשות" שהופעלה ב"יודנלאגר זמלין" באביב 1942.

עד דצמבר 1941 עוד קיבלו כמה מחברינו תשובות מבני משפחותיהם בארצם הכבושה. הנשים והילדים הועברו בין ה־8 ל־12 בדצמבר 1941 אל מחנה סיימישטה, הוא "Judenlager Semlin" שהוקם בביתני יריד בלגראד על אדמת "המדינה הקרואטית העצמאית", (אם כי ההנהלה היתה בידי הגרמנים), ועוד זמן מה היה מי מאיתנו מקבל אפילו משם תשובה. האחרונה נושאת תאריך 14 באפריל 1942. מאז — לא כלום.

אז לא ידענו שממרץ עד ראשית מאי 1942 היו עצירי סיימישטה מובלים בתוך תא גז נייד — משאית שנועדה במיוחד למטרה זו ונודעה בשם "קוטלת נפשות" — ושכולם עד אחד נחנקו למוות.

מיומנו של מהנדס יבגני־ז׳ניה קוזינסקי:
״ביום השנה לנישואיי פניתי לקרוא את שני מכתביה האחרונים של קלרה. השפעתם עלי היתה מוזרה. אינני רגיל עוד שמישהו אומר לי ״ז׳ניצ׳קה היקר, האהוב״, שפונים אלי בעדינות, באהבה ובדאגה, כפי שרק רעיה ואמא עשויות לדבר. הייתי אחוז התרגשות. העדינות, השפה הרכה, האהבה, הכאב והיאוש חנקו אותי. קראתי, נסחפתי, ומכאובי הפנימי הלך והתעצם... הדבר נמשך כמה ימים. מאז לא שבתי לקרוא במכתבים הישנים. רק הוספתי לשמור עליהם בקנאות בכיס הפנימי של חולצתי.״

היינו רשאים לקבל חבילות עם מצרכי מזון, סיגריות וכל מיני דברים קטנים שהקלו במידה רבה על חיי השבי, ותכופות גם שימשו כ״אמצעי תשלום״ בידינו להשיג הטבות למיניהן. את החבילות יכולנו לקבל רק אם הקפדנו לשלוח את ה״Paketschein״ שלנו (איש לא קרא אחרת ל״מדבקות״ הללו).

קיבלנו טפסים שבהם הוראות מדויקות למשלוח החבילות, והיה עלינו לשגר אותם אל השולח הפוטנציאלי של חבילה.

כאשר הגיעו לבסוף החבילות הראשונות, הם שיקפו בכל פרט ופרט שבהן את הדאגה והאהבה אלינו. הכול היה ארוז בתשומת־לב. הרגשנו שאיננו לבד. מישהו אי־שם אוהב אותנו, חושב עלינו. לא היינו מודעים כלל לכך שעל פי רוב היה מצבנו טוב משלהם. לא שיערנו לאילו ויתורים נדרשו ובאילו קשיים היה כל זה כרוך, לא העלינו על דעתנו כי המשפחות חסכו מפיהן כדי להקל עלינו את שביינו.

ההתכתבות עם המשפחות נפסקה. כמעט מדי יום ביומו מגיעה אל מישהו ידיעה מצונזרת על אסון שפקד את משפחתו, או שאדם שכל את אחיו, שאביו נורה או כל משפחתו נרצחה. מגיעות גם הידיעות על קורבנות הראציה בנובי־סאד, שהושלכו אל מימי הדאנובה, על היעלמותם של עצירי מחנות ההסגר בבלגראד, בבאנייצה ובטופובסקה שופה, על ההשמדה השיטתית של האוכלוסיה היהודית. כל גלויה כזאת פוגעת היישר בלב, פעם בזה ובפעם בזה.
כאן בשבי יצרנו לנו משפחה ׳תחליפית׳. אם אמנם, כפי שנודע לנו — אף שאיננו יכולים להאמין בזה — פקד האסון את משפחתנו הרחוקה, קל יותר לקבל את הידיעה בהיותנו חלק מ״משפחה״ שבה כל אחד מאיתנו פגוע. נחמה עגומה, ובכל זאת נחמה פורתא.

קמעה קמעה אנו מתוודעים לגורלם של אלה שאיננו יכולים להתכתב איתם ישירות. על פי רוב מתנהלת ההתכתבות בשפה מוצפנת מיוחדת, אסוציאטיבית, תוך שימוש בביטויים בעברית ובשפות אחרות. כך למשל מודיעים לנו על מות יקירינו במשפט

כעבור יומיים הגיעה תשובת הגנרל ר. פטרוביץ׳, שציין כי דיווח לשלטונות הגרמניים על התלונה ונאמר לו שההוראה הגיעה מטעם OKW (המיפקדה הגרמנית העליונה), ועל כן אין שלטונות המחנה יכולים ואינם מעוניינים להתערב. נמסר לו שאין להפנות את תלונת היהודים אל המיפקדה הגרמנית המקומית במחנה, אלא יש להחזירה לשולחיה כבטלה ומבוטלת. לבסוף, יש גם להביא לידיעת היהודים כי ב־5 בפברואר הם מצווים להתייצב כשהסמל תפור למדיהם.

מהנדס יבגני־ז׳ניה קוזינסקי רשם ביומנו:

״הגילויים האנטישמיים ממוטטים את התיאוריה שלנו, כי ראוי היה שעמיתינו הלא־יהודים יגלו דווקא ברגעים הקשים ולו שמץ של אהדה כלפינו, במצבנו כ׳מסומנים׳. ביוגוסלביה יצאנו למלחמה והיינו מוכנים להקריב למענה את חיינו לאו דווקא כיהודים, אלא כפטריוטים. בהשוואה לרבים מעמיתנו, הצטיינה התנהגותנו ביתר הגינות. אם אצא מכאן בחיים — אפנה אל הציונות.״

ב־26 במרץ שוחררנו מנשיאת הסימן הצהוב עם המגן־דויד ושוכנו בנבדל מכל האחרים, באזור מגודר בתיל ובביתן נפרד, B VII, שהיה מבודד כליל משאר הביתנים. זה היה מחנה בתוך מחנה, גיטו בתוך השבי. קיבלנו פחות טפסי התכתבות עם המשפחה, דבר שהיה לנו קשה ביותר, שכן הגיעו אלינו ידיעות על רדיפות היהודים בארצנו הכבושה והמבותרת. בעניין זה היו גילויים ראויים לשבח של עמיתינו הלא־יהודים, שעל אף הסכנה להיפגע מכדור אחד השומרים היו משליכים אלינו מעבר לגדר־התיל את הטפסים שלהם, או שהיו מעבירים אלינו ידיעות.

כדי להקל על מלאכת הצנזורה הגרמנית, היינו רשאים לנהל את ההתכתבות שלנו רק בשפה הגרמנית. היתה אפילו חותמת דו־לשונית שהוטבעה על הטופס: ״Nur in Deutscher Sprache schreiben״ ו״תשובה רק בשפה הגרמנית״, בתוספת של ״אסור לכתוב בין השורות״. וכדי למנוע כתיבה בדיו סמויה, נמשח כמעט כל מכתב בנוזל לחשיפת מסרים סמויים. המכתבים המצונזרים נשאו את החותמת ״Geprüft״.

למיגבלות אלו התחכמנו באמצעים שונים, שלא פעם היה קשה מאוד לפענחם. לימים, כשהעבירו אותנו שוב ושוב ממחנה למשנהו ובכל העברה כזאת היו מחפשים והופכים בכלינו, זייפו חברינו את החותמת Geprüft, כדי שהגרמנים לא יחרימו בשעת החיפוש יומנים ומכתבי סתר שונים.

מבחינתנו כשבויים היו הידיעות על משפחותינו ומן החזית מכריעות בחשיבותן. בעניין המשפחות — היקף האסון, ומן החזיתות — ידיעות שהיו תמיד רוויות אופטימיות. למן השנה הראשונה שלנו כשבויים טיפחנו בלבנו תקווה שתהיה גם האחרונה.

נירנברג, אופלאג XIII B

אנו מגיעים לנירנברג, מולדת חוקי הגזע.

בליל כפור דומה מחנה נירנברג לעיר גדולה. בקצותיו בונקרים ועל המגדלים ניצבים שומרים חמושי מקלעים, המכוונים אלינו. מעלינו שמיים משורבטים באורות הפרוזיקטורים. לא זכור לי כמה שערים נפתחו לפנינו וכמה נסגרו מאחורינו, דרך כמה גדרי תיל עברנו.

אנו ממתינים בצריף־העץ הקר. קבלת הפנים, החיפוש בכלינו והרישום בכרטסת המחנה נמשכים יום תמים. כל אחד מאיתנו מקבל דיסקית מתכת שעליה נחרט:

Oflag XIII B. Kgf No.... (מחנה הקצינים XIII B, שבוי מלחמה מס׳...)

משבוצע הרישום, הפכנו למספרים. חשנו עלבון, לא שיערנו כי זוהי ערובה לחיים, הענקת תוקף חוקי למעמדנו כשבויים במונחי אמנת ז׳נבה.

במענה על שאלת הלאום הצהירו רבים מאיתנו כי הם סרבים או קרואטים בני דת־משה. נאמר לנו שאין דבר כזה. רשמו אותנו כיהודים. היינו קבוצת אנשים בעלי מקצועות שונים, יוצאי מקומות רבים ושונים, נבדלים איש מרעהו מבחינת המוצא והמנטליות, הגיל והדרגה הצבאית, ורק שני דברים היו משותפים לכולנו: היותנו יהודים ושבויי מלחמה.

היינו מלוכלכים, שורצי כינים, לא מגולחים. לאחר המסלול הארוך המפרך בדרכי רומניה והונגריה עד שהגענו למקום השבי, היו מדינו מטונפים וקרועים. כאשר התרחצנו, עברו המדים שלנו חיטוי. קיבלנו אותם מקומטים, עם כתובת שהוטבעה על החולצה בשלוש אותיות גדולות: KGF (Kriegsgefangener, שבוי־מלחמה), כדי שייקל לזהות אותנו במקרה שננסה להימלט.

רק לפנות ערב שיכנו אותנו בביתנים. דרגשי־עץ דו ותלת קומתיים ומצעי־הקש נידמו למאורת כלבים, הרצפה היתה מכוסה ברפש, האוויר חמצמץ, רווי אדים ערפליים. התחלחלנו: האפשר לחיות ולשרוד בתנאים אלה?

התקבצנו סביב תנור הברזל שניצב באמצע, כי חומו לא הספיק לחמם את כל חלל הביתן.

הימים הקצרים ארוכים כל־כך. בלילות אנו קמים כמה פעמים, מדשדשים לעבר בית השימוש המרוחק כשלושים מטר. יקיצה עכורה, רחצה בחוץ, במים מקפיאים. בתוך הצריפים אנו קופצים במקום, כדי להערים על הכפור.

ב־2 בפברואר 1942 הופרה אמנת ז׳נבה בהפליה בוטה נגדנו. הקצינים היהודים השבויים אולצו לשאת על מדיהם סמל גדול צהוב שעליו מוטבע מגן־דויד שחור, עם המילה "JUDE" בתוכו. סגן־אלוף (מיל.) המהנדס לבל ורב־סרן (מיל.) יצחק ברוך שיגרו ב־4 בפברואר 1942 מחאה בכתב אל הגנרל סטאניסלבלייביץ׳, שנכתב בה כי שני אמצעים אלה מהווים הפרה של אמנת ז׳נבה, האוסרת על כל אפליה בין השבויים מטעמי דת, שהרי כולם נפלו בשבי כקצינים יוגוסלבים, ודבר זה חייב להבטיח שוויון זכויות מלא ביניהם לבין שאר הקצינים השבויים. השניים מבקשים מבעל הדרגה הבכירה בין הקצינים השבויים להתערב בעניינם ולנקוט בצעדים המתבקשים כדי לבטל את ההוראה.

״השיבה למולדת״ אל בולגריה

שלטונות הצבא הגרמניים נהגו לשחרר מפעם לפעם מן השבי קצינים יהודים שהזדהו כנתיני אחת הארצות הידידותיות מבין מדינות הציר. ב־1942 נרשמה קבוצה של קצינים שהתגוררו בעיר פירוט. בעת ההיא היתה פירוט מסופחת לקיסרות הבולגרית. בהגיעם מסופיה לפירוט, נעצרו ב־12 במרץ 1943 ועם שאר יהודי מקדוניה נשלחו אל מותם בטרבלינקה.

אחד מהם, מילה ויס, היה בר מזל: הבולגרים לא הכירו בו כאחד מ״שלהם״, והוא הוחזר לגרמניה.

גם פאבלה מלמד יצא עם הקבוצה הזאת, לאחר ששינה בתעודת הזהות שלו שתי אותיות שהפכו את שמו ליפאבלה מוחמד׳ ואותו ל״טורקי״. מסופיה יצא לאיסטנבול ומשם הגיע לארץ ישראל, התנדב לצבא הבריטי ולחם עם כוחות הברית במדבר המערבי בצפון אפריקה.

משמאל: ד״ר מוריץ ברוך, פאבלה מלמד (״מוחמד״), אלברט אלטרץ, מנוח אלקלעי, אלכסנדר בצלאל — קדמון־לוי (שקיבל את פני הקבוצה), סמי אלפנדרי ומילה וייס. התצלום נעשה בסופיה בשנת 1942.

S leva: dr Moric Baruh, Pavle Melamed (''Muhamed''), Albert Altarac, Manoh Alkalaj, Aleksandar Becalel — Kadmon-Levi (koji je grupu prihvatio), Sami Alfandari i Mile Vajs. Fotografija je snimljena u Sofiji 1942. godine.

Dr. Moritz Baruch. Pavle Melamed ('Muhamed'), Albert Altaras, Manoakh Alcalay, Alexander Bezalel, alias Kadmon-Levi [who welcomed the group in Sofia], Samy Alfandary and Mile Vajs (Weiss) Picture taken in Sofia in 1942.

"השיבה למולדת" אל חיק המוות

כללי אמנת ז'נבה קובעים כי בהיעדר תנאים לטיפול רפואי נאות בשבויים החולים אנושות, חייבת המעצמה שמחזיקה בהם להחזירם למולדתם או לארץ ניאוטרלית כלשהי. היה מובן מאליו שיישום ה"שיבה למולדת" אל סרביה בראשות נדיץ' פירושה מבחינת היהודים היה מוות ודאי. על־אף נסיונות השכנוע להימנע מן השיבה, נרשמו שנים־עשר משבויי המלחמה החולים באמצע שנת 1942 כמועמדים "לשוב למולדת". בהגיע הקבוצה אל תחנת הרכבת של בלגראד נשללה מהם דרגתם הצבאית והם הפכו ל"יהודים מן המניין", שהובלו ב־24 ביולי 1942 אל מחנה באנייצה וב־3 באוגוסט נורו למוות. עם הרוגי מחנה באנייצה נימנו:

באואר רוברט, סוחר, יליד 27.2.1890, מקארלובץ;
אבנשפנגלר לאופולד, אדריכל, יליד 3.6.1903, מדוברייניה;
גיסקן רודולף, רוקח, יליד 1902 מפליבניצה;
גוריין זייגה, סוחר, יליד 25.10.1889;
גוטמן בלה, רוקח, יליד 10.6.1906;
הירשלר רוברט, פקיד, יליד 9.6.1904 מקופריבניצה;
הוכנר דויד, מנהל בנק, יליד 10.10.1885 מניש;
קריסהאבר לאדיסלב;
פינטוביץ' יובאן־ז'אן, פקיד, יליד 14.1.1889 מבלגרד

לאדיסלאב־לאצי קריסהאבר

אמות מידה ואפילו עקרונות מחמירים מן הראוי להעניק להם את אות הגבורה. אחד מהם היה יהודי. רבים הכירו אותו על פי קולו, גם אם לא ידעו את שמו. זה היה הנריק פינגרהוט, לשעבר קריין ברדיו בלגראד. כקצין מילואים נקרא גם הוא לשרות צבאי ושירת בחטיבה שלי. עם פרוץ המלחמה נמצאנו בדרום הארץ, בחזית הסמוכה לדבאר. בעוד הטנקים האיטלקיים מתקרבים והולכים, כינסתי את כל הקצינים שלי וביקשתי שאחד מהם יתנדב לצאת בראש קבוצת חיילים כדי לבדוק מה ניתן לעשות מול פני הפלישה. איש לא קם, איש לא היה מוכן להתנדב חוץ מיהודי אחד, הנריק פינגרהוט. הוא יצא בראש חייליו ולא רק שהביא לנו ידיעות יקרות ערך, אלא גם לקח בשבי והביא אלינו טנק איטלקי על צוותו. במשך ארבעה ימים רצופים המשיך פינגרהוט להיות המתנדב האחד והיחיד. ביום הרביעי, 9.4.1941, איתרע מזלו ובדרכו אל הבסיס, ליד הכפר ג׳פישטה, נפל חלל. כיוון שהאיטלקים תקפו, לא היתה לחיילים שהות לקבור אותו, ויש להניח שנותר בשטח לשמש טרף לעיט. באופן זה, רבותי הקצינים, מצא את מותו הנריק פינגרהוט, אדם הראוי שיוענק לו אות קרג׳ורג׳ה כהוקרה על גבורתו.״

דממה השתררה במקום. הקצינים, עד לא מכבר במצב רוח ״קרבי״, התפזרו נכלמים. אפשר לומר שהנריק פינגרהוט המת הציל ממעשה לינץ׳ את עמיתיו היהודים השבויים.

יהודית ברגמן־פינגרהוט, רעיתו של הנריק, חיפשה את עקבות בעלה וב־9.3.1943 קיבלה באמצעות הצלב האדום הבינלאומי את הידיעה על נפילתו בכפר ג׳פישטה ליד דבאר. כל הפרטים מתאימים לאלה שנמסרו בנירנברג מפי סגן־אלוף יפטה יובנוביץ׳.

משה אלפנדרי, לעומת זאת, הצליח לקפוץ מן המשאית לאחר שנישבה ולשוב אל ביתו. הוא לא יכול היה להעלות על דעתו כי עשוי היה להישאר בחיים אילו הובל אל השבי. הוא נרצח במחנה טופובסקה שופה.

קבוצה של אנשי־צבא יוגוסלבים נקלעה לסופיה. פאפו, יהודי מסופיה, עבר לידם ופנה אליהם בשפה הספניולית: "יש יהודים ביניכם?" אחד מהחיילים זיהה את עצמו. פאפו שיחד את השומר ו"פדה" את השבוי. האיש חזר מאושר אל עירו ביטולה ואל חיק משפחתו, משם התכתב עם איש חסדו עד ל־11 במרץ 1943, עת הובל עם משפחתו אל מותם בטרבלינקה. פאפו לא מחל לעצמו כל ימיו על כי במו ידיו הביא בעקיפין למותו של האיש.

"הטובעים"

אנשי צבאה של יוגוסלביה המלוכנית נישבו בדרכים שונות ומשונות. לאחר כיבושה של יוגוסלביה, סירבה אחת מקבוצות הקצינים והחיילים להיכנע לגרמנים. הם עברו את הגבול הדרומי, נכנסו ליוון והרחיקו עד לקלאמאטה שבחלקו הדרומי של הפלופונסוס. שם נפלו בידי הגרמנים והובלו אל מחנה האיסוף הגדול בקורינט, ומשם הועברו ברכבת לנמל פיריאוס.

ב־24.5.1941 הועמסו 500 שבויים יוגוסלבים על ספינת התובלה היוונית "הלנה קנוריוטי", שהפליגה בדרכה אל סלוניקי כשדגל גרמני מתנוסס עליה. כעבור שלושה ימים, ב־27.5.1941, במרחק של עשרה קילומטרים מן החוף, פגע טורפדו בדופן הימנית של הספינה ובבת אחת החלו המים לפרוץ פנימה. בהלה פשטה בין האנשים, שכן לשבויים לא היו חגורות הצלה. מי שידעו לשחות זינקו אל המים, אחרים ניסו להאחז בחפצים שונים שצפו על פני המים. כעבור פחות מחצי שעה שקעה הספינה וטבעה.

שעתיים לאחר האסון הופיעו כמה ספינות יווניות, שקלטו את הניצולים והעבירו אותם אל הנמל הקרוב שבהאלקידיק. שם כבר המתינו להם הגרמנים, שאספו אותם והעבירום לסלוניקי, ומשם אל מחנה שבויים בגרמניה. במיפקד נעדרו 180 איש: 147 מכלל 377 הקצינים טבעו, ומספר הקורבנות מכלל 123 בעלי דרגות אחרות היה 33. בין הטובעים היו גם כמה יהודים, ביניהם אנדרייה לוסטיג ואוטו שטיינר. שמות האחרים אינם ידועים. בין הניצולים, שנשלחו לגרמניה, היו ננדור־נוח פרנקל, וויקו קיש, רוברט פאנט, יעקב שווארץ ולדיסלב־צבי ויג.

הנריק פינגרהוט (1941-1910)

באופלאג B XIII בנירנברג שוכנו השבויים שהגיעו מן הארץ אשר הובסה מהר כל־כך ובאופן מחפיר שכזה. הגאווה הלאומית היתה פגועה, חיפשו את האשמים. עד ש"מצאה" אותם קבוצה קטנה, קולנית ושוחרת קרב, של קצינים יוגוסלבים. וכי מי אם לא היהודים יכול להיות אשם? היהודים הם האשמים, יהודים ששירתו כקצינים בצבא המלוכני. הם שחיבלו, הם שתמכו בגרמנים!

האוירה היתה מתוחה ביותר, באוויר ריחף ריח לינץ'. אז קם אחד השבויים, סגן־אלוף במטכ"ל לשעבר יפטה יובאנוביץ', וביקש את רשות הדיבור.

"רבותי הקצינים, במלחמה זו נוצחנו בפחות מעשרה ימים," אמר יובאנוביץ'. "מתקבל הרושם כי בשום מקום לא גילה איש כל התנגדות שהיא, אם כי היו פה ושם גם גילויים כאלה. על מקרים יוצאי דופן אלה, הראויים להוקרה, הייתי רוצה לספר לכם כעת, ולהבהיר שגם במלחמה קצרת ימים זו היו גם היו גיבורים, אנשים שעל פי כל

לפני השבי: פגיעה בכבוד

מירקו פוקס נקרא באוקטובר 1940 למילואים. בינתיים יצאה ההוראה על הגבלת מספר המקומות המוקצים לתלמידים ממוצא יהודי ברישום לבית־הספר התיכון ולשנת הלימודים הראשונה באוניברסיטה. בתו של מירקו פוקס, לאה, שסיימה בית ספר יסודי, נכללה גם היא במסגרת ה"נומרוס קלאוזוס" ולא איפשרו לה להירשם לבית הספר התיכון. היא התבשרה על כך ב־19.10.1940. בתגובה שיגר מירקו פוקס אל מפקדו הודעה על פרישתו מתפקידו כקצין מילואים, מן הטעמים הבאים:

"לאחר שעקב החלטת שר החינוך אני נחשב מעתה לאזרח סוג ב', אם לא למטה מזה, אף־על־פי שהחוקה קובעת שוויון זכויות בין כל האזרחים כולם, ללא הבדלי לאום והשתייכות דתית, אני רואה את עצמי בתוקף החלטה זו כבלתי ראוי להוסיף ולשרת בתפקידי כקצין מילואים... ברור לי שאם התפטרותי תתקבל, ייגרם לי אישית נזק ממשי, אך אני סבור שגם כטוראי המועסק בחפירת תעלות או בכל עיסוק דומה אוכל לתרום למדינתי... אני רואה בצעד שנקטו הרשויות כאשר גרשו את בתי מבית־הספר עלבון כבד, ואני סבור שיחס כזה אל משפחתי מעיד שאינני נחשב בעיני רשויות המדינה החדשה כאזרח ראוי דיו. כיוון שאני רואה בשירותי כקצין בצבא תפקיד גבוה ומכובד, לא אוכל להרשות לעצמי להוסיף ולשרת בתפקיד זה ולהתהדר במדי קצין, כאשר הזכות להיחשב לאזרח הגון נשללת ממני בפועל..."

"שירות המילואים" של מירקו פוקס ארך ארבע וחצי שנים.

כניעה, התפוררות, שבי

על מספרם של קצינים וחיילים שנפלו בשבי הגרמנים עם מפלת צבא יוגוסלביה המלוכנית ניתן ללמוד גם מן העובדה, שהגרמנים לא הספיקו לארגן די מערכות תובלה להעברת מספר ענק כזה של שבויים, ואפילו לא על ידי דחיסתם אל קרונות בקר, שכל אחד מהם הכיל הרבה יותר "ראשים" מן המכסה המותרת ככתוב. בתחילת מאי 1941, כאשר רוב רובם של שבויי המלחמה כבר הגיע לנירנברג או לאוסנבריק או שנמצאו בדרכם למחנות אלה, הוסיפו להמתין להעברתם לגרמניה המוני שבויים שנותרו עדיין במחנה המעבר בבלגראד. הם בכל אופן זכו מפעם לפעם להבריח דואר מהמחנה או לידיעה כלשהי על משפחותיהם או מהן.

במקרים מסוימים קיבלו יחידים אישור על היותם שבויי־מלחמה והמתינו בבתיהם עד שיגיע תורם. אחד מאלה היה ד"ר הינקו סאלץ. כשאר היהודים סומן בטלאי הצהוב ויצא לעבודות כפייה בפינוי ההריסות. ב־27 ביולי 1941 זומנו כל היהודים בני 16 עד 60 שנה אל רחבת המפקדים בטשמיידאן. יום לפני כן ביצע צעיר בשם אלמוזלינו מעשה חבלה שכוון נגד הגרמנים והצליח להימלט אל שורות הפרטיזנים. כפעולת נקמה ערך אגון סאבוקושק, הקומיסר לענייני יהודים, סלקציה, בחר מעל למאה יהודים חפים מפשע ואיים להוציאם להורג בירייה אם לא יימסר לידי השלטונות מבצע פעולת החבלה עד לשעה שש אחרי הצהריים. אחד ממאת האנשים שהפור נפל עליהם היה גם ד"ר סאלץ, שבדרך מקרה נמצא בידו האישור המעיד כי הוא שבוי מלחמה גרמני, ואת האישור הזה הציג בפני הקומיסר אגון. מאות בני הערובה הוצאו להורג ואילו ד"ר סאלץ הצליח להימלט אל שטח הכיבוש האיטלקי.

מקורות

★ צבי עזריה־הלפגוט, **עדים אנחנו**, ת״א 1970.

★ יוסף לדור־לדרר: יהודים כשבויי מלחמה בגרמניה, תוך שימת לב מיוחדת לחיילים יוגוסלביים, ילקוט תש״ח-תשל״ח, התאחדות עולי יוגוסלביה, ת״א 1978, עמ׳ 157-174.

★ Oto Bihalji-Merin, Do vidjenja u oktobru, Beograd 1947.

★ Dnevnik Ženje Kozinskog, Beograd 1961.

★ HAGADA, prigodom proslave 20-godišnjice oslobodjenja iz zarobljeničkih logora u Njemačkoj, Tel Aviv 1965.

★ IZ ROPSTVA U SLOBODU, Tel Aviv 1980.

★ Josef Lador-Lederer, Jevreji u nemačkom ratnom zarobljeništvu, s naročitim osvrtom na jugoslovenske vojnike, Yalqut 1948-1978, Udruženje doseljenika iz Jugoslavije (HoJ), Tel Aviv 1978, str. 157-174.

★ Josip Presburger, Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj, Jevrejski istorijski muzej, ZBORNIK 3, Beograd 1975, str. 225-275.

★ SEĆANJA prigodom proslave 25-godišnjice oslobodjenja iz zarobljeničkih logora u Njemačkoj, Tel Aviv 1970.

★ Stanislav Vinaver, Godine poniženja i borbe, Život u nemačkim "Oflazima", Beograd 1945.

★ Nikola Vujanović, Front u žicama, Beograd 1979.

כמו כן השתמשנו בחומר שהתפרסם מעת לעת ב״בילטן״, ביטאון התאחדות עולי יוגוסלביה, וב״יבריסקי פרגלד״, בטאון איגוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה היוצא בבלגראד, בדברים מפרי עטם של דויד־דאציה אלקלעי, אברהם־ארפד אפשטיין, ולדימיר קראוס, ואחרים.

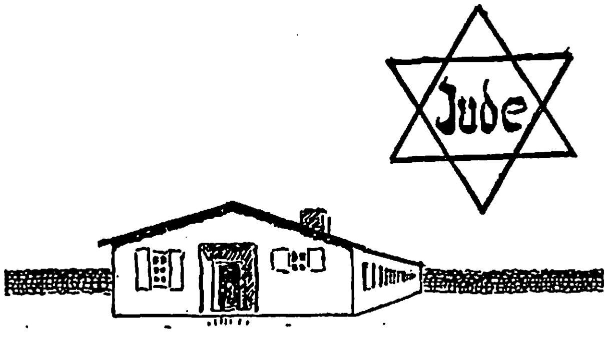

ציור משה מבורך.

היו נתונים בשבי במלחמה זו, היה זה מעניינה של גרמניה להכיר ולו למראית עין בסעיפי אמנת ז׳נבה, כשם שהעובדה שברית־המועצות לא היתה חתומה על האמנה היתה נוחה להם, ומיליוני השבויים הסובייטיים היו נתונים בתנאים מחפירים ורבים מהם ניספו.

על פי כללי האמנה צריך היה לרשום את שבויי המלחמה בנופלם בשבי, ואת הרשימות להמציא למשרדי הצלב האדום הבינלאומי בז׳נבה. כיוון שדבר זה מנע מהגרמנים לנהוג ביהודים שנלקחו כשבויי מלחמה כפי שנהגו בכלל האוכלוסיה האזרחית ברחבי אירופה הכבושה ועל אף נסיונם להחיל את ״הפיתרון הסופי״ גם עליהם, לא נותר להם אלא להתנכל ליהודים השבויים בדרכים שונות של כפייה, בהשפלות והגבלות למיניהן. בצעדיהם אלו זכו לתמיכתה המלאה של ״הממשלה הסרבית להצלת העם״ בראשות הגנרל מילן נדיץ׳, שהיו לה תומכים ומלשינים גם במחנות השונים. בנסיונם למצוא את האשמים בטראומה שהותירה התבוסה המבישה ניסו להפיל את האחריות על היהודים, וזכו בכך לתמיכה בלתי מסויגת מצד השלטונות הגרמניים במחנות. אלמלא נמצא בנירנברג קצין סרבי שלא נרתע מסיפור ארועי המלחמה קצרת הימים שבמהלכה גילה אחד היהודים אומץ־לב בלתי רגיל, לא מן הנמנע שהדברים היו מגיעים אפילו למעשי לינץ׳.

ההפליה והטרור היו שיטתיים ביותר. היה זה מצב של שבי שנוספה לו שלילת זכויות על פי תורת הגזע. בתחילת שנת 1942 סומנו הקצינים היהודים בנירנברג, באופלאג XIII B, על ידי הטבעת סמל צהוב עם מגן דויד שעליו הכתובת ״JUDE״. המסומנים פנו במחאה חריפה אל מיפקדת המחנה, אלא שמיד אחרי כן הופרדו משאר השבויים ושוכנו באגף הענושים, הוא מחנה ״ס״. זה היה מחנה בתוך מחנה, כך שהסמל הצהוב היה מיותר.

ההפרה הבוטה של אמנת ז׳נבה התרחשה שוב בעת העברת היהודים מאופלאג VI C באוסנבריק אל הבונקרים התת־קרקעיים של קו־מאז׳ינו בשטרסבורג, כאשר הקצינים רותקו בשלשלאות במהלך העברתם לשם.

היו גם רציחות, התאבדויות מבוימות ופציעות. אף־על־פי־כן, רוחם של שבויי המלחמה היהודים לא נשברה. אף שנודע להם על הגורל הנורא שפקד את משפחותיהם, שנרצחו באותה מולדת שלמענה יצאו למלחמה, השכילו לעבור את כל דרך החתחתים עד ליום השחרור. בשובם ליוגוסלביה עוד הספיקו רבים מהם להצטרף ללחימה, שטרם הגיעה לקיצה. האחרים נרתמו למלאכת השיקום והבנייה של הארץ ההרוסה. מרביתם נותרו חסרי משפחה, והיה צורך להתחיל הכול מן ההתחלה. מעל 60.000 מכלל האוכלוסיה היהודית בת 75.000 נפש שחיה ביוגוסלביה ערב מלחמת העולם — ניספו.

ההכרעה נפלה: אם כבר שומה להתחיל הכול מחדש, יבנו את עתידם ועתיד משפחותיהם, לרוב החדשות, בארץ שלהם. רבים מהם הגיעו בעליות הראשונות לישראל, בסוף שנות הארבעים.

זהו סיפור קורותיהם של קצינים וחיילים יהודים יוצאי יוגוסלביה, שהיו כלואים כשבויי מלחמה במחנות בגרמניה, המסופר במלים ובתמונות, כעבור 50 שנה.

למען לא יישכח.

מבוא

המלחמה ביוגוסלביה החלה ב־6 באפריל 1941, בהפצצת העיר בלגראד וערים אחרות ברחבי הארץ. המפציצים הגרמניים הגיעו בעיקר משטחי הארצות השכנות — הונגריה, רומניה ובולגריה, שהיו חתומות על "ההסכם המשולש", שיוגוסלביה חתמה עליו גם היא ב־25 במרץ, בטרם דחתה אותו כעבור יומיים.

היתה זו מלחמה קצרה. הודות לשרותי הביון המאורגנים היטב ולפעילותו של הגיס החמישי, חדרו הגרמנים ליוגוסלביה מבלי להיתקל בהתנגדות רצינית. כבר ב־7 באפריל נכנסו הגרמנים לסקופיה וב־10 באפריל הוכרז בזאגרב על הקמתה של "מדינת קרואטיה העצמאית".

לבלגראד נכנסו הגרמנים ב־12 באפריל. הממשלה המלוכנית והמלך פטר השני הצליחו להחלץ ברגע האחרון ולהימלט מהארץ שכוחות הכיבוש פלשו אליה מכל העברים.

ב־15 באפריל ביקשה המיפקדה העליונה של הצבא היוגוסלבי שביתת נשק. למחרת היום נחתם הסכם כניעה ללא תנאי.

ההתפוררות היתה מוחלטת. מאות אלפי קצינים וחיילים נלקחו בשבי מבלי לירות כדור אחד. ביניהם היו בני לאומים ומיעוטים שונים, כך שכבר ב־16 באפריל יצאה מטעם אדולף היטלר הוראה לשחרר מן השבי הגרמני את כל הפולקסדויטשרים, ההונגרים, הבולגרים, האיטלקים והקרואטים, בין אם הם אזרחי יוגוסלביה עצמה, אזרחי הארצות הכבושות או אלו שסופחו אליהן. כעבור שבועות אחדים הם שוחררו ושבו אל מולדתם (להוציא מן הכלל את הספורים שראו לעצמם חובה של כבוד להיות שותפים לגורל חבריהם לנשק).

למרבה המזל, חיילים שבויים הונגרים, בולגרים וקרואטים "בני דת משה" לא נכללו בקטגוריות אלו. הגרמנים הכירו רק ביהודים, שהיו חייבים להצהיר על יהדותם.

כך הגיעו אל שורות שבויי המלחמה היהודים בגרמניה כ־650 קצינים וחיילים יהודים בעלי דרגות שונות, בעיקר משורות המילואים, והם נשארו שבויי מלחמה עד לסופה, באביב 1945. הקצינים שוכנו במחנות הקרויים "Oflag", ושאר החיילים נלקחו אל ה"סטלגים".

לאחר הנסיון המר מימי מלחמת העולם הראשונה בכל הקשור ביחסן של המעצמות אל שבויי המלחמה של האויב, נחתמה בשוויץ ב־27.7.1929 אמנה בינלאומית ביחס למעמדם של שבויי המלחמה, היא "אמנת ז'נבה" ("Convention de Geneve"), במטרה להבטיח יחס הומני כלפי שבויי מלחמה. למעט ברית המועצות ויפן כמעט כל המדינות, לרבות גרמניה, חתמו על האמנה. במהלך מלחמת העולם השנייה יושמו סעיפי אמנת ז'נבה לכ־4 מיליון (מכלל 12 מיליון) שבויי המלחמה. כיוון שגם קצינים וחיילים גרמנים

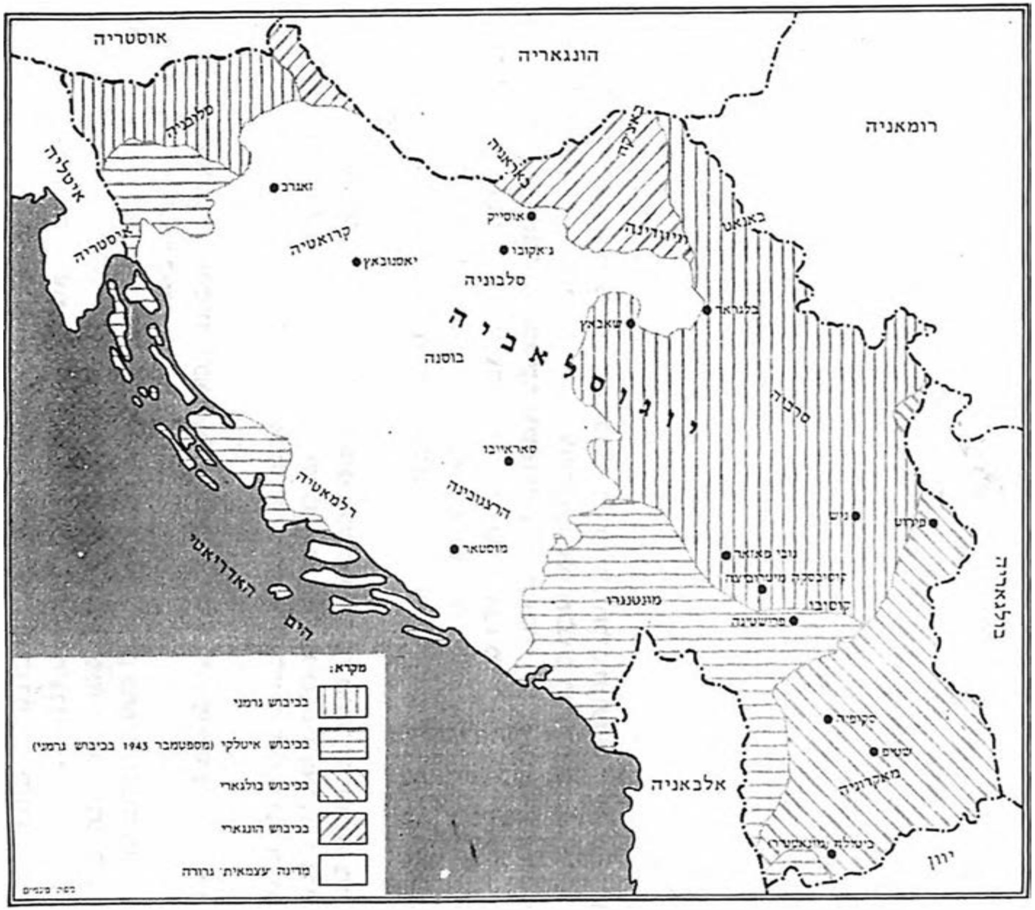

מפת יוגוסלביה לאחר כיבושה באפריל 1941. מתוך "פעמים", גליון 27, עמ' 30.

פתח דבר

במלאת 50 שנה לשחרור ממחנות השבויים בגרמניה החליט הוועד בישראל של שבויי מלחמת העולם השנייה מיוגוסלביה להוציא לאור את אלבום הזיכרון הזה.

אבי היוזמה הוא **אברהם־אוסקר שטארק**, אחד משבויי המלחמה, שבמשך שנים היה פוקד את בתיהם של קצינים שבויי־מלחמה לשעבר במאמץ לשכנע אותם או את בני משפחותיהם לתרום כל חומר אפשרי כדי לשמר את זיכרון הפרשה המיוחדת במינה הזו מימי מלחמת העולם השנייה. על פי רוב קיבל לידיו תצלומים שהעתיק, ואת המקור החזיר למשפחות.

במקביל לכך עסקה גם ההיסטוריונית **ג'ני לבל** באיסוף של חומר על הנושא, בעיקר התכתבויות שניהלו שבויי המלחמה עם אישים ומוסדות שונים, שנמצאו בהם פרטים רבי ערך על גורלם של השבויים ושל משפחותיהם בארץ־מולדתם דאז, בימי הכיבוש הגרמני.

הטקסטים באלבום הזיכרון, המופיעים בשלוש שפות, נכתבו בידי ג'ני לבל, בתו של סגן אלוף (מיל.) מהנדס ליאון לבל, שהיה אחד השבויים.

בהיותנו כיום ישראלים דוברי עברית, אנו ובנינו, ראינו לנכון להפיק אלבום זיכרון זה בתרגום מקביל לעברית (שכן אחרינו לא יהיה עוד מי שיוכל למסור להם מידע על אותה פרשה). תוך כדי איסוף החומר נודע לנו כי לא מעט מחברינו השבויים לשעבר חיים גם בארצות שמעבר לים, ועל־כן הוחלט להוסיף תרגום לאנגלית. תודתנו על התרגום העברי נתונה ל־**דינה קטן בן־ציון**, משוררת ומתרגמת, בתו של אחד מחברינו השבויים לשעבר, מהנדס יצחק קטן. על התרגום לאנגלית אנו מודים למר **צבי לוקר**, יו"ר הוועדה ההיסטורית של התאחדות עולי יוגוסלביה.

מלאכתם של כל העוסקים בדבר נעשתה בהתנדבות מלאה.

השמות המלווים את התמונות הקבוצתיות מובאים רק בכתיב לטיני, כפי שהם מופיעים ברשימה בספר.

©
ארגון ותיקי מלחמת העולם השנייה בישראל — הקבוצה היוגוסלבית

המערכת:
אברהם־אוסקר שטרק, ג'ני לבל, ולדימיר קראוס,
מינה מונטג, ד"ר רפאל פיאדה, ורה ויג

ליקטה וערכה:
ג'ני לבל

הפקה:
טכנוסדר בע"מ, תל־אביב

תל־אביב תשנ"ה — 1995

חיילים יהודים מיוגוסלביה
כשבויי מלחמה
בגרמניה הנאצית

אלבום זיכרון במלאת יובל לשחרור

1945 — 1995

חיילים יהודים מיוגוסלביה
כשבויי מלחמה
בגרמניה הנאצית
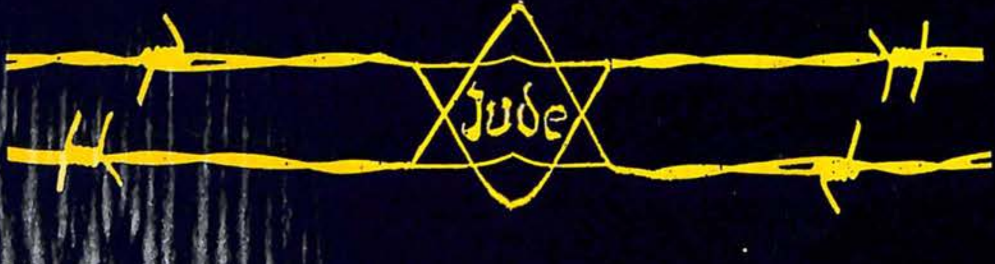
אלבום זיכרון במלאת יובל לשחרור
1995 — 1945